ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 25

1974

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI. Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001, telex 011631 — Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 25 Nr. 1 1974

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 25 N° 1 1974

SOMMAIRE

LA 25 DE ANI DE LA APARIȚIE

Studii și cercetări de istorie veche, începînd cu acest număr *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, a apărut începînd din 1950 ca o necesitate a unei noi etape din evoluția științei românești, consecință directă a transformărilor revoluționare din țara noastră după 23 August 1944.

În cadrul reorganizării pe baza concepției marxist-leniniste a cercetării științifice din țara noastră s-a dat o pondere corespunzătoare cercetării istoriei vechi. S-a inițiat un plan de cercetare unitar, pe plan național, care a avut în vedere întreg teritoriul țării de la începutul paleoliticului și pînă în epoca feudală. S-a pus accentul pe acele probleme care anterior fuseseră puțin sau deloc cercetate. Au fost inițiate săpături arheologice de mare amploare în toate regiunile țării. Pentru valorificarea cercetărilor se impunea ca o necesitate apariția unei reviste. În aceste împrejurări și-a început, în 1950, activitatea *Studii și cercetări de istorie veche* care oglindește cercetarea românească în domeniul arheologiei, epigrafiei și numismaticii, vreme de un sfert de veac. În două apariții pe an, între 1950—1963 și în patru începînd din 1964, *Studii și cercetări de istorie veche* a prezentat un mare volum de materiale, rapoarte de săpături, studii, discuții, recenzii etc., care au permis pentru prima dată întocmirea unor mari lucrări de sinteză ca de exemplu *Istoria României*, vol. I, 1960. Direct sau indirect, cercetările și studiile au integrat istoria veche a României în istoria Europei sud-estice. Fără a încerca să facem un bilanț al contribuțiilor revistei la lămurirea istoriei patriei, nu putem totuși să nu remarcăm cîteva aspecte : începuturile umanității pe teritoriul României, descoperirea a numeroase culturi ale istoriei străvechi, documentarea perioadei formării poporului român și primele lucrări științifice de arheologie feudală.

Larga colaborare a cercetătorilor din institute, a cadrelor didactice din universități și a muzeografilor din întreaga țară a dat revistei caracterul de organ central în domeniul istoriei vechi și al arheologiei. Deși apare în limba română (cu rezumate în limbi străine) este solicitată pentru schimb de publicații de peste 300 de instituții din lumea întreagă.

Noua sa denumire *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* reflectă mai exact conținutul său.

COMITETUL DE REDACȚIE

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA CRĂCIUNEŞTI (MARAMUREŞ)

DE

FR. NISTOR şi A. VULPE

Depozitul a fost descoperit în toamna anului 1972 de către muncitorii ce săpau şanţuri pentru instalarea unor conducte cu apă. Locul descoperirii este situat pe terasa inferioară a Tisei, la circa 80 m depărtare de rîu, în colţul de NV al staţiei de pompare, pe teritoriul satului Crăciuneşti, com. Bocicoiul-Mare, jud. Maramureş. Cercetările făcute la faţa locului curînd după descoperire de către Fr. Nistor, directorul Muzeului din Sighetul-Marmaţiei, au stabilit că pietrişul în care s-a găsit depozitul fusese adus cu ani în urmă cu excavatorul pentru nivelarea terenului. Se poate deci presupune că locul iniţial al depozitului fusese în partea de sus a terasei inferioare a Tisei, la 120 m S de staţia de pompare. Au fost recuperate de la descoperitori: un topor cu ceafa prelungită, 7 topoare cu disc întregi şi 5 fragmentare, 4 celturi, 7 brăţări decorate cu incizii, o brăţară groasă, 3 verigi de picior, 2 bare şi 4 turte de bronz. Întregul depozit cîntăreşte 9,750 kg. În afara acestor 35 de piese se ştie despre încă un topor, a cărui formă, potrivit descrierii martorilor, pare a fi fost a unui topor cu disc deteriorat sau un sceptru. Piesa respectivă se află în proprietate particulară şi nu ne-a fost accesibilă. Bronzurile recuperate se află în colecţia prof. Fr. Nistor.

Obiectele sînt bine conservate. Patina este de bună calitate (doar cîteva exemplare sînt atacate de patină malignă), de culoare verde ierbos, cu unele excepţii ce vor fi menţionate mai jos. Pînă la efectuarea unei analize spectrale ne mulţumim cu impresia că piesele au fost turnate dintr-un bronz de bună calitate, bogat în cositor.

1. Topor cu gaură de înmănuşare transversală, cu ceafa prelungită, de tip Şanţ—Dragomireşti, varianta Şanţ (fig. 1/1). Lucrat cu multă grijă şi finisat. Impurităţile şi cusăturile de turnare au fost înlăturate. În interiorul tubului nu se află obişnuita adîncitură în direcţia lamei, urmă a fixării dopului de lut. Acest fapt poate indica metoda turnării prin ceara pierdută (à cire perdue). L. 0,196 m; greut. 0,630 kg.

2. Topor cu disc de tip B_3, varianta Dobrocina (fig. 1/2). Reconstituit din 4 fragmente. Piesa a fost finisată prin înlăturarea impurităţilor de turnare şi prin ascuţirea tăi-

S C I V A, tomul 25, nr. 1, Bucureşti, 1974, p. 5—18

şului. Tubul de înmănuşare este găurit în ambele părţi. Patina are o culoare mai deschisă decît a celorlalte piese. L. 0,214 m; greut. 0,430 kg.

3. Topor cu disc de tip B_3, varianta Dobrocina (fig. 1/3). Nefinisat. În apropierea tubului de înmănuşare lama este ruptă. Astfel se poate observa o cavitate în corpul lamei, realizată în cursul turnării. În acest scop a fost fixată de dopul de lut prin care se rezerva, în timpul turnării, gaura de înmănuşare, o bucată dintr-o materie perisabilă (probabil lemn). Fixarea s-a făcut cu un beţigaş ale cărui urme se văd în micul canal ce leagă peretele dinspre lamă al găurii de înmănuşare de cavitatea din interiorul lamei. Astfel se obţinea o economie de materie primă, care, prin extinderea procedeului la mai multe exemplare, putea fi apreciabilă. Procedeul cerea desigur multă îndemînare. În cazul piesei de faţă operaţia n-a reuşit perfect deoarece suprapunerea valvelor în zona lamei toporului nu a fost perfect simetrică, cum se poate vedea din secţiune. L. 0,223 m; greut. 0,380 kg.

4—9. Topoare cu disc de tip B_3, varianta Cehăluţ (fig. 1/4—6; 2/7—9). Exemplarul nr. 8 este rupt în două, probabil cu prilejul descoperirii, iar nr. 9, de asemenea rupt în două, e lipsit de partea dinspre disc, determinarea variantei fiind astfel ipotetică. Toate piesele sînt nefinisate şi prezintă multe impurităţi de turnare, mai ales în zona disc-tub. La piesele 5—8 se vede, pe verso-ul discului, continuarea cusăturilor de turnare. O patină cu nuanţe mai albăstrii prezintă piesa nr. 6. Aripioarele de pe mijlocul tubului de înmănuşare ale pieselor 6 şi 7 sînt uşor rotunjite, fapt ce nu poate fi însă luat în consideraţie în determinarea tipologică. Dimensiuni (L. şi greut.) 4 : 0,221 m; 0,380 kg. 5 : 0,24 m; 0,485 kg. 6 : 0,248 m; 0,500 kg. 7 : 0,228 m; 0,445 kg. 8 : 0,23 m; 0,460 kg. 9 : 0,146 m (L. păstrată); 0,210 kg.

10. Topor cu disc de tip B_3, varianta Breb (fig. 2/10). Nefinisat. Impurităţile de turnare au fost înlăturate în mare parte. Se văd cusăturile prelungite pe verso-ul discului. L. 0,244 m; greut. 0,475 kg.

11. Topor cu disc de tip B_3, varianta Tîrguşor (fig. 2/11). Brîu pe tub şi şase proeminenţe pe suprafaţa discului. Finisat parţial prin înlăturarea impurităţilor de turnare şi prin netezirea feţelor lamei. Tăişul nu a fost însă ascuţit. Continuarea cusăturilor se vede pe verso-ul discului. L. 0,212 m; greut. 0,350 kg.

12. Topor cu disc (fig. 2/12) (asupra determinării tipologice vom reveni mai jos). Lama prezintă o nervură mediană, iar suprafaţa discului trei cercuri concentrice în relief. Este doar în parte finisat, tăişul fiind neascuţit. L. 0,263 m; greut. 0,430 kg.

13. Fragment de lamă a unui topor cu disc (fig. 2/13), care poate proveni de la o piesă de tip B_3, varianta Tîrguşor dar şi de la un topor de tip B_4. L. păstrată: 0,099 m; greut. 0,110 kg.

14—17. Celturi cu plisc cu secţiunea hexagonală (fig. 3/14—17). Nr. 14 are pliscul tocit, nr. 15, rupt. Pe lama exemplarului nr. 17 sînt redate trei dungi în relief. Toate piesele au fost finisate iar nr. 15 prezintă urme de întrebuinţare. Dimensiuni (L. şi greut.) 14 : 0,08 m; 0,140 kg. 15 : 0,086 m; 0,180 kg. 16 : 0,089 m; 0,130 kg. 17 : 0,094 m; 0,135 kg.

18—23. Brăţări decorate cu incizii adînci (rile), cu capetele mai mult sau mai puţin alăturate (fig. 3/18—23). Piesa nr. 23 este fragmentară. Toate sînt lucrate cu îngrijire. Dimensiuni (diam. max. şi greut.) 18 : 0,088 m; 0,067 kg. 19 : 0,081 m; 0,070 kg. 20 : 0,083 m; 0,064 kg. 21 : 0,076 m; 0,070 kg. 22 : 0,082 m; 0,054 kg. 23 : 0,07 m (diam. între capetele păstrate); 0,039 kg.

24. Brăţară decorată cu grupe de incizii fine (fig. 3/24). Numărul inciziilor vizibile, de la stînga la dreapta: 23—30—31—30—indescifrabil. Atinsă de patină malignă. Diam. max. 0,074 m; greut. 0,066 kg.

25. Brăţară groasă, masivă, fără decor (fig. 3/25). Diam. max. 0,082 m; greut. 0,200 kg.

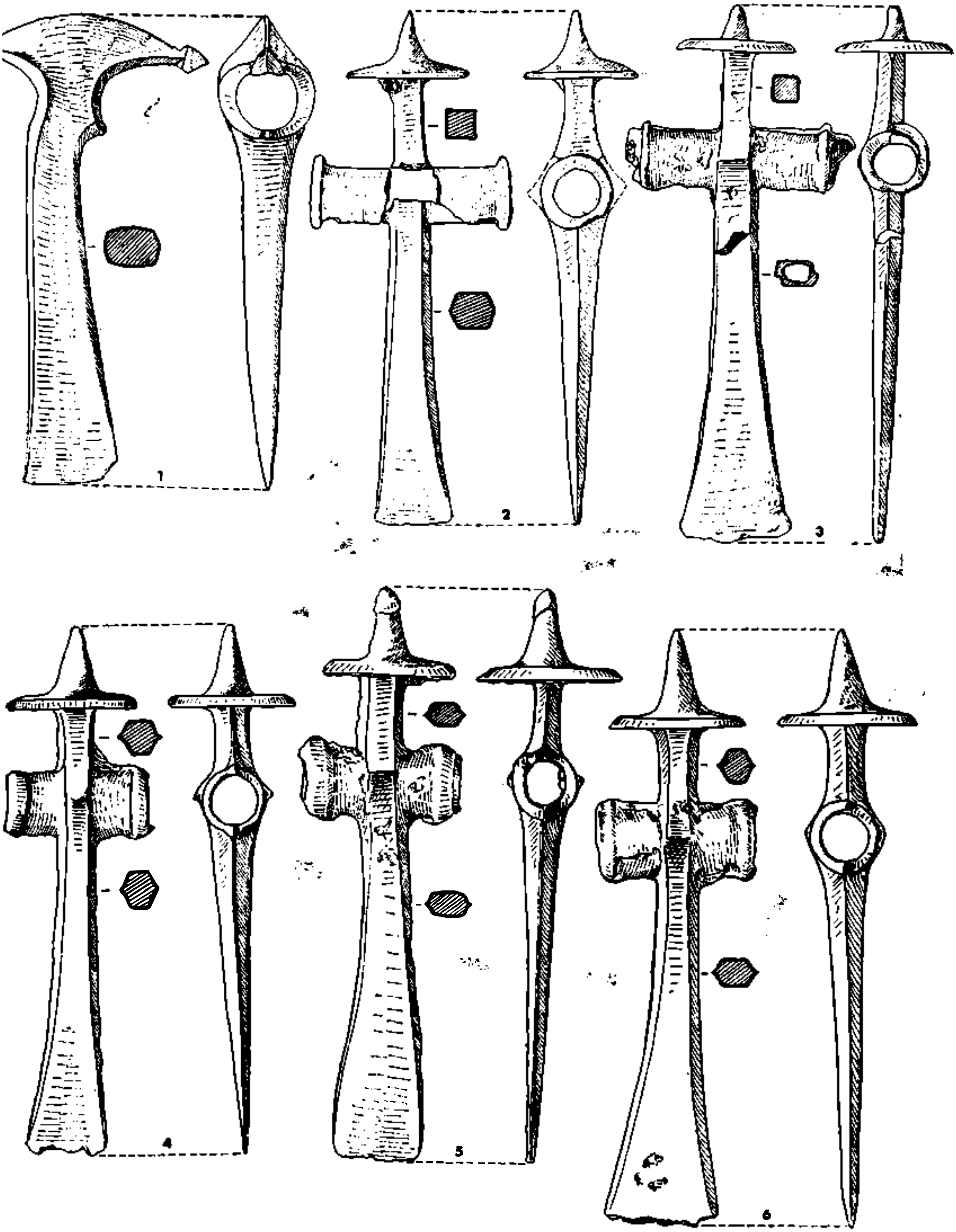

Fig. 1. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești.

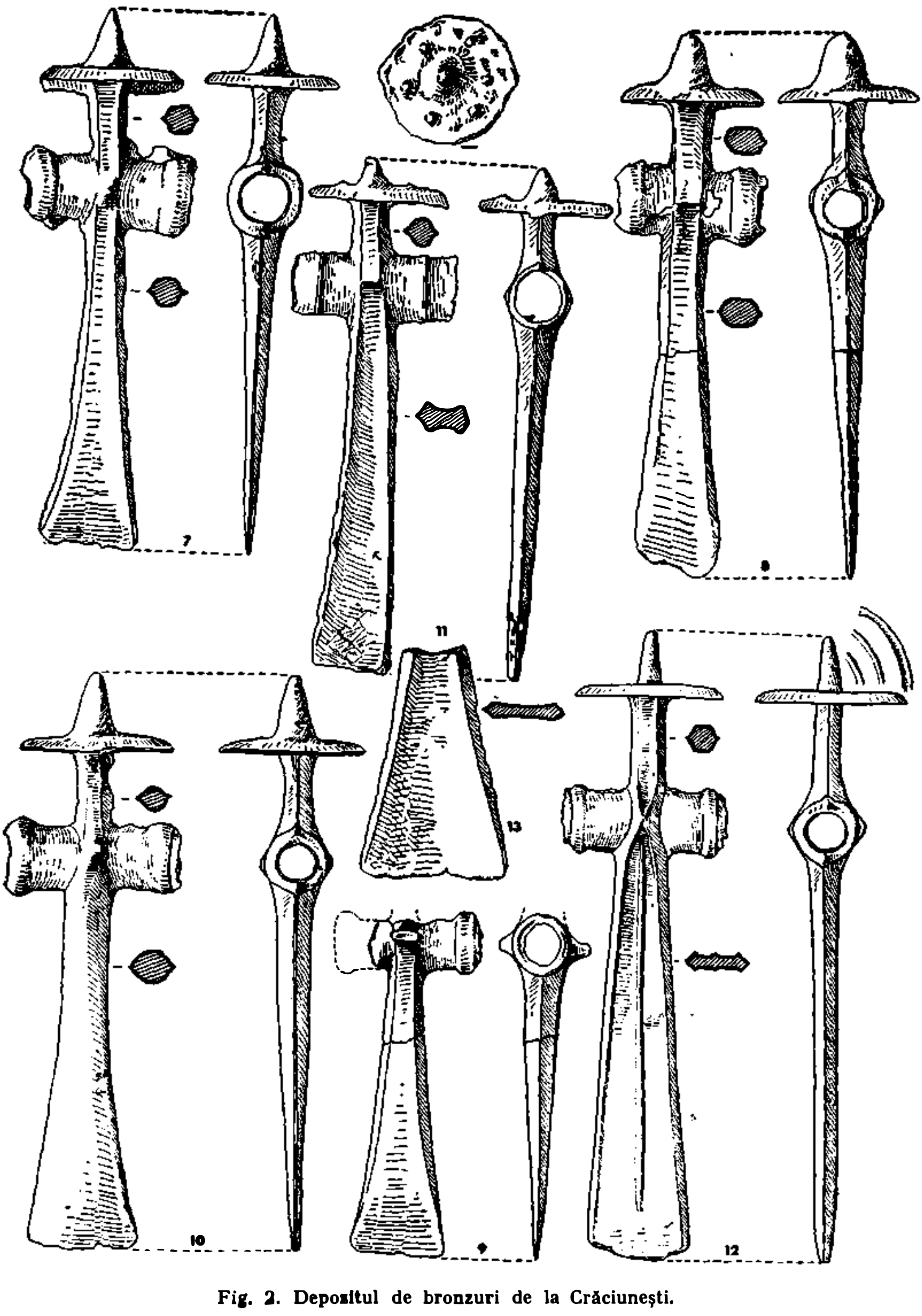

Fig. 2. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești.

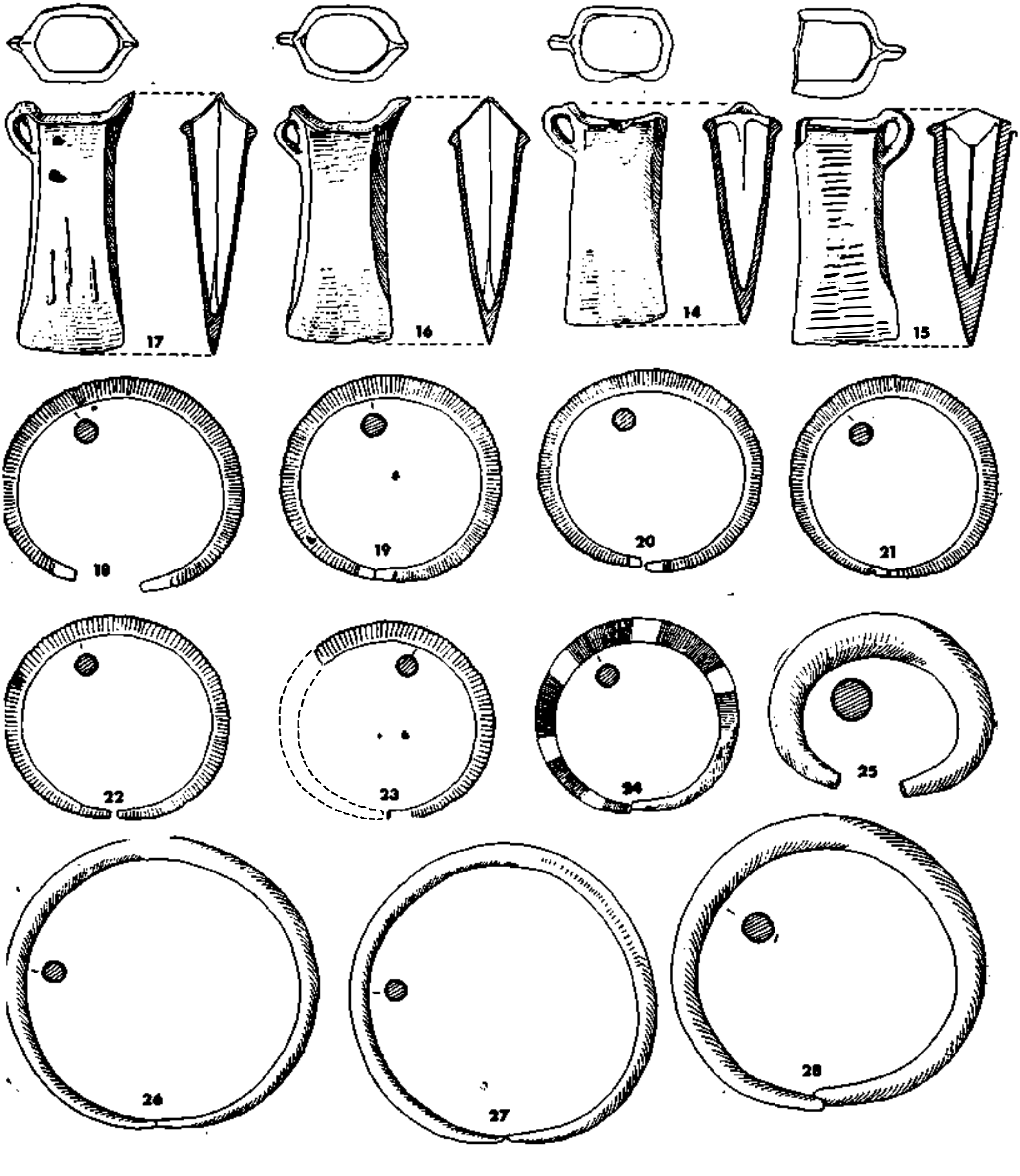

Fig. 3. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești.

26—28. Verigi de picior cu capetele deschise (fig. 3/26—28). Nr. 26 şi 27 au capetele subţiate, nr. 28, capetele groase, puţin suprapuse. Nr. 28 este atins de patină malignă. Dimensiuni (diam. max. şi greut.) : 26 : 0,114 m ; 0,095 kg. 27 : 0,113 m ; 0,109 kg. 28 : 0,115m ; 0,216 kg.

29 a şi b. Bară de bronz perforată (29 a), de care este prinsă, din antichitate, o brăţară cu incizii adînci (29 b) (fig. 4/29 a şi b). Bara a fost fasonată prin batere. 29 a : lung. 0,207 m ; 29 b : diam. max. 0,083 m ; greut. (a + b) : 0,432 kg.

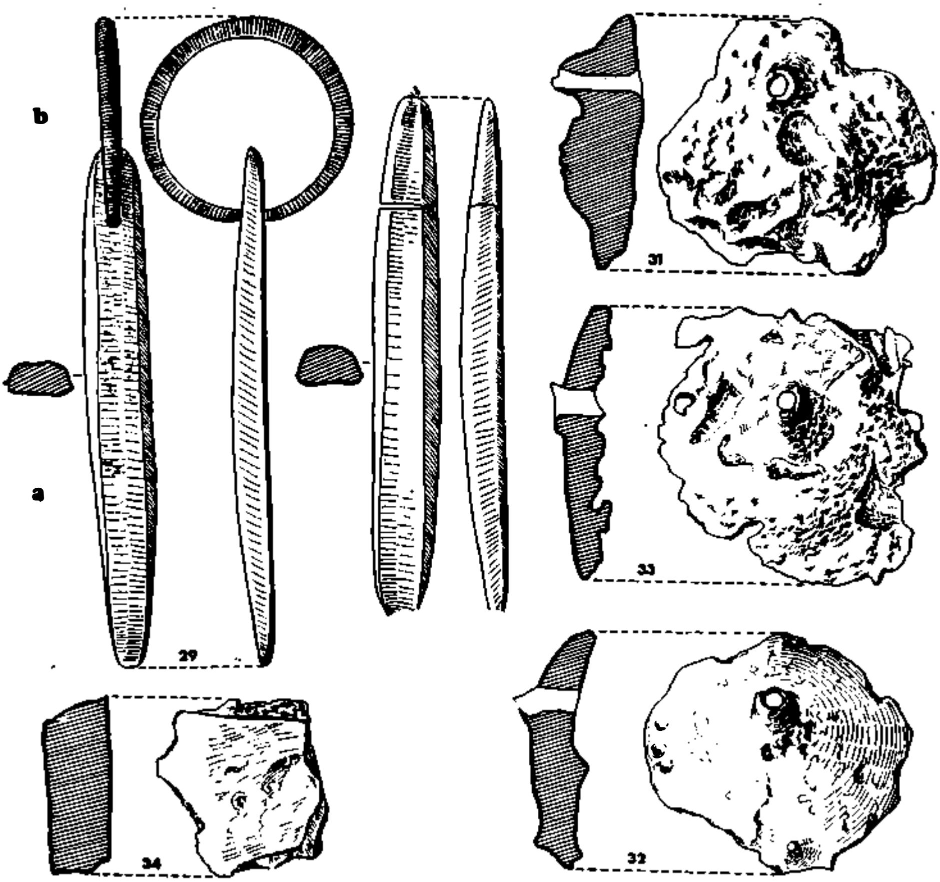

Fig. 4. Depozitul de bronzuri de la Crăciuneşti.

30. Bară de bronz asemănătoare cu 29 a dar neperforată (fig. 4/30). Ruptă şi pilită în ruptură de descoperitori. L. totală : 0,208 m ; greut. 0,407 kg.

31—34. Turte de bronz brut (fig. 4/31—34). Nr. 31—33 au fost perforate în timpul topirii cu un instrument cilindric, probabil de lut. Dimensiuni (diam. max. şi greut.) 31 : 0,11 m ; 0,660 kg. 32 : 0,107 m ; 0,490 kg. 33 : 0,13 m ; 0,610 kg. 34 : 0,08 m ; 0,400 kg.

În urmă cu cîţiva ani, publicînd bronzuri inedite din colecţia profesorului Fr. Nistor, subliniam contrastul între bogăţia descoperirilor de depozite din Maramureş şi sărăcia (mai exact, penuria) de aşezări şi

necropole [1]. Descoperirea publicată în rîndurile de faţă, împreună cu alte depozite apărute în ultimii patru ani (Vadul—Izei [2], Sieu, Rozavlea [3], Sarasău [4]), nu fac decît să accentueze acest contrast. Persistă întrebarea: cărei culturi arheologice corespunde această neobişnuită îngrămădire de descoperiri de bronzuri? Majoritatea, inclusiv cel de la Crăciuneşti, sînt, cum va rezulta din discuţiile privind datarea, de la sfîrşitul epocii bronzului ori de la începutul Hallstattului (respectiv sec. XIII—XII î.e.n.). Între timp s-au adus contribuţii substanţiale pentru cunoaşterea culturii Suciu-de-Sus (noi îi vom spune mai pe scurt, cultura Suciu) [5]. Această cultură nu a fost încă atestată ca atare în Maramureşul propriu-zis; ea înfloreşte către sfîrşitul epocii bronzului mai ales în bazinul Someşului de jos, de cealaltă parte a munţilor Gutîi şi Ţibleş. Ţinînd seama că şi acolo, în aria confirmată a culturii Suciu, s-au făcut numeroase descoperiri de bronzuri de aceeaşi factură, este plauzibil să presupunem că şi Ţara Maramureşului se înscrie în aceeaşi zonă culturală şi a avut desigur aceeaşi evoluţie. Această ipoteză va trebui verificată în teren şi, în acest sens, Muzeului din Sighetul Marmaţiei îi stă în faţă un larg cîmp de cercetare.

DATARE ŞI CONSIDERAŢII DE ORDIN GENERAL

DE

A. VULPE

Importanţa descoperirii de la Crăciuneşti constă în primul rînd în prezenţa în acelaşi context a unor tipuri şi variante felurite de topoare. Astfel piesa nr. 1 se situează în penultima etapă tipologică — varianta Şanţ — a evoluţiei topoarelor cu ceafa prelungită de tip Apa—Nehoi; ultima etapă fiind reprezentată de varianta Dragomireşti [6]. Cele două variante nu se regăsesc în acelaşi context decît în depozitul II de la Rebrişoara, unde exemplarul aparţinînd variantei Şanţ apare deteriorat —

---

[1] Fr. Nistor şi A. Vulpe, SCIV, 20, 1969, 2, p. 181.

[2] Idem, SCIV, 21, 1970, 4, p. 623.

[3] Noile depozite de la Şieu şi Rozavlea au fost descoperite recent şi vor fi publicate, probabil în rîndurile revistei SCIV, de C. Kacsó şi I. Mitrea.

[4] De curînd au fost descoperite la Sarasău trei topoare cu disc. Punctul de descoperire se află pe aceeaşi tarla în care a apărut depozitul Sarasău II (Fr. Nistor şi A. Vulpe, SCIV, 20, 1969, 2, p. 182), dar piesele se aflau în arătură, la o depărtare apreciabilă de locul de găsire al depozitului precedent. Nu este exclus, cum presupune Kacsó, care va publica topoarele respective în Marmaţia, 3, 1974, să fi aparţinut aceluiaşi depozit. Din păcate nu putem avea această certitudine, cu atît mai mult cu cît încă din 1969 am remarcat că piesa nr. 10 de la Sarasău II are o altă factură şi patină decît restul depozitului, putînd deci aparţine altui depozit. În tot cazul este surprinzătoare concentrarea de descoperiri de bronzuri pe terasa superioară a Tisei, la Sarasău, pe o zonă relativ restrînsă. Se pare că depozitul Sarasău I, descoperit de multă vreme (M. Roska, Repertorium, p. 256, nr. 36) provine tot din acelaşi loc (informaţie C. Kacsó).

[5] T. Bader, SCIV, 23, 1972, 4, p. 509; C. Kacsó, Marmaţia, 2, 1971, p. 36; A. Vulpe, Marmaţia, 3, 1974 (sub tipar).

[6] A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, 1970, PBF, IX, 2, p. 57.

ar putea deci fi mai vechi [7]. În afara acestei precare indicaţii nu există nici o dovadă că varianta Şanţ este şi cronologic, nu numai din punct de vedere tipologic, mai veche decît varianta Dragomireşti [8].

Definirea formală a variantelor topoarelor cu disc de tip B_3 a fost făcută pe baza raportului între secţiunea barei dintre tub şi disc (*Nackenstange*) şi cea a lamei [9]. Presupusa evoluţie tipologică urmează a fi verificată şi cronologic. Cele cinci variante ale tipului B_3 şi cele patru ale tipului B_4 pot oglindi şi particularităţile atelierelor locale, fapt care poate fi presupus în unele cazuri cu multă probabilitate şi anume dacă ţinem seama de aria de răspîndire limitată a unor variante, arie ce nu se suprapune cu cea a altei variante (compară de pildă ariile variantelor B_3—Tîrguşor, Dobrocina etc.) [10].

Pe de altă parte este verosimil să presupunem că variantele tipurilor B_3 şi B_4 reprezintă în linii mari şi o evoluţie în trei-patru etape, diversitatea lor tipologică explicîndu-se doar în parte prin caracteristicile proprii ale atelierelor de manufactură. În acest sens descoperirea de la Crăciuneşti aduce unele lămuriri. Aici sînt reprezentate doar variante ale tipului B_3 şi anume, prin piese întregi, variantele presupuse ca fiind mai tîrzii (Cehăluţ, Breb şi Tîrguşor). Unul (nr. 2) din cele două exemplare ale variantei Dobrocina, pe care o socotim tipologiceşte ca mai veche, este deteriorat din antichitate. De asemenea atrage atenţia că acest exemplar fusese finisat în forma lui iniţială, avusese deci funcţia de armă (topor de luptă), în timp ce celelalte topoare cu disc din depozit (nr. 3—11) sînt nefinisate, avînd prin urmare o funcţie, fie de valoare (lingou), fie simbolic-votivă (cu destinaţia de a fi depuse ca ofrande). Se poate deci presupune că fragmentele exemplarului nr. 2, deteriorat după ce îndeplinise funcţia de armă, au fost reutilizate cu valoare de materie primă sau cu valoare simbolică (depinde de semnificaţia pe care o acordăm acestor depozite; vezi mai jos) şi alăturate pieselor nefinisate din depozit, piese care, evident, nu fuseseră niciodată gîndite pentru a fi folosite în luptă.

Această discuţie poate veni deci în sprijinul ipotezei că topoarele de tip B_3, varianta Dobrocina, sînt şi cronologic anterioare variantelor Cehăluţ, Breb şi Tîrguşor ale aceluiaşi tip.

O menţiune specială se cuvine toporului nr. 12. Avem de-a face cu o formă hibridă între tipurile B_2 şi B_3, varianta Tîrguşor. Cum se ştie, tipul B_2, aşa cum l-a definit I. Nestor, nu a fost descoperit pe teritoriul României [11]. Răspîndirea lui se constată exclusiv în Europa centrală [12]. Caracteristic îi este forma zveltă şi arcuită a lamei, lungimea spinului

---

[7] *Ibidem*, pl. 68/A.

[8] Au fost cuprinse în acelaşi tip; Şanţ-Dragomireşti (*ibidem*). Recent M. Rusu ne-a comunicat că posedă indicii după care depozitul de la Şanţ (com. Rodna-Nouă, jud. Bistriţa-Năsăud) provine de fapt de la Ungureni, com. Cupşeni, jud. Maramureş (situat în Ţara Lăpuşului). Această rectificare nu are implicaţii asupra consideraţiilor de ordin tipologic şi cultural-istoric privind tipul Şanţ. Dacă cele comunicate de colegul clujan se vor adeveri, va trebui schimbată denumirea tipului în Ungureni-Dragomireşti.

[9] *Ibidem*, p. 20, 79 şi urm.

[10] *Ibidem*, pl. 51/B-53/A.

[11] I. Nestor, Marburger Studien, 1938, p. 138.

[12] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 77. Cea mai estică descoperire s-a făcut la Zajta în NE-ul Ungariei, cea mai vestică la Wacholz (Germania de NV), cf. *ibidem*, nota 7.

de pe disc şi forma „aripioarelor" de pe tub; la tipul B_2 acestea din urmă se prezintă uneori ca două excrescenţe ascuţite, asemănătoare unor spini. Pornindu-se de la aceste trăsături tipologice, s-a definit o variantă mai tîrzie a tipului B_2, apropiată tipului B_3 (secţiunea barei tub-disc este rectangulară, ca la variantele mai vechi ale tipului B_3, Lăpuş şi Dobrocina) şi paralelă cronologic cu acesta; am numit-o varianta Poroszló [13]. Toporul nr. 12 de la Crăciuneşti nu poate fi însă cuprins nici în această variantă deoarece prezintă clare elemente ce-l apropie de varianta Tîrguşor a tipului B_3 şi preconizează tipul B_4 şi anume: marginile reliefate ale lamei se prelungesc pe tub, unindu-se în unghi ascuţit (nu în arcadă ca la varianta Rohod a tipului B_4); de asemenea nervura mediană ce străbate lama şi cercurile concentrice în relief de pe suprafaţa discului amintesc varianta Tîrguşor a tipului B_3. Sîntem deci de părere că piesa nr. 12 reprezintă o sinteză mai tîrzie a tipului B_2 cu tipul B_3 (s-o numim varianta Crăciuneşti a tipului B_3) şi este contemporană cu varianta Tîrguşor a aceluiaşi tip. Am putea clasa în această variantă un topor din depozitul de la Felsödobsza (Ungaria de N) [14], unele din depozitul I de la Domăneşti (nr. 478 la A. Vulpe) şi eventual două exemplare din Slovacia [15]. Ele alcătuiesc în mare ceea ce I. Nestor definea prin varianta B_{3c} [16].

Raportul cronologic dintre variantele Stevkova şi Tachlovice (ambele determinate de Nestor şi reprezentînd forma clasică a tipului B_2) şi celelalte două aspecte hibride B_2 (Poroszló) şi B_3 (Crăciuneşti) este în funcţie de sincronizarea amănunţită a culturilor din Europa centrală (în special Boemia) cu cele din NV-ul României, fapt care, în momentul de faţă nu credem că poate fi înfăptuit cu succes, iar discutarea lui aici ar depăşi pretenţile acestei lucrări. Rămîne deci posibilă şi ipoteza ca variantele hibride Poroszló şi Crăciuneşti să fie rezultatul influenţelor directe ale tipului B_2 din Europa centrală în zona noastră, unde sînt atestate la această vreme topoarele de tip B_3. Tipurile B_2 şi B_3 ar fi deci în mare parte contemporane [17].

Toate cele patru celturi (nr. 14—17) aparţin tipului cu plisc, varianta cea mai timpurie, cu secţiunea gurii hexagonală. Interesantă este piesa nr. 17, pe ale cărei feţe se observă cîte trei dungi în relief. Acest decor se întîlneşte de obicei pe celturile cu manşon ce apar în depozitele de tip Cincu—Suseni şi care după unii marchează începutul hallstattului timpuriu [18]. Nu cunoaştem, în afara exemplarului de la Crăciuneşti, nici un celt cu plisc care să prezinte acest decor [19]. Prezenţa acestei piese în depozitul de la Crăciuneşti nu confirmă ideea că celturile cu plisc cu

---

[13] *Ibidem*, p. 77.

[14] Din zona culturii Piliny, depozit de tip Rimavská-Sobota (T. Kemenczei, Évk Miskolc, 5, 1965, p. 108, pl. 14/4).

[15] M Novotná *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, PBF, IX, 3, nr. 372, 374.

[16] I. Nestor, *op. cit.*, p. 184.

[17] Cf. şi schema evoluţiei tipologico-cronologice a topoarelor cu disc la A. Vulpe, *op. cit.*, p. 23.

[18] Spre pildă: Banatski-Karlovac (Banatul sîrbesc) (F.Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, 1951, pl. 17/12—14); Guşteriţa (*ibidem*, pl. 24/17); Uioara (*ibidem*, pl. 45/2); Spălnaca (J. Hampel, *Bronzkor* II, pl. 145/24); Tura-Szobolcs (F. Holste, *op. cit.*, pl. 37/6) etc.

[19] Apropiat exemplarului nostru este un celt din depozitul de la Sfăraş (A. Vulpe, *op. cit.*, pl. 83/B, 5).

secțiunea hexagonală caracterizează doar perioada tîrzie a bronzului (BD), urmînd a fi înlocuite, în Ha A de cele cu secțiunea ovală [20]. Dimpotrivă exemplarul nr. 17 arată că asemenea distincții în cadrul unei singure categorii de obiecte au doar o valoare relativă și nu contribuie la definirea de „orizonturi de depozite".

Tipologia mai vagă a brățărilor și verigilor de bronz nu ne permite preciziuni suplimentare pentru încadrarea cronologică a depozitului. Brățările împodobite cu incizii adînci (rile) sînt binecunoscute în cadrul tipului de depozite Uriu—Dragomirești [21]. Exemplarul decorat cu incizii fine (nr. 24) reprezintă de asemenea un tip cu o largă răspîndire atît în depozitele de tip Uriu-Dragomirești cît și în cele de tip Cincu—Suseni [22]. Același lucru se poate spune despre brățara groasă (nr. 25). Cităm ca analogie o piesă similară din micul depozit de la Nyírbeltek, unde apare asociată cu topoare cu disc de tip B_3 (variantele Lăpuș și Cehăluț) și B_4 (varianta Sarasău) [23].

Și mai atipice sînt verigile de picior și barele de bronz. Acestea din urmă apar rar în depozitele mai timpurii, fiind mai frecvente în cele de la începutul Hallstattului. Cităm un exemplu dintr-o vreme mai veche, din depozitul de la Barcika (Ungaria de N) [24]. Aceste piese deși nu prezintă o valoare cronologică, ne ajută să căpătăm o idee despre semnificația depozitului. Bare de bronz semifinisate ca cele de la Crăciunești ne duc cu gîndul la întrebuințarea lor ca lingouri, ca etalon de valoare. Încă de mult s-a presupus o funcție adițională de valoare (premonetară, de schimb) pe lîngă cea principală de podoabă în cazul brățărilor și verigilor [25]. Faptul că la Crăciunești uneia din bare i s-a atașat o brățară (nr. 29 a și b) este în sprijinul acestei presupuneri. Atașarea brățării trebuie să fi devenit necesară pentru împlinirea valorii-etalon cerute. De remarcat că bara nr. 30 are o greutate foarte apropiată de piesa compusă nr. 29a și b. Trebuie avut în vedere că exemplarul nr. 30 a fost pilit de descoperitori, pierzîndu-se astfel o cantitate nu prea mare de metal. Greutatea actuală este de 0,407 kg; dacă evaluăm la circa 20 g. ponderea metalului pierdut prin pilire vom obține o greutate aproximativ egală cu cea a barei compuse nr. 29a și b, respectiv 0,432 kg.

Aceeași funcție trebuie să fi avut-o și „turtele" de bronz (nr. 31—34). Trei din ele au fost perforate, probabil pentru a putea fi înșirate pe o frînghie sau o nuia. Nu excludem nici ipoteza că perforația servea tot pentru a da obiectelor respective o greutate adițională în cadrul unei

---

[20] M. Petrescu-Dîmbovița, AISC, 5, 1944—1948, p. 264 și urm; W. A. von Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, 1968, p. 32. Exemple de celturi cu plisc cu secțiunea gurii hexagonală: Uriu (A. Vulpe, *op. cit.*, pl. 77/31, 32, 35—37), Dragomirești (*ibidem*, pl. 66/D, 3), Penészlek (*ibidem*, pl. 85/14—16) etc.

[21] Fr. Nistor și A. Vulpe, SCIV, 21, 1970, 4, p. 628.

[22] *Ibidem*, loc. cit. și nota 4. Vezi și considerațiile lui T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 128 și urm.

[23] A. Mozsolics, ActaArch Hung, 15, 1963, p. 70, pl. 6/2; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 80, pl. 86/C, 4—6.

[24] T. Kemenczei, *op. cit.*, pl. 17/22.

[25] Fr. Nistor și A. Vulpe, *op. cit.*, p. 629 și literatura citată acolo. Brățările de la Crăciunești, cu o singură excepție, au o greutate în jur de 0,070 kg. Verigile de picior par a fi de două tipuri în ceea ce privește greutatea: nr. 26 și 27 sînt aproximativ pe jumătate mai ușoare decît nr. 28.

acţiuni de schimb ca şi în cazul barei mai sus descrise. „Turte" de bronz apar deseori în depozite, inclusiv în cele de tip Uriu—Dragomireşti. Ele sînt prezente însă în număr mare în depozitele de tip Cincu—Suseni.

★

Din cele spuse pînă aici rezultă că depozitul de la Crăciuneşti aparţine tipului Uriu—Dragomireşti. În acelaşi timp însă consideraţiile de detaliu, mai ales în ceea ce priveşte topoarele cu disc, pun în lumină necesitatea unei articulări cronologice mai fine şi totodată mai suple a depozitelor de tip Uriu—Dragomireşti. Depozitul nostru se situează în momentul cînd nu apăruseră încă topoarele de tip B_4 propriu-zise (adică variantele Rohod şi Uioara), dar corespunde celei mai noi etape de evoluţie a tipului B_3. Descoperirea de la Crăciuneşti ar fi deci relativ mai veche decît depozitele de la Sieu, Şanţ sau Uriu [26], care la rîndul lor sînt mai vechi decît cele de la Penészlek, Sfăraş [27] etc. Trasarea unei limite cronologice precise între depozitele bronzului tîrziu, de tip Uriu—Dragomireşti şi cele, aşa-zise ale Hallstattului A_1, de tip Cincu—Suseni, ni se pare neconvingătoare şi exprimînd un punct de vedere rupt de realitate. De aceea am şi preferat aici denumirea de *tip* de depozite în locul celei de *orizont* de depozite. Acest din urmă termen implică un moment de îngropare apropiat în timp pentru toate depozitele aceluiaşi orizont [28]. Prin depozite de tip Cincu—Suseni înţelegem depozitele numite „de turnătorie", de felul celor de la Uioara, Spălnaca, a celui recent descoperit la Aiud etc. (număr imens de obiecte, aproape toate fragmentare şi multe „turte" de bronz). Nu negăm că acest tip de depozite se situează într-o etapă mai tîrzie, respectiv în ceea ce se consideră Ha A_1[29]. Depozitele de dimensiuni mai mici însă se desfăşoară pe o durată mai lungă şi prezintă o varietate de combinaţii de obiecte, care permit o discuţie, atît despre datarea în detaliu, cît şi despre funcţionalitatea lor (depozite specializate în brăţări, topoare sau combinate ş.a.m.d.). Aceste depozite, de *tip* Uriu—Dragomireşti *nu* alcătuiesc un orizont cronologic ci ele caracterizează o perioadă de circa două veacuri (XIII—XII î.e.n.).

Credem că tipologia topoarelor cu disc, prin dezvoltarea lor foarte variată, este în momentul de faţă sursa călăuzitoare în datarea mai fină a depozitelor din perioada aici în discuţie. Sîntem deplin conştienţi de erorile ce pot rezulta din confundarea unei specii de atelier cu o etapă cronologică sau faptul că o variantă tipologică mai puţin avansată putea avea (şi avea cu siguranţă în multe cazuri) o viaţă mai lungă, cum o

---

[26] Ilustrate şi la A. Vulpe, *op. cit.*, pl. 76; 77; 79/A şi 81/B.

[27] *Ibidem*, pl. 83/B; 85.

[28] Conceptul de „orizont de depozite" (*Depotfundhorizont*) apare la A. Mozsolics (Acta ArchHung, 15, 1963, p. 65; *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, 1967, p. 49 şi 116) şi este subînţeles la M. Rusu (Dacia, N.S., 7, 1963, p. 177) sau M. Petrescu-Dîmboviţa (Actes Congr. UISP, Beograd, 1971, I, p. 175 şi 182), care folosesc termenii mai puţin angajanţi de grupă sau serie de depozite, acceptînd totodată ideea îngropării lor simultane. Şi noi ne raliasem în parte acestei idei (*op. cit.*, p. 96).

[29] Adaptarea la culturile spaţiului carpato-dunărean a terminologiei unei scheme cronologice elaborată pe relaţiile dintre zonele culturale de la S şi N de Alpi, se vădeşte din ce în ce mai greu de acceptat, deoarece nu se întemeiază pe realităţile istorice din SE-ul european. O luare de poziţie bazată pe o argumentare documentată va fi necesară în viitorul apropiat.

indică asociaţiile de variante din diverse depozite, inclusiv cel de la Crăciuneşti. Totuşi considerăm că datele de pînă acum întăresc părerea că toate aceste depozite nu alcătuiesc un orizont unitar şi acest lucru ar putea fi considerat un bun cîştigat.

Asupra întrebării, de ce au ajuns în pămînt? se va discuta încă mult timp. Cum am spus-o în paragrafele anterioare, este improbabil că au fost îngropate deodată, datorită unor anume întîmplări istorice frămîntate (migraţii etnice, lupte intertribale) [30]. Explicaţia că ar fi depuneri votive, cel puţin o mare parte din ele, ni se pare cea mai plauzibilă pentru a ne reprezenta evoluţia lor tipologică aproape continuă în intervalul de timp sus-menţionat. Ne alăturăm deci acestei păreri în ceea ce priveşte depozitul de la Crăciuneşti cum am făcut-o în cazul depozitului de la Vadul—Izei [31].

Aspectul topoarelor din mulţimea acestor depozite ne dă de gîndit: majoritatea sînt piese nefinisate, lucrate cu economie, mergînd pînă la fraudă în cazul piesei nr. 3 de la Crăciuneşti [32]. Acest fapt este în contradicţie cu puţinul care-l ştim despre piesele descoperite în morminte. Acestea din urmă au fost finisate şi fuseseră folosite sigur ca arme [33]. Pe de altă parte, în cazul topoarelor din depozite, ni se pare mai greu de susţinut părerea că aveau exclusiv o valoare premonetară, de schimb, cum se poate presupune cu mai mult succes pentru brăţări, verigi, bare, turte etc. În cazul topoarelor cu lama cavernoasă (ca piesa nr. 3), frauda nu putea fi de nici un folos la o acţiune de schimb, deoarece schimbul se baza pe greutatea brută a obiectelor. Nu ni se pare probabil nici ca aceste topoare să fi fost piese semifinisate, lucrate cu intenţia de a fi finisate ca arme. Ipoteza ofrandelor ni se pare cea mai seducătoare. Forma de armă era necesară pentru a perpetua un obicei foarte vechi, atestat încă din eneolitic, de a oferi divinităţilor, în funcţie de împrejurări, arme, podoabe sau ceva din avutul donatorilor. În vremile mai vechi întîlnim în general piese de mare valoare (spre exemplu, depozitele de la Perşinari, Ţufalău etc.). Obiceiul luînd o mare amploare la unele comunităţi tribale, mai ales în perioada aici în chestiune, a fost necesară confecţionarea unor piese mai ieftine, valoroase doar prin forma şi prin metalul care-l conţineau. Oricum ipoteza depozitelor-ofrandă nu poate fi evitată. Confirmarea ei necesită observaţii în teren, care din pricina condiţiilor întîmplătoare ale celor mai multe descoperiri, doar arareori pot fi făcute [34].

Datele pe care le deţinem despre situaţia cultural-istorică în nordul României în aceste vremuri este în sprijinul celor afirmate mai sus. Nu cunoaştem încă evoluţia culturii materiale în Maramureşul propriu-zis dar cea din bazinul inferior al Someşului (resp. zona Lăpuş, Baia-Mare,

[30] Cum presupune M. Rusu (*op. cit.*, p. 183).

[31] Fr. Nistor şi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 630.

[32] Alte exemple de topoare cu disc cu lama goală pe dinăuntru: Sîrbi-Maramureş (A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 405); Uioara (*ibidem*, nr. 521, 525).

[33] De pildă la Lăpuş (*ibidem*, nr. 339, 340).

[34] Alexandrina Alexandrescu (*Spadele de bronz de pe teritoriul României*; rezumat al tezei de doctorat, Bucureşti, 1968, p. 22 şi urm.) presupune acest lucru pentru unele descoperiri de săbii şi citează două depozite în sprijinul acestei ipoteze: Drăuşeni (M. Roska, Repertorium, p. 65, nr. 7) şi Buneşti (ArchErt, 1888, p. 245), ambele în jud. Braşov. Cf. şi H. J. Hundt, Jahrb RGZM, 2, 1955, p. 95.

Satu-Mare) începe a se contura din ce în ce mai bine. Cultura Suciu, prin cele trei aspecte ale ei, despre care, într-o lucrare specială, am argumentat că sînt faze de dezvoltare, vădeşte o evoluţie continuă, autohtonă, fără aporturi semnificative din afară. Această evoluţie începe cîndva în bronzul mijlociu (probabil în a doua jumătate a acestei perioade) şi culminează prin aspectul primei faze a necropolei tumulare de la Lăpuş [35]. Această din urmă descoperire ne arată în mod limpede cum decorul specific culturii Suciu (motive spiralice şi geometrice realizate prin excizie şi incizie) se ,,transformă'' în ceea ce mulţi cercetători numesc pe drept sau pe nedrept cultura Gáva. Acest proces de transfigurare are loc în mediu local, fără nici un aport etnic sau prin acţiuni violente provocate din afară. El ilustrează clar cum aceeaşi comunitate îşi schimbă moda de împodobire a olăriei păstrîndu-şi nealterată structura ei (în cazul de faţă documentaţia noastră se mărgineşte la ritul şi ritualul funerar) [36].

Tumulii de la Lăpuş au dat la iveală numeroase obiecte de bronz, între care şi topoare cu disc. Acestea din urmă, în număr de două, ambele aparţinînd variantei Lăpuş, cea mai veche tipologic a tipului B_3, au fost găsite în movile ale fazei Lăpuş I [37]. Celelalte obiecte (brăţări, atîrnători, opritori, verigi etc.) sînt piese ce apar atît în depozite de tip Uriu—Dragomireşti, cît şi Cincu—Suseni. Materialul fiind în cea mai mare parte inedit iar săpăturile în curs, nu ne permitem o comparaţie între tipologia bronzurilor şi fazelor cimitirului de la Lăpuş. Cert este doar că evoluţia liniştită a comunităţilor din bazinul inferior al Someşului românesc nu lasă să se întrevadă deloc presupusele frămîntări ce ar fi prilejuit îngroparea depozitelor de bronzuri din ,,orizonturile'' perioadelor BD şi Ha A_1.

DER BRONZEFUND VON CRĂCIUNEŞTI (MARAMUREŞ)

ZUSAMMENFASSUNG

Das Depot wurde auf der mittleren Flußterasse der Theiß im Herbst 1972 zufälligerweise zutage gefördert. Auffallend sind, von den verschiedenen Bronzen die zwei Barren (Nr. 29a und b), davon eine angebohrt und mit einem anhängenden Armring versehen wurde. Da die beiden Stücke im gegenwärtigen Zustand etwa das gleiche Gewicht aufweisen, kann man vermuten, daß sie als Wertgegenstände gedient haben bzw. der Armring Nr. 29b wurde angehängt um das Stück Nr. 29a dem Stücke Nr. 30 gleichwertig zu machen.

---

[35] A. Vulpe, Marmaţia, 3, 1973 (sub tipar).

[36] Procesul este similar celui observat în cîmpurile de urne din Banat, spre exemplu trecerea de la faza Cruceni I la II, de la ceramica de tradiţie Vatina, la ceramica neagră decorată cu caneluri. Cf. Ortansa Radu, SCIV 24, 1973, 3, p. 503; vezi şi B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, 1968, p. 133 şi urm.

[37] C. Kascó, Marmaţia, 2, 1971, p. 46; ilustrate la A. Vulpe, *op. cit.*, p. 80, pl. 24/339, 340.

Bemerkenswert für die Kombination der Varianten der Äxten mit Nackenscheibe vom Typ B_3 ist das Exemplar Nr. 2, das der älteren Variante Dobrocina angehört. Es ist das einzige Stück von diesem Typus das sorgfältig gearbeitet und vollendet wurde und von dem man annehmen kann, daß es als Waffe benutzt wurde (die übrigen Nackenscheibenäxte sehen alle mehr oder weniger roh aus und tragen viele Gußunreinheiten). Dasselbe dürfte man von der Nackenkammaxt Nr. 1 sagen, die fein gearbeitet wurde und ebenfalls einen älteren Typ vertritt. Diese Tatsachen sprechen dafür, daß in den Depots vom Typ Uriu-Dragomireşti vollständig gearbeitete Waffen nur ausnahmsweise vorkommen und wenn auch, dann in fragmentarischem Zustand. Dieser Fakt widerspiegelt nicht unbedingt ein höheres Datum für den Typ der fragmentarisch erhaltenen Waffen, sondern beweist, daß in derartigen Depots meist Gegenstände begraben wurden, die eine Wertfunktion hatten oder als symbolische Stücke (bzw. Waffen) einem Votivzweck gedient haben. Andererseits spricht die hohle Klinge der Axt Nr. 3 dafür, daß das betreffende Stück weder als Waffe noch als Wertgegenstand verwendet sein könnte (beim Abwiegen hätte man den Betrug entdeckt). Es bleibt demnach für solche hohle Exemplare, die mehrmals in den Bronzedepots vorkommen nur die Erklärung als Votivwaffen offen.

Das Depot enthält keine B_4-Äxte. Die Axt Nr. 12 vertritt eine eigenartige Variante des Typus B_3 — man würde sie als Variante Crăciuneşti bezeichnen (vgl. Anm. 14—17) — die offenbar vom mitteleuropäischen Typ B_2 beeinflußt ist und dessen teilweise Zeitgleichheit mit dem Typ B_3 bezeugt.

Der Autor nimmt an, der Fund gehöre zu einer älteren Stufe der Depots vom Typ Uriu-Dragomireşti (bzw. Domăneşti), die der eigentlichen rumänischen Spätbronzezeit entspricht. Es wird die Meinung vertreten, daß die Funde vom Typ Uriu-Dragomireşti keinen eigentlichen Depotfundhorizont bilden, sondern während einer längeren Zeit (13.—12. Jh.) in die Erde gerieten. Die plausibelste Erklärung dieser Annahme bestünde darin, daß diese Depots in den meisten Fällen Votivdepositionen waren und gelegentlich einer gewissen Zeremonie begraben wurden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

DATE NOI CU PRIVIRE LA TEZAURUL DE LA CETĂȚENI, MUSCEL

DE

BUCUR MITREA şi DINU V. ROSETTI

Într-o lucrare anterioară am încercat să schiţăm importanţa istorică şi arheologică atît a monedelor, cît şi a obiectelor de podoabă descoperite în tezaurul ce ne reţine atenţia [1]. În cele ce urmează vom expune un comentariu suplimentar, prilejuit de examinarea directă a monedelor, fapt pentru care exprimăm gratitudinea noastră conducerii Muzeului din Piteşti [2]. El va fi urmat de catalogul cronologic al monedelor din tezaur, care vor fi ilustrate pe planşele ce încheie studiul.

---

[1] Bucur Mitrea şi Dinu V. Rosetti, StComPiteşti, 1972, p. 221–228.

[2] Cu acest prilej ţinem să rectificăm afirmaţia noastră anterioară (*loc. cit.*, p. 221, că „importanta descoperire... se păstrează în întregime în colecţiile Muzeului din Piteşti". În colecţiile Muzeului judeţean Argeş se află 121 denari, iar alţi doi se păstrează la MNA, Inv. 1092). Soarta celorlalte patru exemplare nu o putem preciza. Noi am întocmit studiul de faţă pe baza unor fotografii ce au fost făcute monedelor îndată după descoperire şi înainte de a fi depuse la Muzeul judeţean Argeş, la care am adăugat estampajele din jurnalul de săpături, pentru cele apărute ulterior. Documentul fotografic se păstrează la Institutul de arheologie, iar pentru estampaje de monede, cînd a fost cazul, a fost citat jurnalul de săpături.

Confruntarea dintre materialul monetar aflător la Muzeul judeţean Argeş ca provenind de la Cetăţeni şi documentul fotografic păstrat la Institutul de arheologie şi jurnalul de săpături ne-a dovenit că un număr de 37 denari din cei aflaţi la Cetăţeni nu mai figurează în colecţiile instituţiei de la Piteşti, deşi numeric sînt...121. Este vorba de denarii descrişi sub numerele; 6, 8, 11, 17, 20, 24, 26, 32, 35, 38, 39, 42, 43, 45, 49, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 67, 69, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 90, 111, 115, 118, 121. De aceea în catalogul nostru monedelor respective nu li s-au putut nota obişnuitele date tehnice. În schimb am prezentat pe planşe, la locul respectiv, documentul fotografic aşa cum îl avem. În cazul cînd şi el lipseşte, înseamnă că am folosit estampajul monedei respective din jurnalul de săpături.

Explicaţia acestei „nepotriviri" este una singură: au fost amestecate monedele din diferite tezaure aflate în colecţiile Muzeului judeţean din Piteşti. O parte din monedele ce-au aparţinut tezaurului de la Cetăţeni au ajuns în lotul altui tezaur sau tezaure, iar din acestea, un număr pe care noi l-am precizat mai sus au fost trecute ca făcînd parte din cel de la Cetăţeni.

Ştiinţific, nu poate fi decît profund regretabil faptul că documente importante ale trecutului nostru, prin asemenea neglijenţe, sînt golite de conţinut. Dar, în acelaşi timp şi în mod justificat, se trezesc îndoieli şi rezervă asupra altor tezaure păstrate în colecţiile muzeului amintit, fie că sînt publicate, fie că urmează să vadă lumina tiparului.

S C I V A, tomul 25, nr. 1, Bucureşti, 1974, p. 19–33

Atenţia ne-o vom concentra asupra unor aspecte de ordin major care privesc greutatea, inciziile şi imitaţiile locale din tezaur.

Vom începe cu studiul ponderii denarilor. Pentru ca efortul nostru în această direcţie să fie uşurat am întocmit o diagramă (fig. 1) pe care se poate urmări felul cum se repartizează şi mai ales cum se grupează greutăţile denarilor. Se ştie că greutatea teoretică a denarului pentru vremea de care ne ocupăm este în jur de 3,90 g [3]. Luînd ca punct de

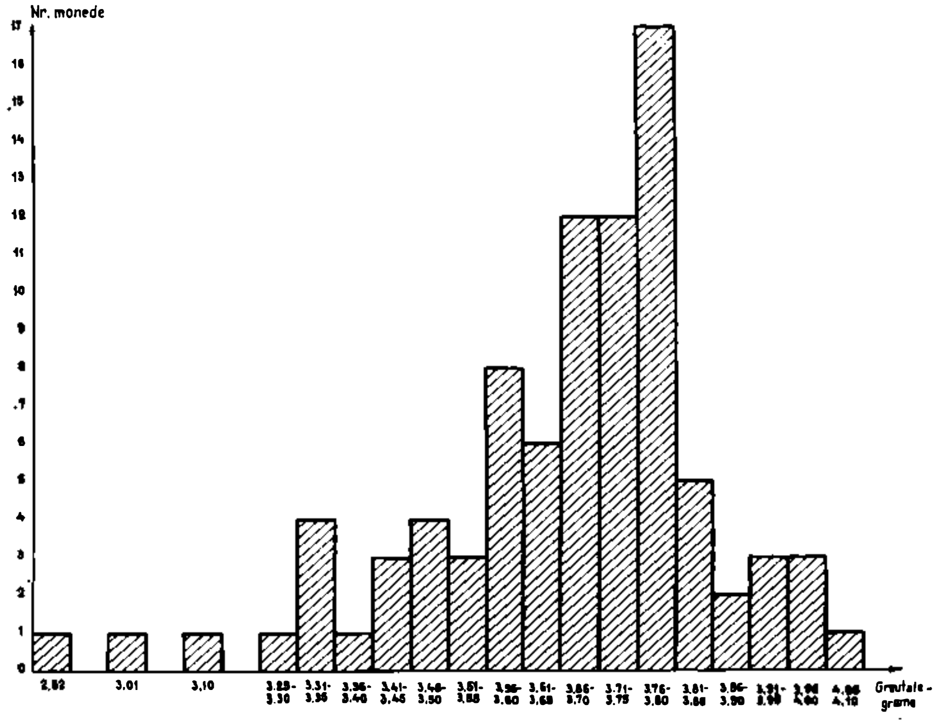

Fig. 1. Graficul greutăţii denarilor aparţinînd tezaurului de la Cetăţeni-Muscel.

plecare ponderea de mai sus observăm pe diagramă că abia cinci exemplare se grupează cu greutatea lor între 3,86—3,95 g, ceea ce reprezintă abia 3,93 % din totalul exemplarelor. Monedele care au această pondere (nr. 48, 76, 104, 107, 112) se datează toate în cursul secolului I. î.e.n., mai precis primele două în prima jumătate, pe cînd următoarele trei pe la mijlocul aceluiaşi secol (anii 48—46).

Ponderea restului monedelor se grupează atît la dreapta, cît şi la stînga greutăţii etalon, constituind o grupă cu o greutate sub cea normală şi o alta mai mare decît cea normală. Vom începe cu ultima grupă. Trei

[3] Pentru greutatea denarului, a se vedea E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952, p. XXVIII. Cf. Sture Bolin, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, Stockholm, 1958, p. 164, 179. Mai nou, Tony Hackens, RBN, 108, 1962, p. 29—47, în special p. 35 şi urm. Cf. şi Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 448—449.

exemplare (nr. 61, 99 şi 126) au ponderea între 3,96 — 4,00, iar unul, nr. 52, chiar de 4,08 g. Denarii descrişi sub numerele 52, 61 şi 99 sînt originali, pe cînd cel cu numărul 126 este o emisiune locală. Cei patru denari cu ponderea peste cea normală reprezintă abia 3,12 % din totalul tezaurului. Explicaţia acestei ponderi o vom da mai jos.

Dar masa principală a monedelor are greutatea sub cea considerată normală. Şi aici vom deosebi două grupe mari. Prima dintre ele este cea care are ponderea cuprinsă între 3,56—3,85 g. Pe aceasta o considerăm că reprezintă ponderea principală a monedelor în circulaţie, ele însumînd 47,24 %. Diferenţa care există între greutatea denarului etalon şi aceea a denarilor pe care-i prezentăm se datoreşte în parte uzurii prin circulaţie.

Mai rămîne un mic grup cu greutatea cuprinsă între 3,31—3,55 g. Explicaţia dată pentru grupul anterior este valabilă şi pentru cel de care ne ocupăm, precum şi pentru cele două exemplare cu ponderi şi mai scăzute : nr. 114, cu 3,01 şi nr. 28, cu 3,10 g. Greutatea foarte scăzută pe care o prezintă moneda de sub nr. 126, care cîntăreşte abia 2,62 g, se explică prin faptul că face parte din grupa celor confecţionate local.

Pe un număr de 30 denari din tezaurul de la Cetăţeni, ceea ce reprezintă 23,62 % din totalul monedelor, constatăm existenţa unor inciziuni antice [4]. De fiecare dată ele au fost menţionate în mod succint la descrierea fiecărui denar în parte şi sînt ilustrate pe denarii respectivi, în partea finală a lucrării (pl. 1—4).

După formele [5] în care ele apar pe monede putem distinge următoarele categorii : *semilunare* (numerele 25, 45, 64, 73, 108), *liniare* (numerele 78, 85, 96, 107, 108, 112), *circulare* (numerele 4, 95, 103), *semicirculare* (numerele 103 şi 117), sub formă de *punct rotund* (numerele 9, 10 şi 28), *unghiulare* (numerele 92 şi 105), în *forma literei L* (numerele 7 şi 61) incizat adînc în carnea monedei [6]. Pe monedele de mai sus mai apar unele incizii fine, adîncite cu un ponson rotund şi imprimate superficial. În general inciziile care au formele geometrice amintite sînt adîncite vizibil în masa de metal a denarului.

O formă ciudată îmbracă o incizie care ar putea aminti litera grecească μ, incomplet realizată, pe care o întîlnim pe denarul lui C. Iulius Caesar, numărul 110, emis în anul 47 î.e.n.

Inciziile menţionate sînt întîlnite în special pe aversul [7] monedelor în 27 de cazuri, iar pe reversul lor în trei cazuri. În alte trei cazuri apar atît pe avers, cît şi pe revers. Este interesant de reţinut că aceleaşi incizii au fost observate relativ în proporţii similare [8] pe aceiaşi denari, dar descoperiţi în alte ţări. Deci nu avem de a face cu ceva întîmplător, ci cu un fapt de repetiţie, cu o practică de un caracter general.

---

[4] Francesco Gnecchi, RIN, 3, 1890, p. 21—49. Pentru amănunte în legătură cu situaţia din Dacia, cf, B. Mitrea, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 377—380, cu bibliografia pînă la acea dată (nota 4). De atunci, în studii ulterioare, în loc de „contramărci", am propus ş rămas la incizii. Cf., printre altele, B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 4, p. 583.

[5] Un tablou cuprinzînd numeroase şi variate incizii aflate pe denarii Romei republicane se găseşte la Fr. Gnecchi, *loc. cit.*, p. 28—29. Formele inciziilor de pe denarii de la Cetăţeni se găsesc ilustrate pe cele două planşe ale lui Gnecchi.

[6] Forme asemănătoare la Fr. Gnecchi, *loc. cit.*, p. 28, 1, O.

[7] Faptul a fost observat mai întîi de acelaşi Gnecchi, *ibidem*, p. 42.

[8] *Ibidem*.

Credem că n-ar fi lipsit de interes pentru cercetările viitoare, dar şi pentru cazul de faţă, să notăm şi coordonatele cronologice, între care apar inciziile pe denarii din descoperirea de la Cetăţeni. Cel mai vechi denar este cel descris sub numărul 4 şi se datează între anii 145—138, iar cel mai recent este numărul 117, din anul 41 î.e.n.

În legătură cu aceste incizii se ridică problema rostului lor pe monedele republicii romane. S-au propus numeroase explicaţii. Noi rămînem deocamdată la una economică : aceea de a controla argintul denarului, spre a-i deosebi de cei *fourrés*, care au un sîmbure de metal comun şi sînt îmbrăcaţi pe deasupra cu o pojghiţă subţire de argint [9].

Problemele pe care le ridică aceste incizii sînt mult mai numeroase şi nu sînt încă rezolvate. Pentru a se face un pas mai departe va trebui să încercăm să precizăm centrele în care ele au fost executate şi cronologia diferitelor categorii de incizii.

Baza acestei cercetări o poate constitui studiul diferitelor tezaure de denari romani republicani, îngropate la date diferite, atît în prima, cît şi în a doua jumătate a secolului I î.e.n. În cadrul cronologic de mai sus urmează să fie studiate şi datate diferitele forme de incizii care apar pe denari. Este posibil ca *frecvenţa* unora din ele într-o anumită regiune geografică să ne sugereze, cu oarecare aproximaţie, şi centrele în care ele au fost executate. Indiferent de rezultatele momentane la care se va ajunge, ni se pare că direcţia de cercetare pentru viitor este aceasta.

Un loc aparte este ocupat de un *sgraffito* antic aflător pe aversul denarului lui L. Cassius Longinus din anii 52—50 (nr. 96 şi pl. 5/96), pe care se citeşte în mod clar scris cu majuscule PETR. Patina antică existentă pe traseul literelor nu lasă nici un dubiu că scrierea este antică (fig. 2). Dar dacă *sgrafitarea* este antică, şi acest fapt este bine stabilit, rămîne deschisă problema în ceea ce priveşte locul în care ea s-a executat, populaţia căreia a aparţinut persoana care a scris literele menţionate şi apoi, de interes major, completarea sau întregirea inscripţiei. Acestea ar fi doar o parte din problemele pe care le ridică sgrafitul de pe denarul de la Cetăţeni. Fără îndoială că toate acestea vor trebui cercetate printr-un studiu adîncit.

Pe linia acestor preocupări, o utilă indicaţie în lămurirea măcar a unui aspect, dar care ni se pare de ordin major, o găsim în două descoperiri arheologice. Avem în vedere faptul că Const. Daicoviciu a descoperit la Grădiştea Muncelului vasul cu inscripţia *Decebalus per Scorilo* [10], iar pe de altă parte profesorul D. Berciu a aflat în cursul săpăturilor arheologice din aşezarea dacică de la Ocniţa, jud. Vîlcea, în nivel arheologic bine precizat din secolul I î.e.n., fragmente ceramice dacice pe care se află sgrafitate trei litere latine, scrise tot cu majuscule (Descoperirea s-a publicat în numărul trecut al revistei). Descoperirile menţionate ne dau dreptul să presupunem, şi încă cu şanse de probabilitate, că şi sgra-

---

[9] Patrizia Petrillo Serafin, AnnIIN, 15, 1968, p. 9—30, unde se găseşte şi bibliografia anterioară.

[10] C. Daicoviciu şi colaboratorii, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 200—204. Cf. şi Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 231—232 şi fig. 55, unde vasul şi inscripţia sînt bine ilustrate.

a

Fig. 2. a Aversul denarului cu sgrafitul PETR; b Desenul aceluiași sgrafit.

fitul de pe denarul de la Cetățeni este tot opera unui localnic. În acest caz descoperirile pomenite se completează reciproc și ne lasă să întrevedem un fapt de importanță majoră, pătrunderea culturii romane în Dacia independentă, încă din cursul secolului I î.e.n. Pentru moment semnalăm acest proces și asupra lui vom reveni mai jos.

Mai întîi însă să examinăm în continuare cea de a treia problemă pe care o ridică descoperirea de la Cetățeni : aceea a imitațiilor locale după denarii Romei republicane.

În cursul examinării denarilor am remarcat existența în tezaur pe lîngă denarii romani originali și a unei alte categorii de monede care nu sînt originale. Faptul acesta a fost notat de fiecare dată la locul respectiv în descrierea din catalogul monedelor.

Această ultimă categorie de monede se lasă destul de greu depistată și definită în amănunte. Mai mult o intuim, o bănuim și acest stadiu al cercetării, cu toate aproximațiile inerente, este notat în descriere [11].

După preciziunile de mai sus și cu rezervele pe care am socotit necesar să le formulăm, putem și de data aceasta să deosebim două grupe :

---

[11] B. Mitrea, *Moneda romană republicană și unitatea lumii geto-dace*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, de sub redacția lui D. Berciu, București, 1968, p. 53—63. Cf. același, *Unitatea geto-dacă reflectată în monetăria dacă*, AUB Istorie, 18, 1969, 1, p. 11—17. Mai nou, același, *Două tezaure de monede romane republicane descoperite în Oltenia* SCIV, 22, 1971, 4, p. 584.

una de imitaţii sigure [12] şi o a doua de factură locală [13], pe care le bănuim că ar fi, în total sau în parte, bătute pe teritoriul Daciei.

Din prima grupă pot fi menţionate două exemple sigure. Prima monedă este cea descrisă sub numărul 125 din catalog. Ea are pe av. efigia de pe denarul lui C. Iulius Caesar, de tip Sydenham, Gallia, 1009, anul 50, iar reversul reproduce pe cel al denarului lui P. Accoleius Lariscolus, emis în anul 37 î.e.n. Dacă tipul de pe revers este cel indicat, lui i se adaugă unele elemente noi, este adevărat de amănunt, care nu se găsesc pe denarul original. Nu vom insista acum decît asupra unui singur element care apare în exergă, unde în locul legendei obişnuite apare un şir întreg de X-uri. Acelaşi motiv mai apare pe acelaşi revers, dar în partea de sus a monedei. Motivul ornamental menţionat este întîlnit pe unele obiecte locale de lut, fie în sens ornamental, fie înlocuind uneori un text scris [14]. Alte aspecte ale problemei legate de faptul că pe av. şi rv. se mai observă unele resturi de legendă şi marginea dinţată, comportînd o discuţie tehnică mai adîncită, le vom relua cu altă ocazie.

În această categorie se încadrează şi un al doilea exemplar, care este descris în catalogul monedelor sub nr. 126. Este vorba de un denar al cărui avers reproduce pe cel al magistratului L. Cossutius Sabula (Sydenham, Roma, 790, anul 72), pe cînd reversul foloseşte şi reproduce pe cel al magistratului C. Vibius Varus (Sydenham, Roma, 1139, anul 39). În ambele cazuri arta şi îndemînarea meşterilor monetari este evidentă. Cîteva observaţii în ceea ce priveşte ponderea celor două exemplare. Greutatea primei monede se apropie de cea normală, 3,80 g; pe cînd cea de-a doua este mult scăzută sub cea normală, cîntărind abia 2,62 g.

Mai rămîne o monedă, cea descrisă sub nr. 127 şi care, după faptul că îmbină aversul de la un magistrat cu reversul de la alt magistrat, ne lasă să întrevedem că avem de a face cu o monedă hibridă.

Aversul este reprodus după acel al magistratului C. Antistius Vetus, emis la Roma, în anul 16 î.e.n., iar rv. după cel al magistratului P. Petronius Turpilianus, emis tot la Roma, în anul 14 î.e.n. Pe baza faptului că avem de-a face cu tipare monetare întrebuinţate la date apropiate şi din aceeaşi monetărie, bănuim că aceasta este o monedă hibridă.

---

[12] Asupra acestei probleme a se vedea Maria Chiţescu, MemAntiq, 3, 1971, p. 209—258. Cu această ocazie autoarea scrie, p. 211, că „Bucur Mitrea propune unele criterii pe baza cărora să se poată face deosebirea între o monedă copiată şi una originală, criterii, care, după autorul menţionat, ar fi stilul şi greutatea monedelor". Şi în nota 6, ne trimite la B. Mitrea, *Moneda romană republicană*...(mai sus, nota 11) p. 53—64. Iar mai departe (p. 212) „În fine, o altă cale, deloc mai puţin eficientă, pentru deosebirea monedelor copiate de cea bună este aceea a stabilirii titlului argintului din care au fost emise". Şi acum iată ce-a scris B. Mitrea: „În această privinţă rămîne ca o sarcină a cercetării viitoare să examineze multilateral şi profund toate descoperirile de denari romani din Dacia şi să găsească criterii prin care să deosebească cele două categorii de emisiuni, folosind între altele: greutatea, stilizarea, legenda, dimensiunile flanului şi natura sau compoziţia argintului. Deci un nou cîmp de studiu, cu un obiectiv mult mai precis, dar nu mai puţin dificil". *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, p. 61.

[13] În legătură cu acest aspect al problemei a se vedea Bucur Mitrea, SCIV, 22, 1961, 4, p. 584, şi M. Chiţescu, *op. cit.*

[14] Dinu V. Rosetti, SCIV, 11, 1960, 2, p. 391—403, unde prezintă numeroase exemple de ştampile anepigrafice aflate pe mănuşi de amfore descoperite la Cetăţeni şi Popeşti (p. 396—398, cu fig. 4, 5 şi 6). Cf. şi V. Eftimie-Andronescu, SCIV, 18, 1967, 3, p. 401—421. La p. 407, fig. 2, sînt ilustrate mănuşi de amfore locale, cu ştampile anepigrafe de la Cetăţeni.

Dar pe lîngă aceste monede în urma examinării tezaurului am notat în dreptul unor exemplare că sînt de *factură locală*[15]. Elementele care ne-au determinat să facem această repartizare sînt numeroase şi ele au rezultat din examinarea comparativă a fiecărui exemplar în parte. Totuşi, trebuie s-o recunoaştem, sînt încă în mare parte subiective. Urmărirea celor notate în descriere cu documentul fotografic lasă posibilitatea cititorului să-şi facă şi o convingere proprie.

În această ordine de idei notăm că moneda descrisă sub nr. 9, emisă între 135 şi 126 are un aspect barbaroid, ceea ce ne îndeamnă să vedem mai curînd o monedă locală. O situaţie similară este foarte probabil să aibă monedele descrise sub numerele 14 şi 15, ale căror efigii sînt slab şi parţial imprimate. Şi de data aceasta sîntem înclinaţi să vedem mai curînd opera unui meşter local, decît a unuia roman. Ne întrebăm dacă nu este cazul ca şi denarul descris sub nr. 22 să facă parte din aceeaşi categorie.

Lucrurile par a fi ceva mai clare cu denarii lui Man. Cordius Rufus, descrişi sub numerele 102—105 şi emişi în anul 46. În cazurile amintite efigiile sînt parţial şterse, iar pe revers capul lui Venus este uneori stilizat în chip de cap de pasăre. Dar numărul monedelor care se pretează la o asemenea interpretare nu se limitează la exemplele date. El este, sau ar putea fi, mai mare. Evident că pentru a păşi pe un teren ceva mai ferm în acest domeniu se cer încă numeroase cercetări, printre care cele de ordin tehnic, metalografic şi chimic ocupă un loc proeminent. Dar desigur ele nu sînt singurele.

Se ridică problema dacă sîntem îndreptăţiţi, şi în acest caz pe ce temeiuri ne sprijinim, cînd considerăm unele emisiuni de denari romani republicani drept emisiuni locale[16].

Socotim util şi chiar necesar să reamintim în această ordine de idei că de la descoperirea, studierea şi publicarea tiparelor de denari romani republicani aflate la Tilişca[17], în domeniul cunoştinţelor noastre s-a produs un imens salt calitativ. Tiparele de acolo ne-au permis să cunoaştem că geto-dacii, în cursul veacului I î.e.n., băteau în mod fidel şi pe scară largă, denarul Romei republicane. În acest sens se explică pe de o parte prezenţa imenselor descoperiri de denari romani republicani de pe pămîntul Daciei, cît şi dispariţia monedei locale de tip Filip al II-lea[18].

Unul din autori, Bucur Mitrea, a mers mai departe şi a exprimat părerea că avem de-a face în cursul secolelor I î.e.n. şi I e.n., cu o monedă dacică de tip roman republican[19]. Cu rezervele formulate mai sus, teza, deşi mai are nevoie de confirmări ulterioare, o socotim valabilă.

Descoperirea monetară de la Cetăţeni Muscel trbuie plasată în acest cadru istoric al Daciei, în care se cunosc pînă acum peste 460 de descope-

---

15 Menţiunea am făcut-o în catalogul monedelor la fiecare exemplar cînd am socotit că este cazul.

16 A se vedea mai sus nota 13.

17 Nicolaie Lupu, ForschVolksLandeskunde, 7, 1964, p. 5 şi urm. Cf. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 17, 1967, p. 101 şi urm.

18 B. Mitrea, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, passim şi acelaşi, AUBIstorie, 18, 1969, 1, p. 11—27.

19 B. Mitrea, AUBIstorie, 18, 1969, 1, p. 16.

riri de monede romane republicane [20] ce însumează vreo 26 000 exemplare, răspîndite pe întreg cuprinsul ei: Transilvania, Muntenia și Moldova. Lor li se adaugă în subsidiar tiparele monetare de la Tilișca [21], Ludești [22], Brașov [23], Poiana [24] și Pecica [25], jud. Arad. Sau, poate mai exact spus, tocmai prin prisma acestor tipare, care au ajuns pînă la noi doar în mică parte, își găsește explicarea marele număr de denari romani republicani de pe teritoriul Daciei.

Trecînd dincolo de faptele menționate, să încercăm să le descifrăm sensul istoric mai adînc. Economic geto-dacii au acceptat, și așa au adoptat, denarul Romei republicane, încă din cursul secolului I î.e.n. Prin aceasta ei n-au făcut altceva decît să țină seamă de realitățile vremii; în această epocă denarul roman devine moneda universală. Dar mai rezultă încă ceva. Pentru a explica marea masă de denari din Dacia, înseamnă că geto-dacii au produs pentru schimbul cu statul roman o mare cantitate de bunuri pentru care primeau instrumentul roman de schimb, denarul. Cu alte cuvinte, dincolo de aceste mase de monede, de tipare monetare, ni se dă posibilitatea să întrevedem o puternică bază economică, într-o efervescentă dezvoltare.

Dar, după cît se pare, n-au rămas și foarte probabil n-au putut rămîne cantonate numai în domeniul economic. Este foarte probabil că și suprastructura a fost afectată, într-un anumit domeniu și pînă la un anumit punct. Avem în vedere scrisul cu litere latine [26]. Și aici credem că se integrează inscripția PETR [27] sgrafitată pe denarul de la Cetățeni. Pe un plan mai larg, putem să vedem o pregătire a romanizării care va urma, dar ca o fază premergătoare, pe care abia cercetările migăloase viitoare a o vor preciza. Inscripția sgrafitată este abia un început.

---

[20] Într-o conferință ținută în 1968 și publicată apoi în AUBIstoric, 18, 1969, 1, p. 11—17, apreciam, fără a face cercetări sistematice și aprofundate asupra acestui aspect al problemei, că descoperirile de monede romane republicane au apărut în Dacia în „peste 250 de asemenea descoperiri, cu peste 20 000 de exemplare" (*ibidem*, p. 15). Este meritul lui I. Glodariu de a fi adus precizìuni în această problemă prin studiul în ActaMN, 8, 1971, p. 89, Cf. aceeași, *Importurile elenistice și romane în Dacia (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj, 1973, rezumatul tezei de doctorat, p. 16.

[21] Nicolae Lupu, lucrările citate în nota 17.

[22] Menționat printre alții de M. Macrea, *Monedele în cetatea dacă de la Costești*, AISC, 2, 1933—1935, p. 157. Tiparul se află la Muzeul de Istoric din Cluj, inv. 4970. O reproducere în gips, datorată amabilității lui Hadrian Daicoviciu, la Institutul de arheologie din București, sectorul numismatic.

[23] Este pomenit de către Mihail Macrea la Repertoriul arheologic, încă în mss., *sub voce*, Brașov.

[24] Radu Vulpe, SCIV, 1, 1950, 1, p. 50.

[25] I. H. Crișan, ActaMN, 6, 1969, p. 96 și pl. 2/1,2. Cf. și E. Stoicovici și I. Winkler, *ibidem*, 8, 1971, p. 477—479.

[26] Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 224—232, unde discută problema scrisului la daci. Documentele prezentate de noi mai sus dau posibilitatea să întrevedem o mai largă răspîndire a scrisului la geto-daci.

[27] Nu putem să nu menționăm de la început că inscripția PETR ne sugerează un nume local, pe care-l recunoaștem în toponimul geto-dacic Petrodava, menționat de Ptolemeu, *Geografia* Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 258, unde discută etimologia toponimului lui Ptolemeu. Problema va fi reluată în colaborare cu filologii.

CATALOGUL MONEDELOR[28]

1. *Fără nume de magistrat*
AR↗3,46 ; 18 mm. C.b.t.[29]. Grueber, Italia, 428, anii 172—151. Sydenham, 376, anii 145—138.

2. *L. Saufeius*
AR↑3,59 g; 17 mm.C.s.t. Grueber, Roma, 834, anii 172—151. Sydenham, 384, anii 145—138.

3. *P. Cornelius Sulla*
AR↑3,57 g; 18 mm. C.b.t. Grueber, Roma, 828, anii 172—151, Sydenham, 386, anii 145—138.

4. *S. Afranius*
AR↘3,52 g; 18 mm. Incizie circulară fină, rv. sus. C.f.b. Grueber, Roma, 670, anii 172—151. Sydenham, 388, anii 145—138.

5. *Flavus*
AR↘3,52 g; 17 mm.C.b.t. Grueber, Roma, 848, anii 172—151. Sydenham, 391, anii 145—138.

6. *M. Atilius Saranus*
AR. Grueber, Roma, 679, anii 172—151. Sydenham, Roma, 398, tip. gen., anii 145—138.

7. *M. Fannius C.f.*
AR↑3,80 g; 18 mm. C.b.m.t. Incizie pe av. L culcat. Grueber, Italia, 468, anii 150—125. Sydenham, 419, anii 137—134.

8. *M. Papirius Carbo* (?)
AR. Grueber, Italia, 472, anii 150—125. Sydenham, 423, anii 137—134.

9. *Cn. Gellius*
AR↓3,62 g; 19 mm. C.sl. Imprimarea superficială. Execuție barbară. Pe av. două puncte adîncite. Grueber, Roma, 918, anii 150—125. Sydenham, 434, anii 135—126.

10. *C. Valerius Flaccus*
AR↙3,52 g; 17 mm. C.sl.m.t. Două incizii pe av. cu un fin ponson rotund. Grueber, Roma, 901, anii 150—125. Sydenham, 441, anii 133—126.

11. *L. Iulius*
AR. Grueber, Roma, 899, anii 150—125. Sydenham, 443, anii 133—126.

12. *Cn. Lucretius Trio*
AR↓3,80 g; 19,5 mm. C.f.b. Grueber, Roma, 929, anii 150—125. Sydenham, 450, anii 133—126.

13. *Același*
AR↓3,76 g; 18,5 mm.C.s.t. Grueber, Roma, 929, anii 150—125. Sydenham, 450, anii 133—126.

14. *Cn. Lucretius Trio*
AR↖3,72 g; 18 mm.C.s.m.t. Probabil emisiune locală. Grueber, Roma, 929, anii 150—125. Sydenham, 450, anii, 133—126.

15. *L. Antestius Gragulus*
AR↘3,62 g; 20 mm.C.s.t. Defecțiune de batere av. sus și corespunzător pe rv. Execuție locală? Grueber, Roma, 976, anii 124—103. Sydenham, 451, anii 133—126.

16. *C. Curiatius Trigeminus*
AR←3,43; 18 mm.C.s.m.t. Grueber, Roma, 941, anii 150—125. Sydenham, 459, anii 133—126.

17. *Același*
AR. Grueber, Roma, 941, anii 150—125. Sydenham, 459, anii 133—126.

18. *L. Postumius Albinus*
AR↑3,66 g; 20 mm.C.f.b. Grueber, Roma, 1129, anii 99—95. Sydenham, 472, anii 125—120.

---

[28] Numărul curent din descriere corespunde cu cel de pe planșe.

[29] Prescurtări:
C.b.t. = conservare bună tocit; C.f.b. = conservare foarte bună; C.s.t. = conservare satisfăcătoare, tocit; C.sl. = conservare slabă; f.m.t. = foarte mult tocit; m.t. = mult tocit; p.t. = puțin tocit.

19. *M. Aburius Geminus*
AR↖3,34 g; 17 mm. C.f.b.m.t. Grueber, Roma, 995, anii 124—103. Sydenham, 487, anul 120.

20. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 995, anii 124—103. Sydenham, 487, anii 119—110.

21. *C. Aburius Geminus*
AR→3,60 g; 18 mm.C.b.p.t. Grueber, Roma, 999, anii 124—103. Sydenham, Roma, 490, anii 119—110.

22. *M. Baebius Tampilus*
AR→3,80 g; 18 mm. C.s. Ştanţarea slabă şi parţială. Execuţie locală? Grueber, Roma, 935, anii 150—125. Sydenham, 489, anul 120.

23. *Acelaşi*
AR↘3,68 g; 19 mm. Incizii superficiale pe av. şi rv. Grueber, Roma, 935, anii 150—125. Sydenham, 489, anul 120.

24. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 935, anii 150—125. Sydenham, Roma, 489 anul 120.

25. *Acelaşi*
AR ↓ 3,59 g; 20 mm.C.s.t. Incizie semilunară pe av. Grueber, Roma, 935, anii 150—125. Sydenham, 489, anul 120 (Descoperit la 15 iunie 1964, în sectorul tezaurului. D.V. Rosetti, *Jurnalul de săpături*, p. 672). (MNA, Bucureşti, Inv. 1092).

26. *T. Quinctius Flamininus*
AR. Grueber, Roma, 1038, anii 124—103. Sydenham, 505, anul 119—110.

27. *M. Vargunteius*
AR ↑ 3,70 g; 19 mm.C.s.t. Incizie superficială pe av. Grueber, Roma, 1068, anul 102. Sydenham, 507, anii 119—110.

28. *Q. Caecilius Metellus*
AR ↓ 3,10 g; 17 mm.C.s.f.m.t. Incizie av. Grueber, Roma, 1053, anii 124—103. Sydenham, 509, anii 119—110.

29. *M. Porcius Laeca*
AR→3,72 g; 18 mm.C.s.m.t. Grueber, Roma, 1023, anii 124—103. Sydenham, 513, anii 119—110.

30. *L. Pomponius*
AR, dinţat, 3,57 g; 20 mm.C.s.n.t. Parţial slab imprimată efigia. Incizie pe av. Grueber, Roma, 1191, anul 92. Sydenham, 522, anii 112—109.

31. *C. Serveilius*
AR ↓ 3,66 g; 19 mm.C.s.t. Grueber, Italia, 540, anii 93—92. Sydenham, Italia Centrală, 525, anii 110—108.

32. *M. Fourius Philus*
AR. Grueber, Italia, 555, anii 93—92. Sydenham, 529, anii 110—108 (Descoperită la 19 sept. 1961 în sectorul tezaur. D. V. Rosetti, *Jurnal de săpături*, p. 231).

33. *M. Tullius*
AR↗3,62 g; 20 mm.C.f.b.p.t. Grueber, Italia, 502, anii 102—100. Sydenham, Italia nordică, 531, anul 109.

34. *Q. Fabius Labeo*
AR ↓ 3,70 g; 18 mm.C.s.t. Grueber, Italia, 494, anii 102—100. Sydenham, Italia nordică, 532, anul 109.

35. *M. Sergius Silus*
AR. Grueber, Italia, 512, anii 99—94. Sydenham, 534, anul 108.

36. *Q. Curtius, M. Iunius Silanus*
AR←3,66 g; 20,5 mm.C.sl.f.m.t. Grueber, Italia, 482, anii 124—103. Sydenham, Italia nordică, 537, anii 108—107.

37. *L. Memmius (incus)*
AR ax? 3,64 g; 18 mm. Grueber, Italia, 643, anul 90. Sydenham, Italia sudică, 558, anul 109.

38. *C. Claudius Pulcher* (?)
AR. Grueber, Roma, 1288, anul 91. Sydenham, 569, anul 106.

39. *L. Memmius Galeria*
AR, dinţat. Grueber, Roma, 1328, tip. gen., anul 91. Sydenham, 574, anul 103—102.

40. *L. Appuleius Saturninus*
AR↙3,74 g; 20 mm.C.s.f.t. Pe rv. litera. .T. (cu patru puncte). Grueber, Roma, 1553, var., anul 90. Sydenham, 578, anii 100—97.

41. *L. Appuleius Saturninus*
AR←3,70 g; 18 mm.C.b.p.t. Pe rev. sus litera Ạ (A cu punct). Grueber, Roma, 1494, var., anul 90. Sydenham, 578 anul 100—97.

42. *C. Coilius Caldus*
AR. Grueber, Roma, 1478, var. M, anul 90. Sydenham, 582, anul 100—97.

43. *L. Iulius*
AR. Grueber, Roma, 1676, anul 89. Sydenham, 585, anul 100—97.

44. *C. Fabius*
AR↖3,85 g; 20 mm.C.f.b.p.t. Pe rv., sub cai, litera Ċ (C cu punct deasupra). Grueber, Roma, 1595, anul 90. Sydenham, 590, anii 96—95.

45. *Q. Minucius Thermus*
AR. Pe av. numeroase incizii, unele semilunare. Grueber, Italia, 653, anul 90. Sydenham, 592, anii 96—95.

46. *L. Cassius Caeicianus*
AR↘3,80 g; 18 mm. Pe av. litera K, iar pe rv. sus M. (M cu punct). Grueber, Roma, 1725 var. (lit. M, pe rv.), anul 89. Sydenham, 594, anul 93.

47. *L. Sentius*
AR↓3,70 g; 20 mm. Pe rv., sub cai, litera D. C.s.t. Grueber, Roma, 1651, anul 89. Sydenham, Italia nordică, 600, anii 100—95.

48. *P. Servilius Rullus*
AR, incus, 3,93, g; 20 mm.C.b.t. Grueber, Roma, 1672, anul 89. Sydenham, Italia nordică, 601, anii 100—95.

49. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 1672, anul 89. Sydenham, 601, anii 100—95.

50. *D. Iunius Silanus*
AR→3,76 g; 16 mm. Pe av. litera C, pe rv. cifra nu se vede. Pe av., incizie semicirculară. Grueber, Roma, 1776, anul 88. Sydenham, 646, anii 90—89.

51. *Acelaşi*
AR←3,77 g; 17 mm. Pe av. litera X; pe rv. cifra V. Grueber, Roma, 1837, var., anul 88. Sydenham, 646, anii 90—89.

52. *L. Calpurnius Piso Frugi*
AR↘4,08 g; 18 mm. Incizii superficiale pe av. C.b.t. Grueber, Roma, 1859, tip gen., anul 88. Sydenham, 650, tip. gen., anii 90—89.

53. *C. Vibius Pansa*
AR↑3,85 g; 19 mm.C.b.p.t. Grueber, Roma, 2244, tip. gen., anul 87. Sydenham, 684, tip. gen., anii 89—88.

54. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 2244, tip. gen., anul 87. Sydenham, 684, tip. gen., anii 89—88.

55. *Acelaşi* (?)
AR. Grueber, Roma, 2244, tip gen., anul 87. Sydenham, 684, tip. gen., anii 89—88.

56. *Q. Titius*
AR. Grueber, Roma, 2220, anul 87. Sydenham, 691, anul 88.

57. *L. si C. Memies Galeria*
AR. Grueber, Roma, 2421, tip. gen., anul 87. Sydenham, 712, anii 86—85.

58. *Fără nume de magistrat.*
AR. Grueber, Roma, 2622, anul 84. Sydenham, 723, anii 85—84.

59. *La fel*
AR. Grueber, Roma, 2622, anul 84. Sydenham, 723, anii 85—84.

60. *Man. Fonteius*
AR↖3,77 g; 21 mm. C.b.t. Locală? Grueber, Roma, 2478, anul 85. Sydenham, 724, anul 84.

61. *Acelaşi*
AR↖4,00 g; 20 mm. Incizii pe av., una în forma literei L.C.f.b. Grueber, Roma, 2478, anul 85. Sydenham, 724 a, Italia, anul 84.

62. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 2476, anul 85. Sydenham, 724, anul 84.

63. *C. Licinius Macer*
AR. Grueber, Roma, 2467, anul 85. Sydenham, 732, anul 83.

64. *L. Marcius Censorinus*
AR. Incizii pe av. şi pe rv. Grueber, Roma, 2657, tip. gen., anul 83. Sydenham, 737, anii 82—81.

65. *L. Manlius, L. Cornelius Sulla*
AR→3,76 g; 17 mm. Grueber, Est, 8, anii 82—81. Sydenham, 757, anii 82—81 (Descoperit la 15 august 1961. Face parte tot din tezaur. D. V. Rosetti. *Jurnal de săpături*, p. 143).

66. *Q. Antonius Balbus*
AR, dinţat, 3,50 g; 18 mm.C.s.m.t. Pe rv., sub cai, litera A. Incizie superficială pe av. Grueber, Roma, 2750, anul 82. Sydenham, 742 b, anul 81.

67. *Acelaşi*
AR, dinţat. Pe rv. sub cai, litera A. C.s.t. Grueber, Roma, 2750, anul 82. Sydenham, 742 b, anul 81.

68. *Acelaşi*
AR↙dinţat, 3,71 g; 18 mm. Pe rv., sub cai, litera V (?) C.s.m.t. Grueber, Roma, 2768, anul 82. Sydenham, 742 b, anul 81 (Descoperit la 18 august 1965, în pămîntul de umplutură al secţiunii cu tezaurul. D.V. Rosetti, *Jurnal de săpături*).

69. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 2750, tip. gen., anul 82. Sydenham, 742, tip. gen., anul 81.

70. *Fără nume de magistrat*
AR↑3,77 g; 18 mm.C.b.p.t. Grueber, Est, 17, anii 81—80. Sydenham, 755, anul 85.

71. *L. Cornelius Sulla, L. Manlius*
AR↘3,76 g; 17 mm.C.s.m.t. Grueber, Est, 13, anii 82—81. Sydenham, Est, 759, anii 82—81.

72. *C. Naevius Balbus*
AR↙dinţat 3,61 g; 18 mm.C.s.m.t. Pe rv. sus, cifra CXXXXI. Grueber, Roma, 2962, tip. gen., anul 81. Sydenham, 769 b, anii 78—77.

73. *L. Procilius Filius*
AR↓dinţat, 3,78 g; 19 mm.C.b.t. Incizie arcuită pe av. Grueber, Roma, 3150, anul 79. Sydenham, 772, anii 78—77.

74. *L. Papius*
AR↘dinţat, 3,80 g; 19 mm. C.f.b. Grueber, Roma, 2977, tip. gen., anul 80. Sydenham, 773, anii 78—77.

75. *M. Volteius*
AR↙3,73 g; 19 mm.C.s.m.t. Grueber, Roma, 3190, anul 78. Sydenham, 777, anul 76.

76. *L. Rutilius Flaccus*
AR↓3,88 g; 19 mm.C.b.p.t. Grueber, Roma, 3242, anul 77. Sydenham, 780, anul 75.

77. *Acelaşi*
AR↙3,82 g; 18 mm.C.s.m.t. Grueber, Roma, 3242, anul 77. Sydenham, 780 anul 75.

78. *P. Satrienus*
AR↓3,72 g; 18,5 mm. Pe av. cifra L? XXXIIII. Incizie pe av. Grueber, Roma, 3234, anul 77. Sydenham, 781 a, anii 75—74.

79. *L. Farsuleius Mensor.*
AR. Grueber, Roma, 3306, tip. gen., anul 75. Sydenham, 789 a, anul 73 (Descoperită la 18 august 1965 în pămîntul de umplutură. D.V. Rosetti, *Jurnalul de săpături*).

80. *Man Aquilius.*
AR. Grueber, Roma, 3364, anul 72. Sydenham, 798, anul 68 (Descoperită la 18 august 1965, în pămîntul de umplutură. D.V. Rosetti, *ibidem*).

81. *M. Plaetorius Cestianus*
AR. Grueber, Roma, 3574, tip. gen.; anul 68. Sydenham, 808, anii 68—66 (Descoperită la 18 august 1965 în pămîntul de umplutură. D. V. Rosetti, *Jurnalul de săpături*).

82. *C. Calpurnius Piso Frugi*
AR. Grueber, Roma, 3654, tip. gen., anul 64. Sydenham, 840, tip. gen., anul 64.

83. *M. Nonius Sufenas*
AR↘3,33 (ştirbită) g; 18 mm.C.sl.t. Grueber, Roma, 3820, anul 63. Sydenham, 885, anii 63—62.

84. *Acelaşi*
AR↓3,66 g; 18 mm.C.b.p.t. Grueber, Roma, 3820, anul 63. Sydenham, 885, anii 63—62.

85. *L. Roscius Fabatus*
AR ↓ dinţat 3,69 g; 18 mm.C.b.t. Incizie liniară pe av. Grueber, Roma, 3394, tip. gen., anul 70. Sydenham, 915, anul 58.

86. *Acelaşi*
AR ↓ dinţat, 3,79 g; 18 mm.C.b.m.t. Grueber, Roma, 3394, tip. gen., anul 70. Sydenham, 915, anul 58.

87. *P. Plautius Hypseus*
AR. Grueber, Roma, 3845, anul 61. Sydenham, 911, anul 58 (Descoperită la 31 iulie 1961, în pămîntul casetei. Cf. *Jurnalul* citat).

88. *M. Aemilius Scaurus, P. Plautius Hypsaeus*
AR. Grueber, Roma, 3876, anul 58. Sydenham, 912, anul 58 (Descoperită la 18 august 1965, în pămîntul de umplutură al secţiunii. D. V. Rosetti, *ibidem*).

89. *Q. Cassius Longinus*
AR ↗ 3,70 g; 17 mm.C.f.b.nt. Grueber, Roma, 3868, anul 58. Sydenham, 916, anul 57.

90. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 3868, anul 58. Sydenham, 916, anul 57.

91. *L. Marcius Philippus.*
AR ← 3,42 g; 18 mm.C.b.t. Grueber, Roma, 3890, anul 56. Sydenham, 919, anul 56.

92. *C. Memmius C.f.*
AR ↑ 3,77 g; 19 mm. Pe rv., trei incizii. C.b.p.t. Grueber, Roma, 3937, anul 51. Sydenham, 920, anul 56.

93. *Acelaşi*
AR ↑ 3,82 g; 20 mm. Incizii pe av. şi rv.C.s.t. Grueber, Roma, 3937, anul 51. Sydenham, 920, anul 56.

94. *Man. Acilius*
AR ↙ 3,79 g; 19 mm. C.sl.f.t. Incizii fine pe av. Descoperită în fibulă. Grueber, Roma, 3943, anul 50. Sydenham, 922, anul 55.

95. *Acelaşi*
AR ↙ 3,60 g; 18 mm.C.b.p.t. Incizie circulară pe av. Grueber, Roma, 3943, anul 50 . Sydenham, Roma, 922, anul 55 (Se află la MNA, Inv. 1092, 2).

96. *L. Cassius Longinus*
AR ↘ 3,62 g; 20 mm. Pe av., sub bărbie L. Incizie liniară şi literele PETR incizate din antichitate.C.s.t. Grueber, Roma, 3931, anul 52. Sydenham, 935, anul 52—50.

97. *C. Vibius Pansa*
AR → 3,37 g; 17,5 mm.C.s.t. Grueber, Roma, 3978, anul 49. Sydenham, 947, anul 48.

98. *L. Hostilius Saserna*
AR ↘ 3,45 g; 16 mm.C.s.t. Aspect local. Grueber, Roma, 3996, anul 48. Sydenham, 953, anul 48.

99. *A. Licinus Nerva*
AR → 3,98 g; 18 mm.C.b.p.t. Grueber, Roma, 3999, anul 48. Sydenham, 954, anul 47.

100. *Acelaşi*
AR → 3,73 g; 17 mm.C.s.t. Grueber, Roma, 3999, anul 48. Sydenham, 954, anul 47.

101. *L. Plautius Plancus*
AR ↙ 3,59 ; 19 mm.C.s. Defect de batere: av. sus şi rv. locul respectiv. Grueber, Roma, 4004, anul 47. Sydenham, 959, anul 47.

102. *Man. Cordius Rufus*
AR ↓ 3,29 g; 18 mm. C.s. Ştanţarea slabă şi parţială a efigiilor. Tiparul tocit. Execuţie locală ? Grueber, Roma, 4037, anul 46. Sydenham, Roma, 976 a, anul 46.

103. *Acelaşi*
AR → 3,75 g; 17 mm. Incizii circulare şi semilunare pe av.C.b. Factură locală. Grueber, Roma, 4037, anul 46. Sydenham, 976 a, anul 46.

104. *Acelaşi*
AR ↗ 3,95 g; 18,5 mm.C.b.p.t. Capul lui Venus de pe rv. e stilizat în chip de pasăre. Factură locală. Grueber, Roma, 4037, anul 46. Sydenham, 976, anul 46.

105. *Acelaşi*
AR ← 3,83 g; 17 mm. Incizie liniară

pe av. Factură locală? Grueber, Roma 4037, anul 46. Sydenham, 976, a, anul 46.

106. *C. Iulius Caesar*
AR↗ 3,69 g; 19 mm.C.b.p.t. Incizii pe av. Grueber, Gallia, 27, anii 50—49. Sydenham, 1006, anii 54—51.

107. *Acelaşi*
AR↓ 3,93 g; 18 mm.C.s.t. Incizie liniară superficială pe av. Grueber, Est, 31, anul 48. Sydenham, 1013, anul 48.

108. *Acelaşi*
AR↓ 3,72 g; 20 mm.C.b.p.t. O incizie semilunară şi alta liniară pe av. La fel, pe rv. Grueber, Est, 31, anul 48. Sydenham, 1013, anul 48.

109. *Acelaşi*
AR↓ 3,73 g; 18 mm.C.f.b.t. Grueber, Est, 31, anul 48. Sydenham, 1013, anul 48.

110. *Acelaşi*
AR↗ 3,48 g; 17 mm. Incizie pe av. μ. Grueber, Spania, 89, anul 45. Sydenham, Gallia, 1014, anul 47.

111. *Acelaşi*
AR. Grueber, Spania, 89, anul 45. Sydenham, Gallia, 1014, anul 47. (Descoperită la 18 august 1965 în pămîntul de umplutură al secţiunii cu tezaurul D. V. Rosetti. *op. cit.*,).

112. *Acelaşi*
AR→ 3,90 g; 18 mm.C.s.t. Incizie liniară pe av. Grueber, Africa, 21, anul 46. Sydenham, Africa, 1024, anul 46.

113. *P. Sepullius Macer*
AR↘ 3,35 g; 20,5 mm.C.s.m.t. Incizie superficială pe av. Grueber, Roma, 4167, anul 44. Sydenham, 1071 a, anul 44.

114. *L. Mussidius Longus*
AR↑ 3,01 g; 19 mm.C.b.t. Grueber, Roma, 4236, anul 39. Sydenham, Roma, 1092, anul 42.

115. *Acelaşi*
AR. Grueber, Roma, 4242, anul 39. Sydenham, Roma, 1093, anul 42.

116. *P. Clodius*
AR↗ 3,49; 20 mm.C.b.t. Grueber, Roma, 4290, anul 38. Sydenham, Roma, 1117, anul 41.

117. *M. Antonius, M. Barbatius, C. Caesar*
AR↓ 3,33 g; 17 mm.C.b.t. Incizie semicirculară pe av. Grueber, Est, 99, anul 41. Sydenham, 1181, anul 41.

118. *Octavian, M. Aemilius Lepidus*
AR. Grueber, Africa, 29, anii 40—37. Sydenham, Gallia, 1323, anul 40.

119. *Petilius Capitolinus*
AR↘ 3,73; 19 mm.C.b.p.t. Defect de batere av. st. jos şi locul corespunzător de pe av. Grueber, Roma, 4220, anul 40. Sydenham, 1150, anul 37.

120. *Octavian*
AR↙ 3,71 g; 20 mm.C.f.b. Necirculată. Grueber, Roma, 4349, anii 29—27.

121. *Octavian August*
AR. Grueber, Gallia, 124, anii 27—25. (Descoperită la 18 august 1965 în pămîntul de umplutură al secţiunii tezaur. Cf. D. V. Rosetti, *op. cit.*).

122. *P. Carisius*
AR← 3,82 g; 21 mm.C.f.b. Puţin circulată. Grueber, Spania, 115, anii 24—22.

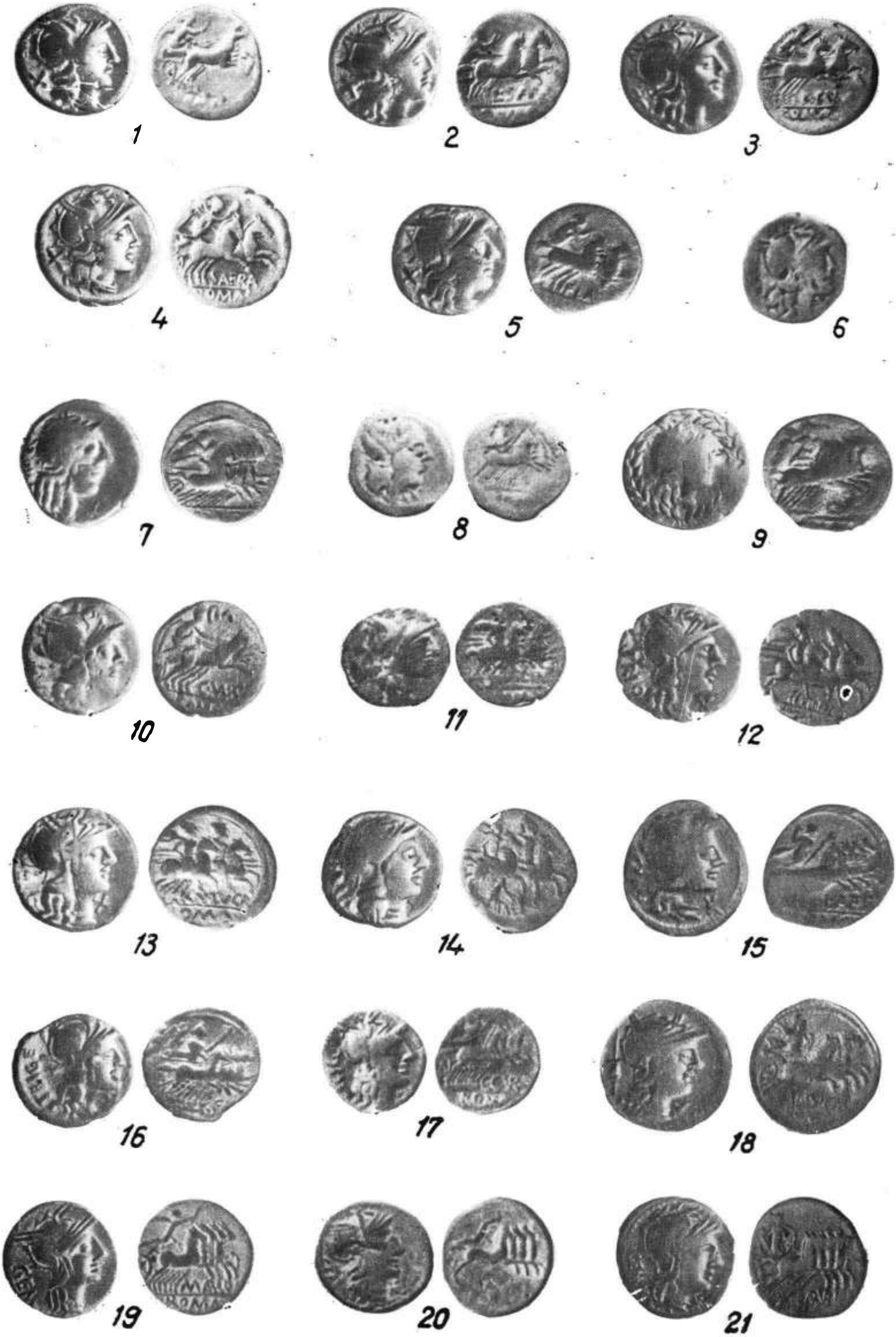
123. *Octavian August*
AR↓ 3,56 g; 21 mm.C.b.p.t. Grueber, Roma, 4397, anul 19.

124. *C. Antistius Reginus*
AR↖ 3,98 g; 19 mm.C.f.b. Necirculată. Grueber, Roma, 4661, anul 8 î.e.n.

125. *Monedă locală*
AR↖ dinţat, 3,80 g; 20 mm.C.s.t. Av. C. Iulius Caesar. Grueber, Roma, 3955, anul 49. Sydenham, Gallia, 1009, anul 50. *Rv.* P. Accoleius Lariscolus. Grueber, Roma, 4211, anul 41. Sydenham, Roma, 1148, anul 37.

126. *La fel*
AR→ 2,62 g; 18 mm.C.b.p.t. *Av.* L. Cossutius Sabula Grueber, Roma, 3320, anul 74. Sydenham, Roma, 790, anul 72. *Rv.* C.Vibius Varus. Grueber, Roma, 4301, anul 38. Sydenham, Roma, 1139, anul 39.

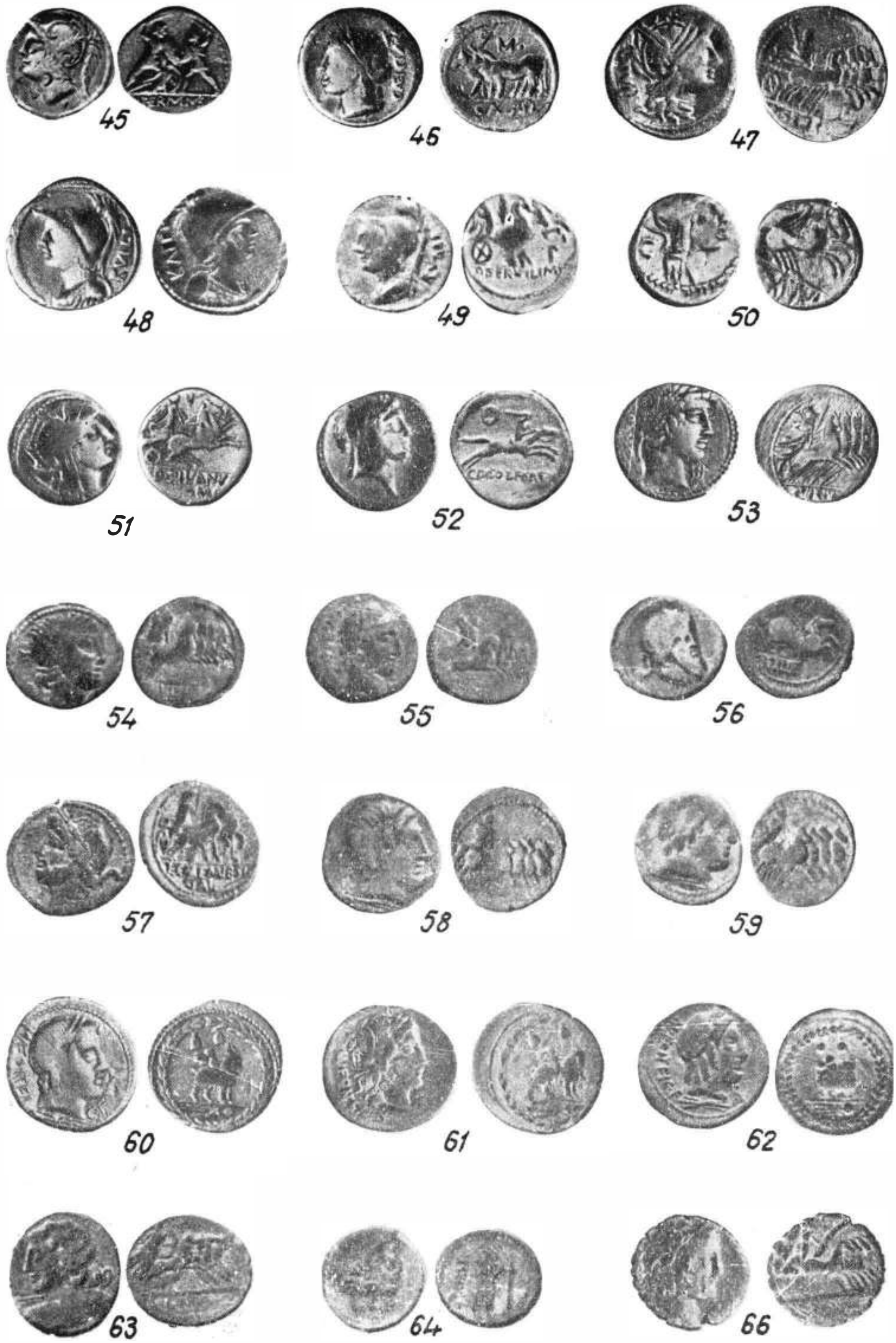
127. *Hibrid*
AR↘ 3,33 g; 17 mm.C.s.p.t. *Av.* C. Antistius Vetus. Grueber, Roma, 4490, anul 16 î.e.n. *Rv.* P. Petronius Turpilianus. Grueber, Roma, 4521, anul 14 î.e.n.

Pl. 1. Denari descoperiți în tezaurul de la Cetățeni, Muscel.

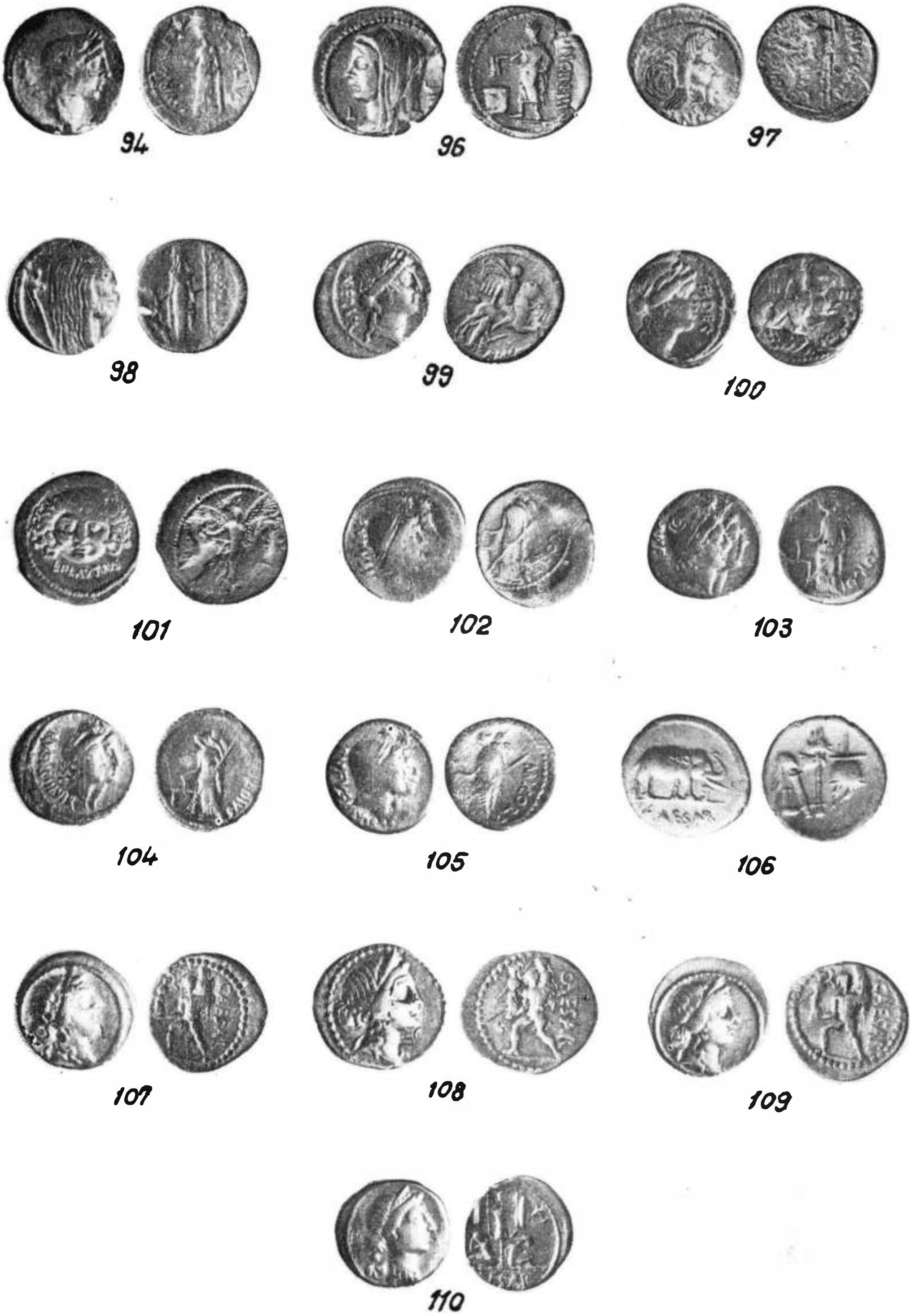
Pl. 2. Denari descoperiţi în tezaurul de la Cetăţeni, Muscel.

Pl. 3. Denari descoperiți în tezaurul de la Cetățeni, Muscel.

Pl. 4. Denari descoperiţi în tezaurul de la Cetăţeni, Muscel.

Pl .5. Denari descoperiţi în tezaurul de la Cetăţeni, Muscel.

112

113

114

115

116

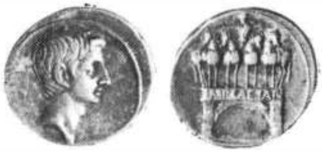
117

118

119

120

122

123

124

125

126

127

Pl. 6. Denari descoperiți în tezaurul de la Cetățeni, Muscel.

QUELQUES NOUVELLES DONNÉS CONCERNANT LE DÉPÔT MONÉTAIRE DE CETĂŢENI, MUSCEL

RÉSUMÉ

Un dépôt monétaire de 120 pièces romaines, ainsi que deux fibules daces en argent ont été mis au jour en 1960 dans la forteresse dace de Cetăţeni, Muscel, située dans les montagnes du nord de la Valachie. Les années suivantes, le même endroit a livré encore sept autres deniers, de sorte qu'à l'heure actuelle le dépôt totalise 127 deniers, dont 121 romains républicains et 6 d'Octavien Auguste. L'exemplaire le plus récent est de l'an 8 av. n.è. Faisant suite à une étude antérieure, le présent article traite du poids, des incisions et des imitations locales d'après les deniers romains républicains.

Les variations du poids des deniers sont reproduites graphiquement (fig. 1). Il en résulte que dans leur grande majorité ces monnaies sont lourdes de 3,56—3,85 g (47,24%). L'exemplaire décrit dans le catalogue sous le n° 126 ne pesant que 2,62 est une contre-façon locale. Les incisions relevées sur 30 pièces (23,60 %) sont les mêmes que celles notées par Francesco Gnecchi et elles confirment ses remarques, notamment en ce qui concerne leur fréquence sur l'avers. Pour ce qui est des imitations, on y distingue deux groupes : celui des imitations incontestables et celui des pièces de facture locale. Dans le premier groupe se rangent les spécimens n°s 125 et 126 et le catalogue fait une mention en ce sens à propos des monnaies considérées de facture locale.

D'un intérêt spécial s'avère le sgraffite antique du denier de L. Cassius Longinus (n° 96 et pl. 5/96), sur lequel on distingue parfaitement lisibles les lettres PETR (fig. 2). L'inscription de ce dernier ne constitue pas une singularité pour cette époque : rappelons que C. Daicoviciu a trouvé dans la capitale dace de Grădiştea Muncelului un vase portant l'inscription DECEBALVS PER SCORILO, d'autre part D. Berciu a mis au jour dans la forteresse dace d'Ocniţa (dép. de Vîlcea) des fragments de céramique sur lesquels sont inscrites trois lettres latines.

Ces découvertes sont donc révélatrices non seulement pour ce qui est des liens économiques — attestés d'ailleurs par des centaines de découvertes monétaires d'époque romaine républicaine faites en Dacie (plus de 26 000 exemplaires) — mais aussi sous le rapport de l'influence culturelle de Rome, influence qui commence maintenant à s'ébaucher, à travers cette sorte de témoignages.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Graphique des poids de deniers appartenant au trésor de Cetăţeni, Muscel.

Fig. 2. a L'avers du denier avec le sgraffite PETR ; b Dessin du même sgraffite.

Pl. 1—6. Deniers découverts dans le trésor de Cetăţeni, Muscel.

UN MORMÎNT DE INCINERAŢIE DIN EPOCA ROMANĂ DE LA HISTRIA

DE

MARIA COJA

Cercetările întreprinse în ultimele trei decenii la Histria au scos la iveală o seamă de informaţii documentare, legate de necropolele sale, deschizînd noi probleme de studiu, uneori complicate dar sugestive în conţinut.

Una dintre primele necropole atestate prin săpături este aceea plană de înhumaţie, situată pe platoul din vestul cetăţii romane şi romano-bizantine [1], ale cărei începuturi, pe baza documentării actuale, se plasează în ultimele două decenii ale secolului al II-lea al e.n. [2]. Ea acoperă o suprafaţă ce poate fi apreciată la aproximativ 35 ha din oraşul grecesc şi roman timpuriu [3]. Reamintim că cercetările stratigrafice din ultimii ani au dus la precizarea că ultimul nivel de locuire de pe acest platou reprezintă un cartier de locuinţe *extra-muros* din epoca romană şi a fost abandonat ca atare în al treilea sfert al secolului al II-lea al e.n. [4].

---

[1] Pînă la reluarea săpăturilor din anul 1949 nu existau cercetări speciale sau o documentare arheologică asupra necropolelor Histriei. Se cunoşteau cîteva stele funerare cu inscripţii descoperite de V. Pârvan, folosite ca material de construcţii: *Histria* IV, nr. 6, p. 552—553 şi *Histria* VII, nr. 1—2, p. 2—3, fără posibilitatea de a preciza zona în care s-ar fi aflat mormintele de la care proveneau. Imensa necropolă tumulară a început a fi cercetată abia din anul 1955. Prin cercetările efectuate pe platou în anii 1949—1952 s-au descoperit o serie de morminte de înhumaţie a căror cronologie era incertă —, datorită absenţei unui inventar funerar care să permită o încadrare în timp. Vezi: Em. Condurachi, S. Dimitriu, Vlad Zirra în *Histria* I, p. 176, fig. 63 şi passim.

[2] O documentare asupra celor mai vechi morminte din această necropolă a apărut abia în anul 1955, în timpul unor cercetări de anvergură, descoperindu-se în trei puncte distincte o serie de morminte conţinînd obiecte databile în ultima parte a secolului al II-lea al e.n., consemnate în raportul preliminar din Materiale, 4, 1956; pentru zona de NV, S. Dimitriu, p. 29—30, D. Tudor, p. 34—35 pentru zona de sud, în special mormîntul nr. 5 şi M. Coja pentru zona est centrală, mormîntul nr. 16, p. 50.

[3] S. Dimitriu, *Histria*, II, 1966, p. 39.

[4] Urmele disparate de locuire romană ce apăreau pe platou s-au conturat stratigrafic şi cronologic prin cercetările noastre din anul 1957 din sectorul Z_2, situat imediat la vest de zidul de apărare roman, unde s-a descoperit o locuinţă ce conţinea diverse tipuri ceramice

Imediat după întreruperea locuirii, ca rezultat al unei distrugeri a cartierului [5], pe această suprafaţă, devenită disponibilă, s-a instalat necropola plană de înhumaţie — atestată în toate săpăturile întreprinse — ce se dezvoltă în mod organizat pînă în ultima perioadă de existenţă a oraşului. Această necropolă, ce durează aproape şase secole, nu poate fi cercetată în sine, ci numai în strînsă dependenţă de obiectivele legate de problemele aşezării. Ambele obiective, ştiinţific vorbind, sînt la fel de importante, practic însă, în condiţiile date, ele nu se pot disocia. De aceea, pînă la o suficientă acumulare cantitativă în baza căreia să se poată realiza un studiu special de ansamblu privind necropola, sînt de semnalat unele descoperiri mai deosebite, ca aceea care face obiectul rîndurilor de faţă.

În timpul campaniei din anul 1972, în zona de sud a platoului sus amintit, urmărindu-se o linie de fortificaţie din epoca arhaică greacă, s-au descoperit, în cele trei secţiuni practicate, şi o serie de morminte de înhumaţie, toate fără inventar, unele aparţinînd epocii romane, altele probabil unei epoci ulterioare. Între ele se afla inserat un mormînt de incineraţie, cu unele particularităţi, pe care am socotit necesar să-l semnalăm, ca valoare documentară. El a fost descoperit în secţiunea F, orientată nord-sud, amplasată perpendicular pe limita actuală a platoului, nu departe de colţul său de sud-vest (fig. 1/1).

Mormîntul aparţine unui adult incinerat pe loc, în groapă rectangulară cu colţurile rotunjite şi pereţii verticali, lungă de 1,70 m, largă de 0,55 m la capătul dinspre est şi 0,45 m la capătul opus (fig. 1/2). Orientată est-vest groapa a putut fi surprinsă spre partea inferioară, conturul ei evidenţiindu-se prin urme de foc. Situaţia se datorează faptului că săparea ei s-a practicat într-un teren cu dărîmături din pietre şi ţigle, reprezentînd resturile unor construcţii greceşti, implîntate într-un pămînt galben compact.

Înmormîntarea pare a fi fost pregătită şi dusă la îndeplinire cu multă grijă, iar observaţiile pe care le-am putut face permit reconstituirea ritualului funerar.

Pe fundul gropii, aflat la adîncimea de 0,90 m, s-a amenajat rugul — probabil de tip *podium* [6] — din care a rămas pe loc o cantitate suficientă de cărbuni, cenuşă şi aproximativ 1m dintr-o bîrnă carbonizată, dispusă longitudinal pe centrul gropii. Defunctul a fost depus spre incinerare pe rug, în sicriu, mărturie fiind cele douăsprezece cuie de fier, găsite pe marginile gropii în stratul de cenuşă. Arderea a fost probabil alimentată, pe

---

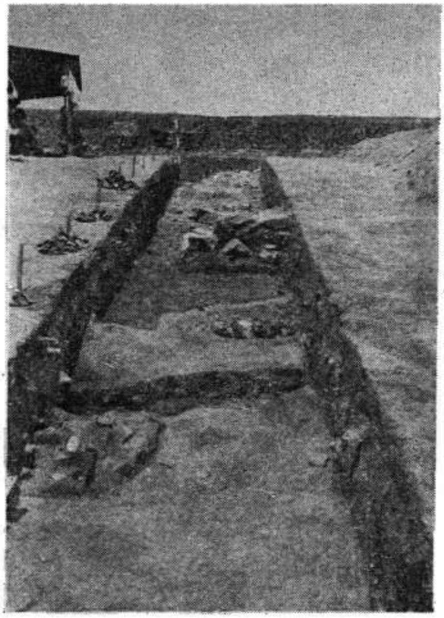
din secolul al II-lea al e.n.: Materiale, 6, 1959, p. 287, fig 9. O altă descoperire concludentă s-a făcut ulterior în marginea de vest a platoului, unde printre urmele de locuinţe se aflau numeroase figurine de teracotă şi resturile unui atelier de ceramică ce trebuie presupus în apropiere: Al. Suceveanu, SCIV, 18, 1967, 2, p. 243—268.

[5] Urmele unei distrugeri suferite de oraşul Histria în al treilea sfert al secolului al II-lea al e.n., din timpul lui Marcus Aurelius, a fost sesizată prima oară de Gr. Florescu, chiar la zidul de apărare roman, *Histria*, I, 1954, p. 292—293. Descoperirile ulterioare de pe platou au pus într-o lumină suficient de clară consecinţele acestui eveniment, constatîndu-se întreruperea locuirii către sfîrşitul secolului al II-lea al e.n., urmată de implantarea necropolei pe aceeaşi suprafaţă, în cadrul căreia, cele mai vechi morminte se plasează cronologic în ultimele două decenii ale aceluiaşi secol: Al. Suceveanu, *loc. cit.*, p. 251, n. 26—28 şi mai sus n. 2.

[6] Tipuri de morminte cu incineraţie pe loc şi ruguri în formă de *podium* au fost descoperite în necropola tumulară, P. Alexandrescu, *Histria*, II, 1966, p. 256.

îngă combustibilul lemnos şi cu anumite substanţe inflamabile, deoarece oasele scheletului s-au calcinat puternic, deşi groapa nu era săpată cu un sistem de tiraj. Resturile oaselor calcinate au rămas pe loc în particule foarte mici, dar suficiente pentru a ne da seama că scheletul a ars în groapă

1

2

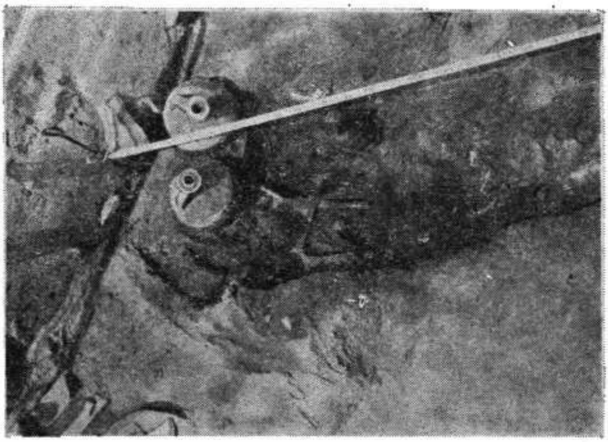

Fig. 1. Histria. Secţiunea F. 1 în prim plan groapa mormîntului de incineraţie; 2 dispoziţia obiectelor de inventar.

tasîndu-se peste resturile rugului, în poziţie anatomică, nesuferind o alunecare prea mare. Marginile gropii pe verticală erau puternic înroşite, formînd o crustă groasă de 3—6 cm pe o înălţime de 10—20 cm. Fundul era întărit dar mai puţin înroşit.

O parte din obiectele ce aparţineau defunctului, în special cele metalice, sînt pătrunse de foc. Unele sînt mai puternic arse, parţial dezagregate, altele mai puţin, dar toate au fost găsite în stratul de cenuşă şi cărbune. Cele mai distruse sînt : o brăţară fragmentară, o linguriţă foarte deteriorată, fragmente de sîrmă răsucită şi un strigil, toate din bronz. Mai puţin distrusă de foc este o verigă şi un *stilus* fin. Probabil pe piept, lîngă linguriţă şi *stilus*, se afla şi o cochilie secţionată transversal, puternic calcinată, astfel încît n-a putut fi recuperată. Este posibil ca ea să fi constituit pandantivul unui colier complet descompus în timpul incinerării. În capătul de vest al gropii s-au găsit, pe o suprafaţă restrînsă, cuişoare mici din fier, folosite probabil la ţintuirea sandalelor complet dezagregate.

Deasupra acestei situaţii stratul de pămînt din groapă era ceva mai galben, cu infiltraţii de cărbune şi cenuşă, ceea ce înseamnă că peste resturile incinerării s-a aruncat pămînt nears pentru potolirea focului, urmînd apoi depunerea unor ofrande. În acest pămînt s-a găsit o căniţă cu unica tortiţă lipsă — probabil spartă ritual, care nu a mai fost găsită — şi un opaiţ. Aceste două obiecte nu poartă urme de ardere secundară ci par a fi fost pătrunse indirect de căldură cînd au alunecat în stratul de cenuşă. S-a aruncat apoi un alt rînd de pămînt galben ce apărea pigmentat cu particule de cărbune, peste care, chiar în capătul de vest al gropii, au fost depuse două ulcioare funerare, deasupra micii suprafeţe în care au fost găsite cuişoarele de la sandale. O ultimă observaţie ce merită relevată este aceea că vasele de ofrandă erau grupate în jumătatea de vest a gropii, probabil spre picioare. Obiectele de metal şi accesoriile îmbrăcămintei par a fi fost grupate spre pieptul defunctului, admiţînd că a fost depus cu capul la est.

Întregul inventar funerar conţine obiecte caracteristice epocii romane pe care le prezentăm mai jos în detaliu.

1. *Urcior* cu o toartă. Inv. V 25484. Î. 0,218 m, diam. max. 0,171 m, diam. piciorului 0,068 m (fig. 2/1, pl. 1/1). Argila de culoare cărămizie spre gălbui. Pasta bine decantată conţine degresanţi cu granulaţie fină : granule de calcar, frecvente şi minuscule paiete de mica, praf de ceramică pisată şi nisip. Cuvertă în culoarea pastei în partea inferioară. Interiorul gîtului, buza, toarta şi partea superioară a vasului sînt date cu vopsea roşie, mată. Piciorul inelar. Corpul ovoidal bine dezvoltat, gîtul îngust şi scurt, prevăzut cu un inel puternic reliefat, plasat la mică distanţă sub buză şi ea reliefată şi teşită oblic în jos, în afară. Toarta plată, cu trei caneluri bine marcate prin două şănţuleţe. Ornamentul, dispus pe maxima dezvoltare a corpului, constă din caneluri orizontale, slab reliefate, avînd intercalate într-un registru inferior, numai pe o parte a vasului, un şir de alveole oblice, puţin adîncite, realizate din spatulă în timpul modelării la roată [7].

2. *Urcior*, acelaşi tip ca mai sus Inv. V 25.485. Î. 0,208 m diam. max. 0,166 m, diam. piciorului 0,067 m (fig. 2/2 ; pl. 1/2). Argila are aceleaşi caracteristici şi este de culoare cărămizie aprinsă. Vopseaua roşie din partea superioară este trecută parţial spre brun cenuşiu. Canelurile

[7] Urcioare de acest tip sînt cunoscute în cîteva fragmente la Histria şi în Dobrogea, majoritatea inedite, dar nu apar în inventarele mormintelor publicate pînă în prezent.

de pe corp sînt mai rare şi mai puţin reliefate, fără alveole. Ambele vase par a fi fost produse în aceeaşi serie, de acelaşi atelier, cu o mică diferenţă de culoare a argilei, rezultat al poziţiei deosebite din cuptor.

Fig. 2. Histria. Obiectele ceramice din mormînt; 1—2 urcioare; 3 căniţă; 4 opaiţ.

3. *Opaiţ*. Inv. V 25.486 m, Î. 0,026 m diam. max. 0,060 m, diam. min. 0,036 m (fig. 2/4, pl. 1/10). Argila de culoare gălbuie deschisă, compactă, conţine degresanţi cu granulaţie extrem de fină şi minuscule paiete de mica. Turnat în tipar cu două valve obţinîndu-se pereţi foarte subţiri. Întreaga suprafaţă a opaiţului are tente cenuşii, mai intense pe partea superioară, inegal dispersate, urmare a contactului îndelungat cu cenuşa şi cărbunele rugului. Corpul rotund, discul concav, mărginit de un ring în relief, conturat de două linii circulare adîncite. În centru ornament în relief reprezentînd un crater cu fructe, în stînga fiind plasat orificiul de alimentare. Bordura simplă, ciocul scurt, cordiform; nu se văd urme de folosire.

Tortiță inelară, elipsoidală în secțiune. Fundul rotund, ușor concav este mărginit de un ring în relief, încadrat de două cercuri adîncite [8].

4. *Căniță*. Tortița lipsă. Inv. V 25.487. Î. 0,084 m, diam. gurii 0,067 m, diam. max. 0,088 m, diam. min. 0,042 m (fig. 2/3 pl. 1/4). Argila gălbui deschisă, foarte asemănătoare cu cea a opaițului. Piciorul scund inelar, profilat și o proeminență conică în fund pe centru. Corpul ovoidal, buza ușor evazată, marcată la bază printr-o linie adîncită. Suprafața exterioară pînă spre fund dată cu vopsea brună gălbui, mată, parțial cu urme de cenușă [9].

5. *Strigil* din bronz, lama ruptă în patru locuri, desprinsă de mîner. Inv. V 25.488. L. reconstituită 0,210 m (pl. 1/8). Este puternic pătruns de foc în timpul incinerării [10].

6. *Stilus* din bronz. Inv. V 25.489. L. 0,160 m (pl. 1/6). Relativ bine conservat; are tijă fină, vîrful ascuțit, capătul opus aplatizat.

7. *Linguriță* din bronz, fragmentată în timpul incinerării. Inv. V 25.490. L. reconstituită 0,153 m (pl. 1/3). Tija lungă și subțire a fost probabil montată într-un mîner dintr-o materie perisabilă, complet dezagregat. Un exemplar bine conservat s-a mai găsit în cadrul aceleiași necropole, într-un mormînt de înhumație în sectorul Z_2^1 [11].

8. *Brățară* din bronz, fragmentară. Inv. 25.491. Diam. 0,059 m (pl. 1/5). Este turnată în forma unei bare, romboidală în secțiune, cu capetele deschise, terminată în vîrf ascuțit, din care se păstrează numai unul.

9. *Verigă-inel* din bronz. Inv. V. 25.492. Diam. 0,017 m (pl. 1/9). Confecționată dintr-o bară turnată, rectangulară în secțiune și cu o nervură aplatizată în aceeași manieră, făcînd corp comun cu baza verigii.

10. *Sîrmă* din bronz, mai multe fragmente răsucite, provenind probabil de la un colier. Inv. V. 25.493 (pl. 1/7). Unul din fragmente este răsucit în două bucle ce pare a fi avut rol de închizătoare.

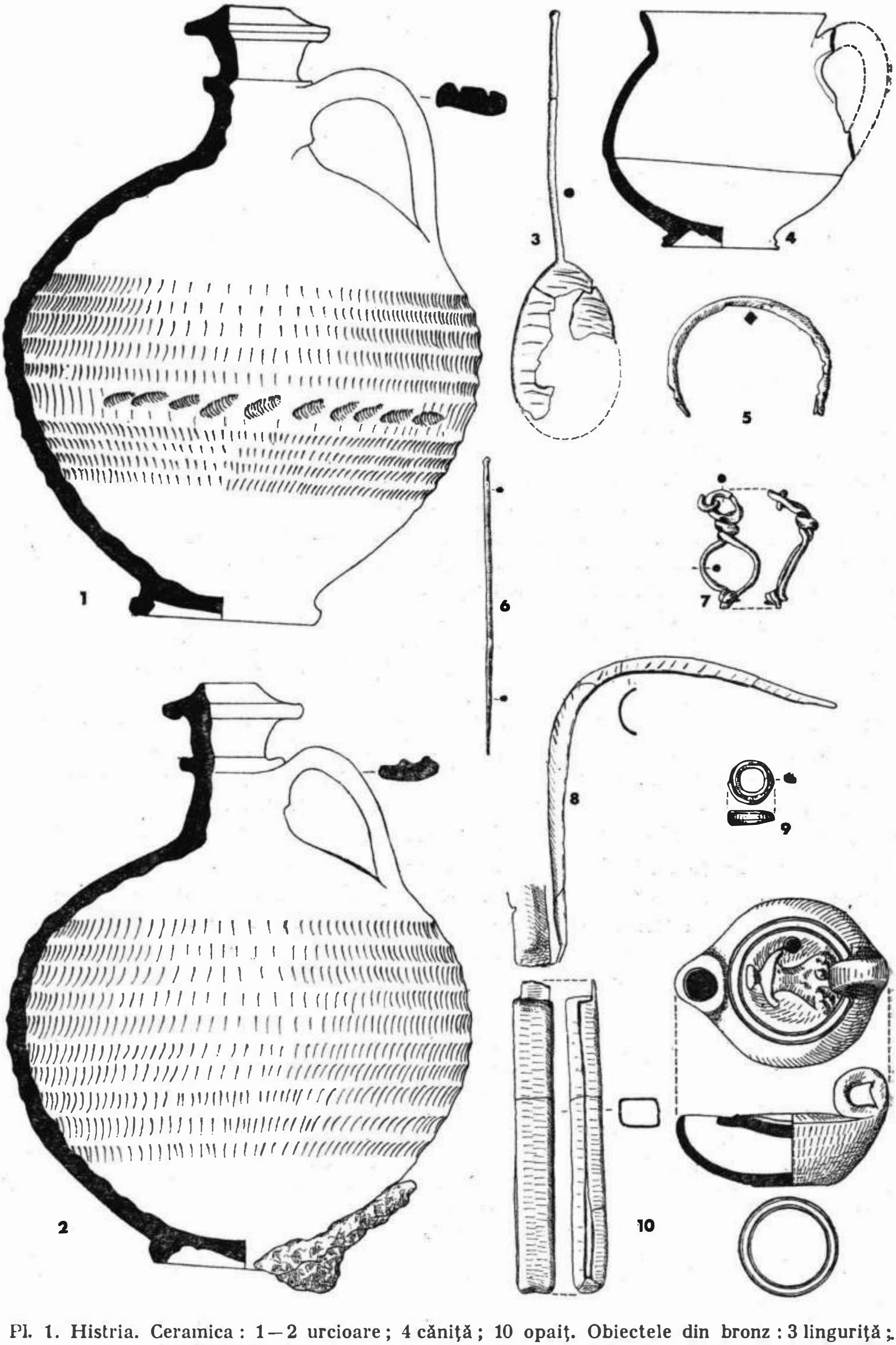
---

[8] Pentru tipurile de opaițe frecvente în această vreme vezi: D. Ivany, *Die pannonischen Lampen*, DissPann, II, 1935, 2, p. 12—14, pl. 24/2, 7—9 și pl. 34/1—6; O. Vessberg, *Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus*, Opuscula Atheniensia, I, Lund, 1953, p. 115—129, tip 13—14; J. Perlzweig, *Lamp of the Roman Period*, The Athenian Agora, 7, Princeton, 1961, nr. 155—174, p. 86—87, pl. 6—7. Tipuri de opaiț cu *același* motiv ornamental pe disc se cunosc la Histria în așezarea de pe platou, vezi: Al. Suceveanu, *loc. cit.*, p. 248, fig. 5/3, iar în Dobrogea la Tomis, Callatis, Sîmbăta Nouă, consemnate de C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, nr. 326—345, p. 82—85. Este de menționat observația că acest motiv ornamental nu apare la Athena, nici în Pannonia, ceea ce duce la formularea ipotezei de a-l considera o creație a atelierelor vest pontice din care să nu lipsească Histria.

[9] Tipul de căniță este similar celor apărute chiar în cadrul acestei necropole, în morminte de înhumație: Materiale, 4, p. 36, fig. 20 și p. 54, fig. 38/2; în necropola tumulară, *Histria*, II, tumulul XXIV[1], 4, p. 219, pl. 101, din prima jumătate a secolului I e.n și tumulul XXIV, 7, 10—11, p. 208, pl. 99, din secolul al II-lea e. n. Este un tip răspîndit în Dobrogea: V. Barbu, StCl, 3, 1961, p. 203—225, în mormintele nr. 9, 17, 37, 124, 165, 127—128, fig. 5, 8—9, 17—19; P. Aurelian, Materiale, 8, p. 569, fig. 5.

[10] În aceeași necropolă de pe platou se cunoaște un strigil din fier, descoperit de noi în zonă, în condiții incerte, provenind probabil de la un mormînt: Materiale, 8, p. 414, fig. 9. Un alt exemplar din bronz a apărut în necropola tumulară, P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 196, pl. 98, într-un tumul datat „grosso-modo" în epoca elenistică, după autor, încadrat ca atare pe considerentul că mantaua movilei era perforată de două morminte secundare, unul XXV[1] din prima jumătate a secolului I e.n., p. 218—220 și altul XXV[5], din secolele II—III, p. 222. Nu este exclus, dat fiind că tumulul era un cenotaf, ca distanța de timp între ridicarea tumulului și mormîntul secundar cel mai timpuriu să nu fie prea mare.

[11] Lingurița la care ne referim era turnată în bronz, cu codița îndoită în unghi pentru a fi montată într-un mîner, mult mai solidă, găsită în mormîntul nr. 16 din sectorul Z conconform raportului nostru din Materiale, 4, 1957, p. 50—53, fig. 22.

Pl. 1. Histria. Ceramica : 1—2 urcioare ; 4 căniță ; 10 opaiț. Obiectele din bronz : 3 linguriță ; 5 brățară ; 6 *stilus* ; 7 sîrmă răsucită ; 8 strigil ; 9 verigă.

11. *Cochilie* tăiată transversal, folosită probabil ca pandantiv de colier; puternic calcinată, s-a descompus în momentul demontării mobilierului funerar.

12. *Cuișoare* din fier, circa 25 la număr. Inv. V. 25.494 folosite probabil la țintuirea sandalelor [12].

13. *Cuie* din fier. Inv. V. 25.494 a-e sînt douăsprezece la număr, cu tijele rectangulare în secțiune și capetele hemisferice, masive.

Acest tip de mormînt cu ardere pe loc are corespondențe chiar în necropola tumulară a Histriei, în cuprinsul căreia cercetările au arătat că ritul de înmormîntare este predominant de incinerație. Particularitatea lui constă tocmai în faptul că este primul de acest rit care apare inserat în necropola plană de înhumație din epoca romană, în raport de contemporaneitate cu perioada sa de început. El se încadrează, după clasificarea lui P. Alexandrescu, în tipul de *rug-mormînt* J A a V, tip perpetuat din epoca greacă din secolele IV—III î.e.n. documentat prin tumulul XXXIV, pînă în epoca romană căreia îi aparține tumulul XX, m.1, din a doua jumătate a secolului I al e.n. [13].

Diversele tipuri de *ruguri-morminte* cu tumuli, descoperite la Histria, sînt consemnate și în alte necropole tumulare din Dobrogea. Sînt de menționat în primul rînd descoperirile din necropola tumulară de la Callatis aparținînd epocii romane, ce oferă o bună paralelă sub aspectul caracterelor comune și al evoluției unui alt oraș grecesc[14]. Astfel de descoperiri nu lipsesc nici din alte centre importante din Dobrogea romană, cum este cazul necropolei tumulare de la Noviodunum[15]. Mai interesant de subliniat ni se pare existența acestui tip de mormînt la Tomis, într-o zonă a necropolei elenistice, folosită și la începutul epocii romane. Se constată și acolo o perpetuare a ritului incinerării practicat în epoca elenistică. Condițiile specifice de la Tomis nu au permis precizarea dacă mormintele descoperite vor fi fost tumulare, deși caracteristicile lor o sugerează[16]. Mormintele de tip J A a IV—J A a VI, stabilite ca atare de autorul săpăturilor, care au fost descoperite pînă acum la Tomis, se apropie cu precădere de mormintele tumulare de la Histria. Un exemplu îl constituie observația că toate „mormintele-rug" cu ardere pe loc au groapa prevăzută cu șanț de tiraj, iar dimensiunile lor îndreptățesc întrebarea

[12] Cuișoare de sandale sînt semnalate în mormîntul nr. 5, de înhumație din necropola tumulară de la Noviodunum. Pe lîngă cuișoarele de la cele două perechi de sandale descompuse, tot la picioare se afla un urcior și o cană: Expectatus Bujor și Gavrilă Simion, Materiale, 7, p. 393.

[13] P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 182—183, 201—204.

[14] C. Preda, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 233—251. Tumulul este datat „avec certitude" (p. 249) la mijlocul secolului al II-lea al e.n. în funcție de cele două monede din mormînt de la împărații: Traian, Hadrian, Antoninus Pius.

[15] Expectatus Bujor, Materiale, 7, 391—399; idem, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 525—539; idem, *Renseignement nouveau concernant les rites et le rituel funéraires dans la nécropole romaine de Noviodunum*, *VIe Conférence Internationale d'Études Classiques des Pays Socialistes*, Sofia, 1963, p. 167—169.

[16] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 47—66. Autorul apreciază că incinerația se perpetuează tradițional din epoca elenistică, intervenind oarecare schimbări numai în dimensiunile gropii. Dintre ele o parte trebuie considerate morminte tumulare.

dacă nu cumva majoritatea vor fi fost tumulare[17]. Un singur mormînt din Tomis, în funcţie de dimensiunile gropii—tot cu trepte[18]—din tipul III ar putea fi socotit ceva mai apropiat de cel de la Histria, dar nu există un tip identic.

Morminte plane cu incinerarea pe loc, dar cu groapă alveolată, s-au descoperit şi în Dacia romană, constituind acolo apariţia unui tip nou adus de coloniştii din imperiu[19].

Revenind la mormîntul pe care îl prezentăm constatăm că ritualul de înmormîntare este comun cu cel al mormintelor de acest tip din necropolele tumulare de la Histria, Callatis, Noviodunum sau cu al celor din necropola, eventual plană, de la Tomis.

Rugul de tip *podium*, construit în groapă rectangulară cu pereţii drepţi, fără şanţ de tiraj, a fost desigur alimentat în timpul arderii cu anumite substanţe inflamabile deoarece groapa suficient de adîncă şi îngustă o impunea. Depunerea ofrandelor în urma consumării incinerării apare evidentă şi pare să se fi petrecut în două momente, în timpul desfăşurării ritualului de înmormîntare, pe măsură ce focul se potolea iar groapa se astupa treptat cu pămînt, interpretare posibilă după modul în care erau dispuse obiectele descoperite în mormînt. S-a putut observa că accesoriile îmbrăcămintei : cuişoarele de la sandale, podoabele—brăţara, veriga-inel şi sîrma de la colier—au fost supuse arderii directe împreună cu defunctul. Celelalte obiecte de caracter utilitar sau simbolic : strigilul, *stilus*-ul, linguriţa şi cochilia par să constituie ofranda incinerării, deoarece şi ele au fost puternic arse, ajungînd într-un stadiu avansat de descompunere.

Ofranda înmormîntării pare a fi ilustrată de vasele ceramice. Căniţa şi opaiţul au fost găsite imediat deasupra resturilor incinerării, probabil alunecate peste rugul ars, dintr-un pămînt mai puţin împregnat de cărbune şi cenuşă. Oricum, cele două urcioare o dovedesc în mod clar, ele aflîndu-se mult mai sus decît celelalte obiecte, într-un pămînt mai galben, astfel încît apariţia lor în timpul săpăturilor nu sugera cu nimic existenţa unui mormînt de incineraţie. Această situaţie ni se pare că justifică presupunerea că ofrandele de înmormîntare au fost depuse în două momente imediat succesive.

În privinţa cronologiei mormîntului, anumite elemente ne sînt furnizate de obiectele de ceramică. Cele două urcioare şi căniţa, modelate din argilă fină, se înseriază în tipurile databile în secolul al II-lea, eventual în primii ani ai secolului al III-lea al e.n[20]. Opaiţul aparţine unui tip mai greu de atribuit secolului al III-lea[21]. Un exemplu cu totul similar, dar ieşit din alt tipar mai uzat, este cunoscut la Histria dintr-o cercetare făcută în marginea de vest a aşezării romane de pe platou, din secolul al II-lea, unde se aflau rămăşiţe ce indicau în mod clar existenţa în preajmă a unui cuptor de ceramică[22].

---

[17] Idem, *loc. cit.*
[18] Idem, *loc. cit.*, p. 50, fig. 1/5.
[19] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, 1971, p. 107, 114—115.
[20] Datarea urcioarelor şi a căniţei se situează cu precădere în secolul al II-lea al e.n.
[21] Al. Suceveanu, *loc. cit.*
[22] Ceea ce înseamnă că tipul acesta de opaiţ a fost în circulaţie la Histria în tot cursul secolului al II-lea.

Aceste descoperiri permit ipoteza că acest tip de opaiţ, împreună chiar cu vasele, să reprezinte produse ceramice ale unor ateliere histriene, de veche tradiţie[23]. Cu alte cuvinte obiectele ceramice descoperite în acest mormînt pot fi datate cu precădere în a doua jumătate a secolului al II-lea, eventual la începutul secolului al III-lea al e.n.

Tipul de mormînt cu rug, incinerat pe loc în groapă adîncă, fără şanţ de tiraj, constituie pînă în prezent o excepţie în cadrul necropolei plane de pe platoul din vest de la Histria.

În ceea ce priveşte însăşi folosirea ritului incinerării, luat în consideraţie pe plan mai general, dar ţinînd seama în special de descoperirile de pînă acum făcute în oraşele dobrogene, ne obligă să ne oprim cu datarea acestui mormînt la limita dintre secolele II—III e.n. Este vremea în care ritul înhumaţiei se generalizează — faţă de cel al incineraţiei, sensibil abandonat, constituind prin raritatea practicării lui, reminiscenţe ale unor tradiţii mult mai vechi[24]. Aceste observaţii de ordin general sînt în strînsă concordanţă cu datarea începutului necropolei plane de înhumaţie de la Histria, care nu putea fi amplasată în această zonă decît în ultimile două decenii ale secolului al II-lea al e.n.

Nu putem încheia această scurtă notă fără a releva unele lacune ce persistă încă în documentarea noastră actuală asupra succesiunii, evoluţiei şi amplasării necropolelor Histriei. Cercetările de dată relativ recentă efectuate în necropola tumulară au avut drept rezultat o documentare de prim ordin, deschizînd căi noi de interpretare istorică şi creînd o nouă viziune asupra unor aspecte de viaţă pe plan social şi spiritual. Nu ştim însă pînă în prezent dacă în mod cert oraşul Histria a avut şi o necropolă plană de înhumaţie în epoca greacă, aşa cum se presupune după stelele funerare descoperite, unele chiar în zona necropolei tumulare. Existenţa unei astfel de necropole nu este de exclus atîta vreme cît o aşezare rurală învecinată ca aceea din actualul sat Istria, care a avut o necropolă plană de înhumaţie şi unde mormintele descoperite sînt dotate cu mobilier funerar grecesc din secolele VI-I î.e.n.[25]. De altă parte se pune întrebarea dacă este posibil ca în secolele I-II e.n. necropola tumulară de incineraţie să fi fost singura necropolă în funcţiune şi numai la sfîrşitul secolului al II-lea al e.n. să se fi trecut brusc la organizarea unei necropole plane cu ritul înhumaţiei. Este posibil ca realitatea să fie alta, deoarece este mai greu de admis ca cele cîteva morminte tumulare descoperite, împreună cu cele necercetate încă, să oglindească situaţia în care ar fi de presupus că toată populaţia Histriei din primele secole ale e.n. să fi dispus de posibilităţi materiale de a-şi construi numai morminte tumulare. O dată mai mult, credem că cercetările viitoare vor duce probabil la o documentare concludentă în legătură cu problemele expuse.

---

[23] Diferenţele de argilă ce apar la exemplarele descoperite la Tomis şi Callatis, cît şi detaliile tiparelor permit formularea ipotezei că fiecare dintre aceste centre au avut propria lor producţie de opaiţe, chiar dacă şi-au transmis motivele ornamentale. Exemplarul descoperit la Sîmbăta Nouă, C. Iconomu, *loc. cit.*, p. 82, după descrierea argilei, pare mai apropiat de exemplarul nostru şi nu este imposibil ca el să fi ajuns acolo — pe valea Dunării — de pe piaţa Histriei.

[24] V. Barbu, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, p. 372—376.

[25] Vl. Zirra, Materiale, 9, p. 213—222.

UNE TOMBE À INCINÉRATION D'ÉPOQUE ROMAINE D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Les fouilles d'Histria ont mis au jour en 1972 parmi les tombes à inhumation du plateau ouest une sépulture à incinération. Il s'agit de la tombe d'un adulte, incinéré sur place dans une fosse rectangulaire. Ce genre de sépulture s'il est bien illustré dans la nécropole tumulaire d'Histria n'en reste pas moins une exception dans le cadre de la nécropole plane à inhumation. D'après la disposition des objets constituant le mobilier funéraire, l'auteur a pu reconstituer le rite. Cette tombe appartient à la dernière partie du IIe siècle ou tout au plus au commencement du IIIe.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Histria. Section F. 1 au premier plan la fosse de la tombe à incinération ; 2 disposition du mobilier funéraire.

Fig. 2. Histria. Pièces céramiques de la tombe à incinération : 1—2 cruches ; 3 petite tasse ; 4 lampe.

Pl. 1. Histria. Céramique : 1—2 cruches ; 4 petite tasse ; 10 lampe. Objets en bronze : 3 petite cuillère ; 5 bracelet ; 6 *stilus* ; 7 fil de bronze tordu ; 8 strigile ; 9 anneau.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA HÎRŞOVA ŞI ÎMPREJURIMI

DE

SEBASTIAN MORINTZ şi DONE ŞERBĂNESCU

Cercetările la care ne referim au urmărit malul Dunării de pe înălţimea situată la NV de oraşul Hîrşova şi pînă la punctul Stînca situat la nord de comuna Topalu (fig. 1). Cercetările s-au făcut în anii 1959—1963[1] şi 1969[2].

Hîrşova (jud. Constanţa).

1. La circa 2 km nord-vest de oraş, pe malul înalt şi abrupt al Dunării, pe locul numit „carieră de piatră" sau la "Rasim" au apărut cu prilejul lucrărilor de decopertare a stîncii, în luna decembrie 1960, trei vase de lut ars provenind probabil dintr-un mormînt[3]. O cercetare făcută imediat în locul respectiv a dus la identificarea unei întinse aşezări hallstattiene precum şi a unor resturi de locuire din perioada feudală timpurie[4]. În cuprinsul aşezării hallstattiene se află o monumentală tabie turcească. În luna februarie 1961 Muzeul de arheologie din Constanţa a efectuat sondaje la "Rasim". Cu acest prilej s-a stabilit existenţa unui strat hallstattian din care coboară gropi în formă de clopot. În strat şi în gropi s-a găsit ceramică, oase de animale şi zgură de fier. S-a precizat de asemenea că aşezarea hallstattiană era întărită cu un şanţ de apărare. Săpăturile au dat la iveală şi materiale feudale timpurii (cultura de tip Dridu)[5]. Materialul obţinut prin săpături a rămas inedit.

[1] Cercetările din anii 1959—1963 au fost făcute de Done Şerbănescu, atunci profesor la liceul din Hîrşova.

[2] În iulie 1969 a făcut cercetări de suprafaţă Sebastian Morintz iar în septembrie—octombrie acelaşi an Sebastian Morintz împreună cu Done Şerbănescu au continuat cercetările de suprafaţă şi au făcut patru mici sondaje în punctele 10, 13 *A*, 13 *B*, şi 15.

[3] Vasele nepublicate se află în Muzeul de arheologie Constanţa : nr. inv. 4108, 4109, 4115.

[4] Cercetări Done Şerbănescu.

[5] Cercetări Doina Galbenu şi Done Şerbănescu.

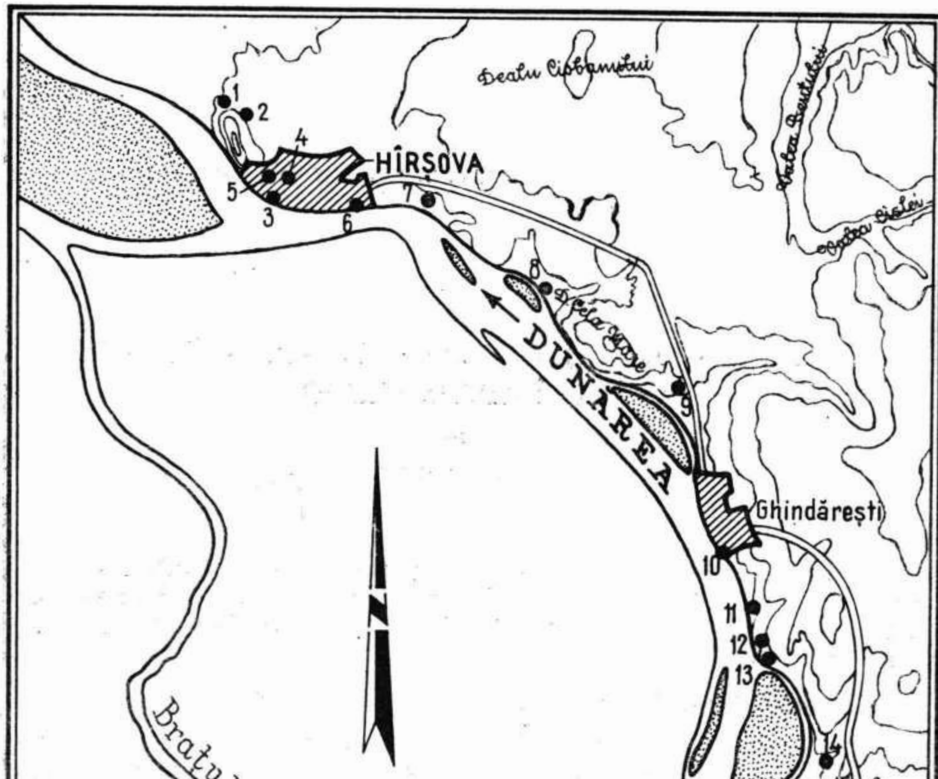

Fig. 1. Harta cu punctele descoperirilor.

Cu ocazia cercetărilor de suprafaţă făcute în anii 1962—1963 şi 1969 la ,,Rasim'', s-au mai găsit fragmente ceramice hallstattiene şi feudale timpurii, scoase de lucrările agricole. Aşezarea feudală timpurie depăşeşte în întindere spre sud şi est aşezarea hallstattiană. Fragmentele ceramice culese cu prilejul cercetărilor de suprafaţă de la ,,Rasim'' sînt specifice Hallstattului timpuriu (fig. 2; 3/1—5). Cea mai mare parte provine din vase lucrate în tehnică îngrijită, avînd suprafaţa exterioară lustruită de culoare neagră, neagră-cenuşie, mai rar cărămizie, iar suprafaţa interioară aproape constant cărămizie. A doua categorie ceramică este mai grosolană, de culoare cărămiziu-cenuşie. Din prima categorie distingem pe baza fragmentelor următoarele forme: 1. vasul mare bitronconic (urnă) cu marginea evazată, avînd la partea superioară a pîntecului bombat proeminenţe aproximativ conice; 2. strachina cu marginea arcuită spre interior, avînd exteriorul canelat vertical sau oblic. Din a doua categorie provin fragmente de vase borcan decorate cu brîu alveolat. Ornamentarea cea mai frecventă a vaselor de factură bună este aceea realizată prin imprimare cu un instrument cu o muchie crestată. Apare în mai multe cazuri banda de cerculeţe concentrice legate prin linii tangente imprimate. În ansamblu, ceramica hallstattiană de la Hîrşova—,,Rasim'' aparţine fazei Babadag II [6].

2. La circa 200—300 m SE de aşezarea hallstattiană de la ,,Rasim'' şi la circa 700 m de şoseaua naţională Hîrşova—Vadul Oii, s-au găsit în toamna anului 1960, cu ocazia desfundării terenului pentru plantarea viei, fragmente de urne hallstattiene cu oase omeneşti calcinate, iar în vecinătatea lor fragmente de străchini şi ceşti. Materialul descoperit în acest punct în 1960 a fost donat Muzeului de arheologie din Constanţa. Tot de acolo provine şi o cană getică [7].

3. În partea de sud a oraşului Hîrşova malul înalt şi abrupt al Dunării se prezintă sub forma unui promontoriu pe care este situată clădirea internatului liceului din localitate, precum şi monumentul comemorativ ridicat în anul 1913. În partea de SE a promontoriului, în apropiere de monument, au fost adunate între anii 1960—1963, din gropi săpate pentru lut, vase şi fragmente de vase, provenind din morminte distruse. În afară de materialul ceramic, s-au adunat şi resturi de oase omeneşti cu urme de ocru roşu. După observaţiile făcute asupra a două schelete parţial distruse s-a putut preciza că morţii erau orientaţi cu capul spre VSV la adîncimi între 0,80—0,90 m. N-a putut fi săpat sistematic nici un mormînt. Au fost recuperate cinci vase întregi sau fragmentare: a) Cană scundă (0,075 m) cu o toartă (fig. 4/1; 5/3), de factură grosolană, din lut friabil de culoare negricioasă, neuniformă. Partea superioară a vasului este aproape cilindrică cu marginea uşor arcuită spre exterior, partea inferioară tronconică, mijlocul vasului fiind uşor bombat. Ornamentarea constă din benzi dispuse în triunghiuri prin imprimarea unui şnur răsucit; b) Vas cu corpul zvelt (fig. 4/2; 5/1) înalt de 0,185 m, este de factură bună, avînd suprafaţa uşor lustruită, de culoare cără-

---

[6] Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101 şi urm.; idem, Peuce, 2, 1971, p. 20 şi urm.

[7] A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 352, fig. 1.

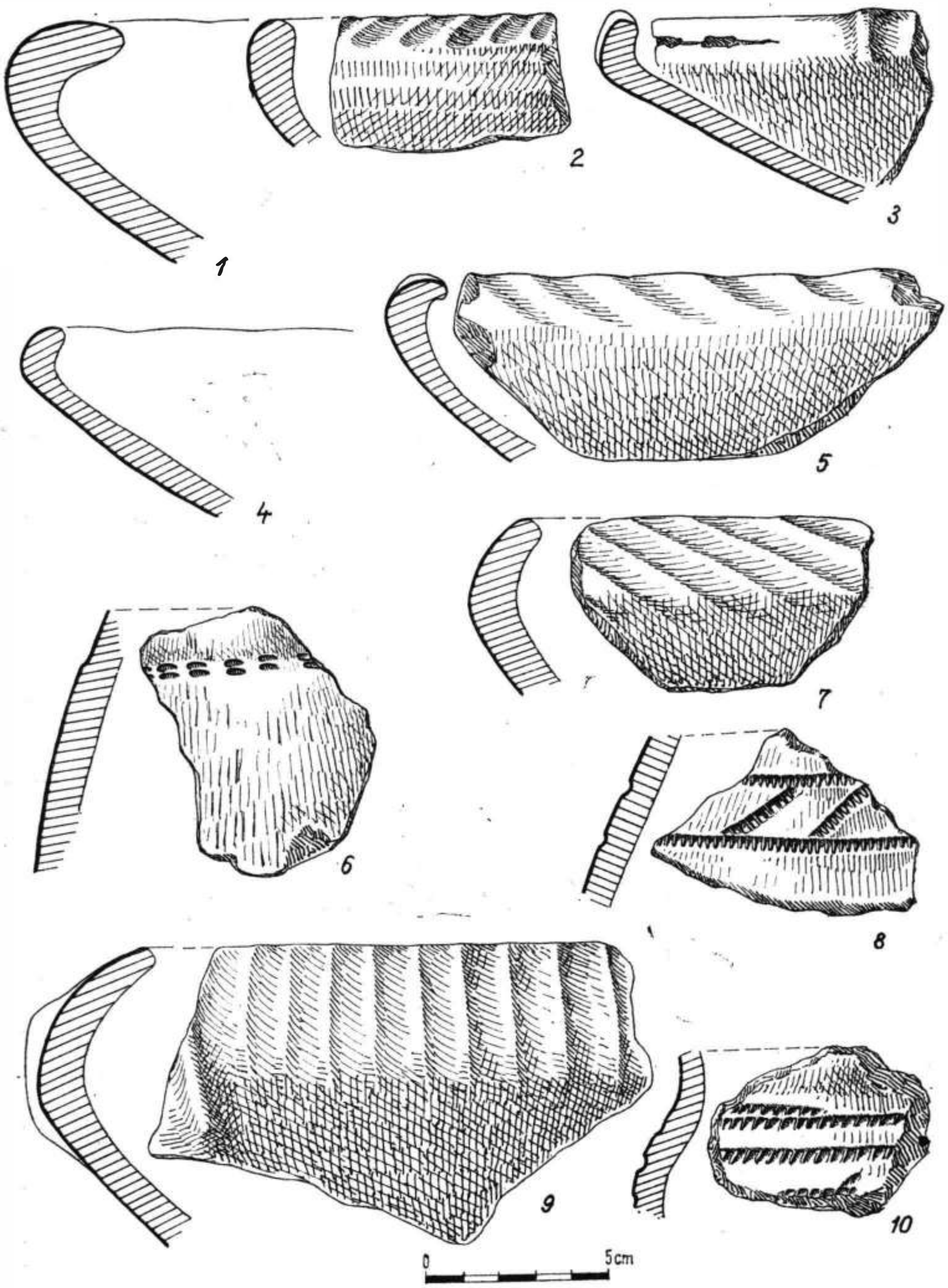

Fig. 2. Hîrşova. 1—10 fragmente ceramice din aşezarea hallstattiană tip Babadag de la Rasim (punctul 1).

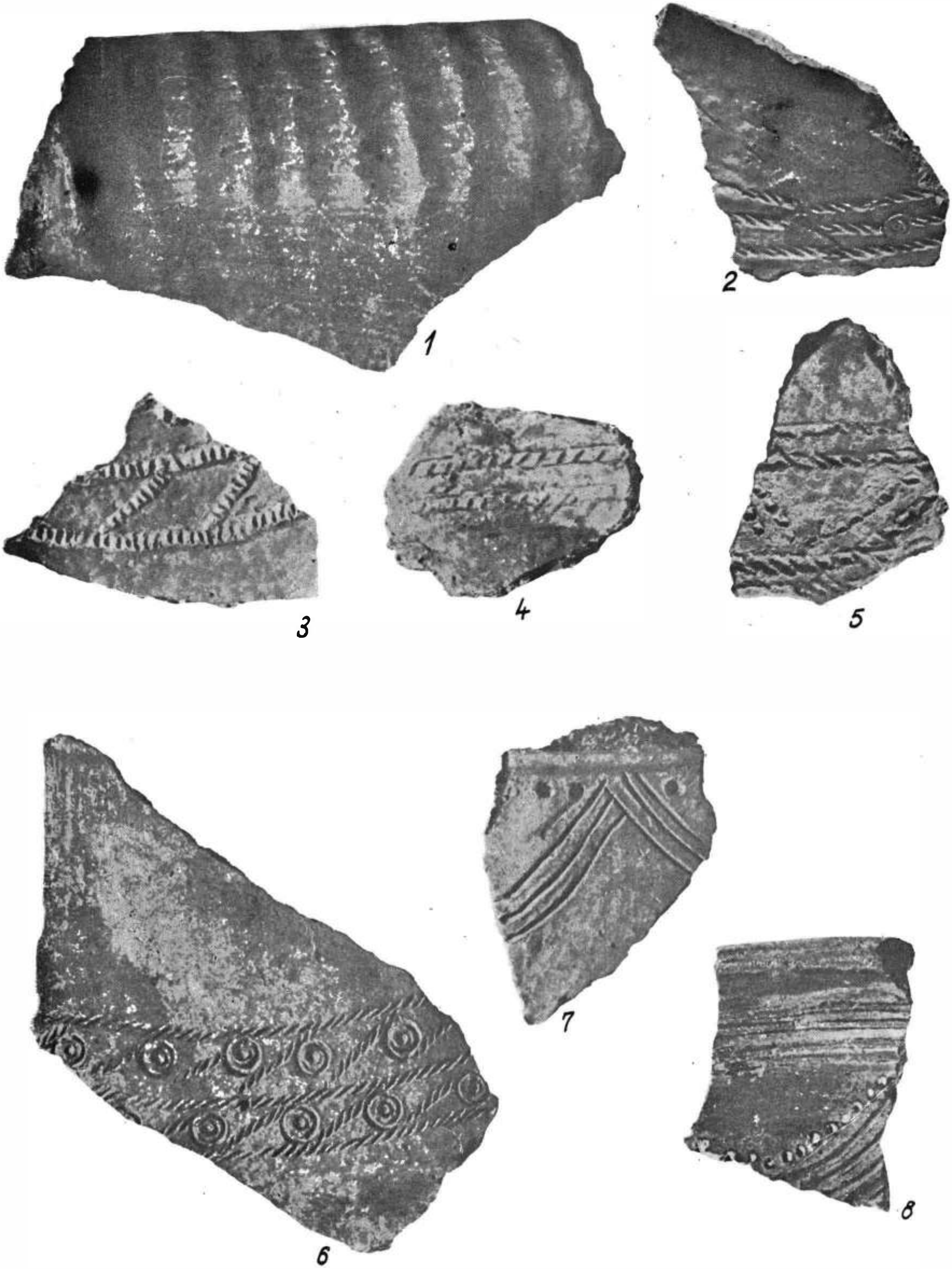

Fig. 3. Hîrşova. 1—5 fragmente ceramice din aşezarea hallstattiană tip Babadag de la Rasim (punctul 1); 6—8 din aşezarea „de la lac" (punctul 8)

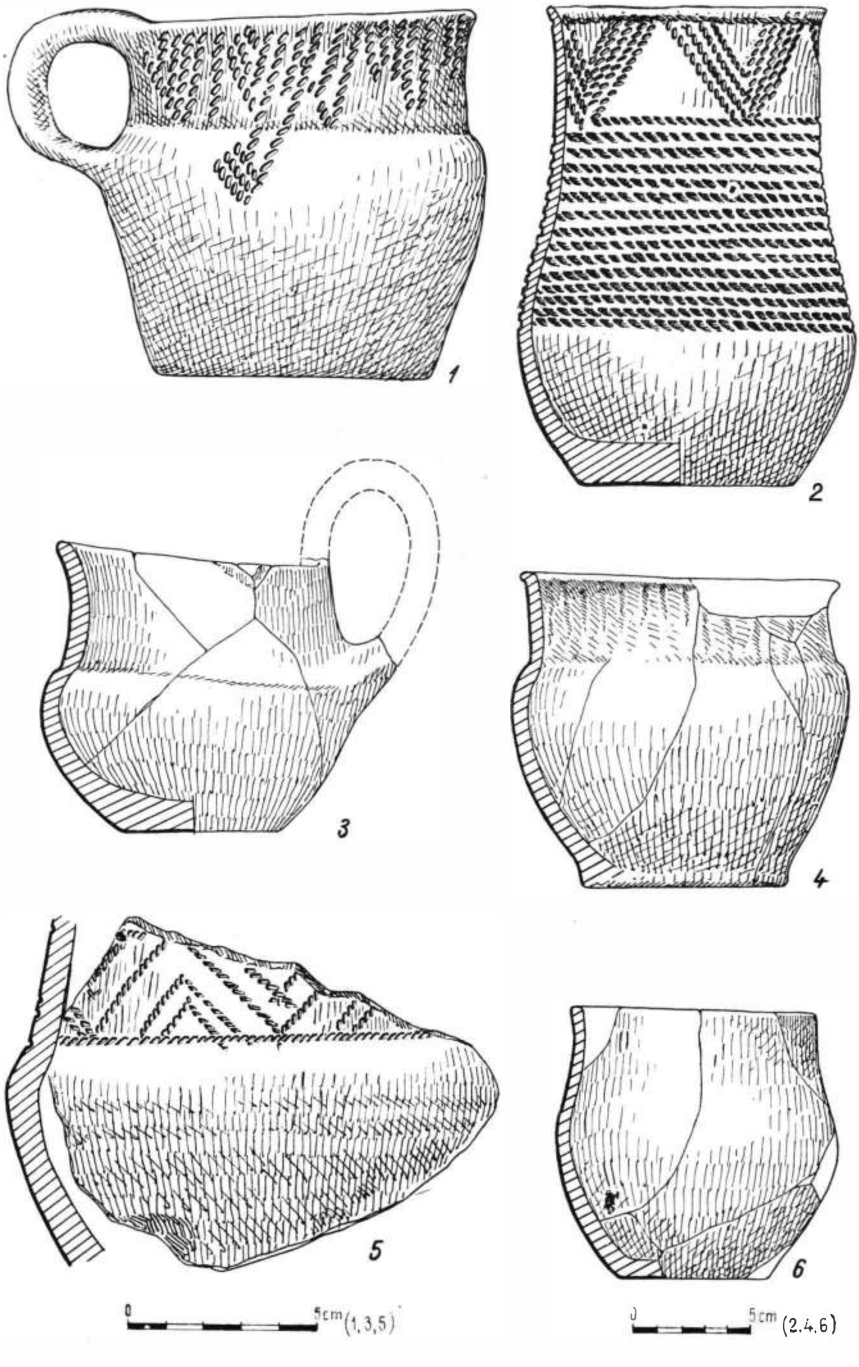

Fig. 4. Hîrșova. 1—2, 4—6 vase din morminte cu ocru roșu descoperite pe dealul monumentului; 3 vas hallstattian descoperit în același loc (punctul 3).

mizie deschisă cu pete negre-cenuşii datorită unei arderi neuniforme; are partea superioară aproximativ cilindrică cu marginea uşor arcuită spre exterior iar partea inferioară uşor bombată. Zona mijlocie a vasului este ornamentată cu benzi orizontale iar partea superioară cu benzi dispuse într-un şir de patru triunghiuri cu un vîrf în jos, toate realizate prin imprimare cu şnurul răsucit; c) Vas scund (0,12 m) cu mijlocul bombat (fig. 4/4 5/2), a fost găsit în stare fragmentară în jurul unei gropi pentru lut; de factură grosolană, suprafaţa lui de culoare neagră castanie neuniformă, deşi netezită, îşi menţine porozitatea. La partea superioară sub buză are o serie de linii verticale uşor adîncite; d) Vas scund (0,105 m) cu mijlocul uşor bombat (fig. 4/6; 5/5). De factură îngrijită are suprafaţa uşor lustruită, de culoare castanie neuniformă cu pete negre şi cărămizii; e) Fragment de vas (fig. 4/5; 5/4), de factură mediocră, cu suprafaţa poroasă de culoare cărămizie cu pete castanii şi cenuşii. Vasul avea partea superioară aproape cilindrică, cea inferioară uşor bombată. Partea superioară a vasului era decorată cu benzi imprimate cu şnurul răsucit, dispuse în triunghiuri; f) Ceaşcă cu o toartă supraînălţată, tipic hallstattiană. Înaltă de 0,07 m are suprafaţa cu angobă lustruită, de culoare castanie deschisă (fig. 4/3).

Primele cinci vase prezentate precum şi precizarea unor schelete cu ocru roşu atestă existenţa în punctul respectiv a unor morminte din prima jumătate a epocii bronzului de un aspect dobrogean strîns legat de culturile de stepă din nordul Mării Negre. Prezenţa ceştii hallstattiene indică posibilitatea existenţei în acelaşi loc a unor morminte databile în secolele V—IV î.e.n.

4. Pe srada Crinului, colţ cu strada 9 Mai, în curtea grajdurilor comunale, au fost distruse în 1959, cu prilejul săpării unor gropi pentru gheţării, mai multe morminte romane, dintre care unele acoperite cu ţigle. Au fost recuperate două ulcioare (fig. 6/1—2) pe baza cărora necropola poate fi datată în secolele I—II e.n.

5. În curtea locuitorului Stan Nicolae din str. Viitorului şi chiar în stradă, s-au observat în 1961, după o ploaie, 8 vase—urne de incineraţie. Pentru salvarea acestor urne a fost sesizat Muzeul de arheologie din Constanţa. A fost delegat Gh. Poenaru-Bordea, care a ridicat vasele vizibile la suprafaţă. Cu prilejul cercetărilor de suprafaţă efectuate în septembrie 1969 s-a mai observat şi a fost recuperată o urnă în şanţul străzii, în dreptul casei lui Dragu Ion. Urna fragmentară protejată de pietre, conţinea oase calcinate. După tipul urnelor descoperite, necropola datează din epoca feudală timpurie (secolele IX—X).

6. În martie 1961 a fost identificat tell-ul de dimensiuni impresionante—grosimea depunerilor arheologice atinge 11,20 m—situat imediat la sud de cetatea romano-bizantină Carsium [8]. Rezultatele săpăturilor efectuate în vara aceluiaşi an au fost publicate într-o formă sumară [9]. Fără a avea intenţia să discutăm rezultatele cercetărilor din tell-ul de la Hîrşova ţinem să facem unele precizări. În afară de bogate resturi ale unei aşezări de tip Cernavoda I au fost sesizate şi urme de locuire

[8] Tell-ul a fost identificat de Done Şerbănescu.

[9] Doina Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—304.

Fig. 5. Hîrşova. 1—5 vase din mormintele cu ocru roşu descoperite pe dealul monumentului (punctul 3).

Fig. 6. Hîrşova. 1—2 vase din morminte de epocă romană descoperite în str. Crinului (punctul 4); Ghindăreşti, 3 vas roman; 4 urnă getică — amîndouă descoperite „la far" (punctul 10).

Cernavoda III. Materialul hallstattian descoperit pe tell a fost atribuit unei faze „Mlăjitul Florilor". Avînd în vedere aspectul ceramicii (neagră, lustruită, decorată cu caneluri) şi lipsa ornamentelor incizate sau imprimate, aceasta poate fi atribuită fazei Babadag III şi nu aspectului documentat la „Mlăjitul Florilor" (com. Garvăn, jud. Tulcea)[10] care corespunde fazei Babadag II.

7. La circa 1 km SE de Hîrşova, în apropierea magaziei de cereale, în via de pe marginea terasei, s-au adunat în anii 1963 şi 1969 numeroase

[10] Gh. Ştefan şi colectivul, Materiale, 6, 1959, p. 646 şi fig. 20.

fragmente ceramice. Cîteva fragmente care ar putea aparţine eneoliticului de sfîrşit (cultura Cernavoda I) sînt cu totul atipice. Două fragmente de străchini cu marginea lată, oblică în afară, avînd suprafaţa lustruită de culoare castaniu-cenuşie sînt specifice ceramicii geto-dace din secolele III—II î.e.n. (fig. 8/1—2). Mai numeroase sînt fragmentele provenind din vase de forme diferite care au fost lucrate din lut frămîntat cu sfărîmături de valve de scoici. Unele fragmente de oale cu marginea înclinată spre exterior, de culoare neagră-cenuşie sau castaniu-cenuşie, au suprafaţa poroasă uşor striată. Ţinînd seama de forma şi factura lor aceste resturi de vase au bune analogii în mormintele sarmatice din sudul Munteniei databile în secolele II—III e.n. (fig. 7/1—4). Cîteva fragmente de oale cu marginea arcuită în afară avînd buza alveolată au analogii la ceramica din mormintele sarmatice, dar şi în aşezările carpice din secolul al III-lea e.n. O serie de fragmente de borcane au analogii atît prin corpul lor zvelt uşor bombat, cît mai ales prin brîul alveolar, în ceramica carpică (fig.7/5—7).

N-avem nici o dovadă că ceramica prezentată mai sus constituie un tot unitar, ea fiind adunată de la suprafaţa solului răvăşit de lucrările viei. Se pare totuşi că în ansamblu ele s-ar data aproximativ în secolele II—III e.n., avînd clar caractere sarmatice dar şi dacice. Este vorba probabil de o scurtă locuire a unei comunităţi sarmatice care asimilase unele elemente culturale dacice. În acelaşi loc s-au găsit de asemenea fragmente de vase romane şi feudale timpurii (secolele IX—X) (fig.8/5).

8. La circa 3 km SE de oraş, aproape de dealul Celea Mare pe locul numit „la lac'', în livada de caişi a IAS-ului Hîrşova s-au găsit cu prilejul unor periegheze făcute în anii 1960 şi 1969, fragmente ceramice din epoca bronzului, tip Coslogeni, Hallstatt timpuriu, tip Babadag, din epoca romană tîrzie (secolele IV—VI) şi din perioada feudală timpurie (secolele IX—XI). Dintre materialele din epoca bronzului menţionăm un fragment de borcan avînd sub margine o bandă reliefată, netedă şi un fragment de toartă cu buton (fig. 9/2). Fragmentele de vase hallstattiene (fig. 3/6—8 ; 9/1,3) sînt caracteristice în privinţa aspectului tehnic şi indică forma vasului mare bitronconic şi strachina cu marginea îndoită spre interior. În privinţa ornamentării distingem două motive : a. Motivul format din linii incizate dispuse în ghirlandă şi şiruri de mici adîncituri circulare (fig. 9/1,3). Acest fel de ornament apare pe suprafaţa exterioară a vaselor dar şi în interior pe un fragment de strachină de formă şi factură hallstattiană. b. Motiv ce constă dintr-o bandă orizontală alcătuită din două şiruri de cerculeţe concentrice imprimate, legate prin linii tangente imprimate cu un instrument ce are o muchie crestată (fig. 3/6). Primul fel de ornamentare, cel cu ghirlande şi puncte indică faza Babadag I. Decorul cu cerculeţe şi tangente imprimate este specific fazei Babadag II.

Ghindăreşti (com. Horia, jud. Constanţa)

9. La limita sud-estică a dealului Celea Mare, îndelungata şi puternica eroziune naturală a dat naştere unor boturi de deal. Pe trei din acestea s-au găsit cu prilejul perieghezei făcute ln iulie 1969 numeroase fragmente ceramice hallstattiene timpurii foarte fărîmiţate. Desigur că în

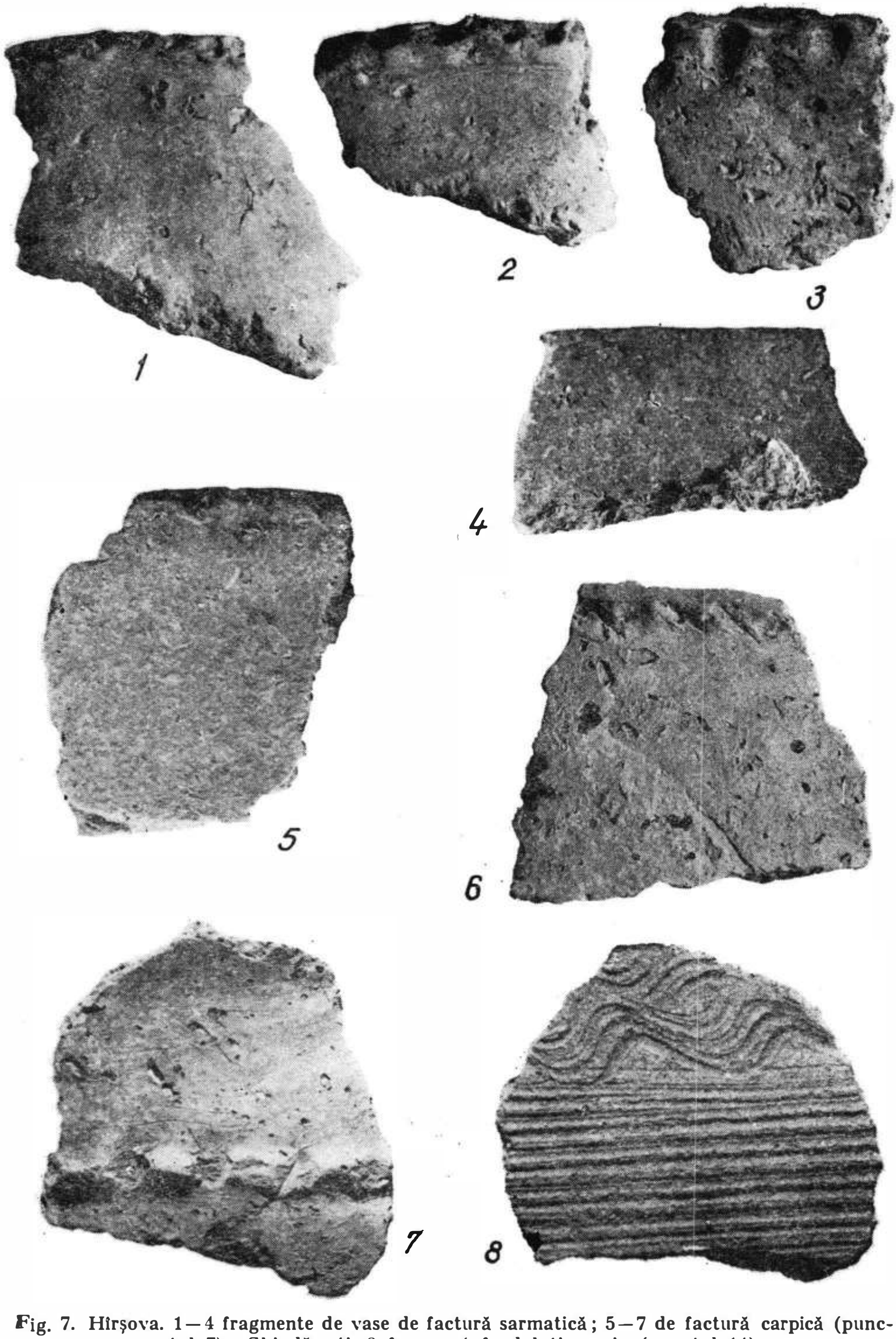

Fig. 7. Hîrşova. 1—4 fragmente de vase de factură sarmatică; 5—7 de factură carpică (punctul 7); Ghindăreşti. 8 fragment feudal timpuriu (punctul 14).

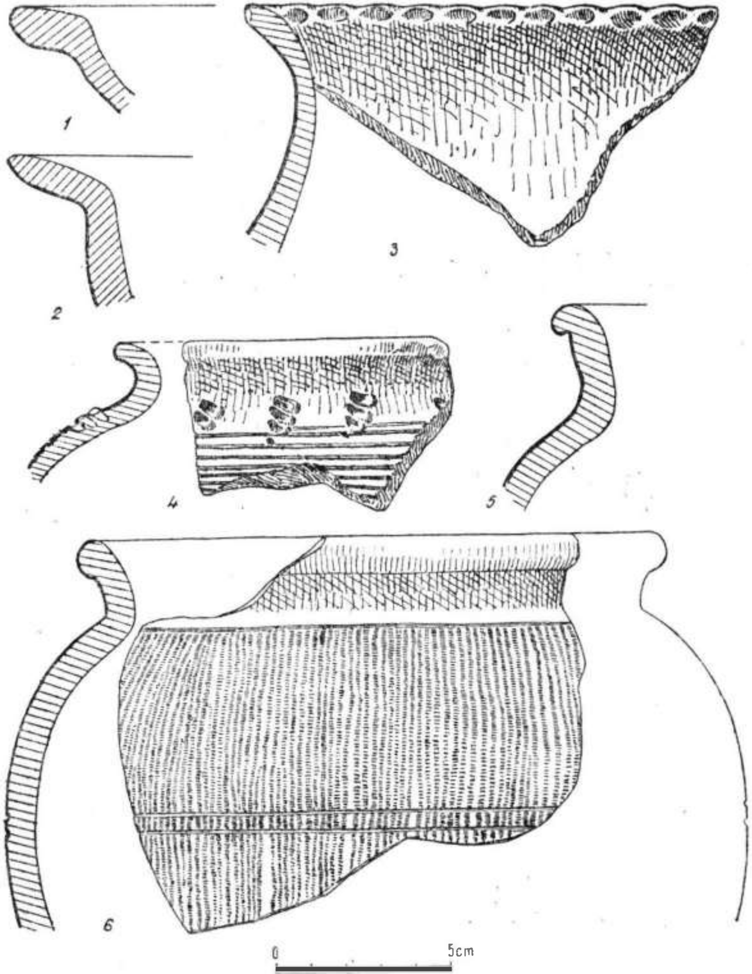

Fig. 8. Hîrşova. 1—2 profile de străchini getice (sec. III—II î.e.n.); 3 fragment de vas dacic (?) din epoca romană, 5 profil de vas din perioada feudală timpurie (punctul 7); Ghindăreşti. 4, 6 fragmente de vase din perioada feudală timpurie (punctul 11).

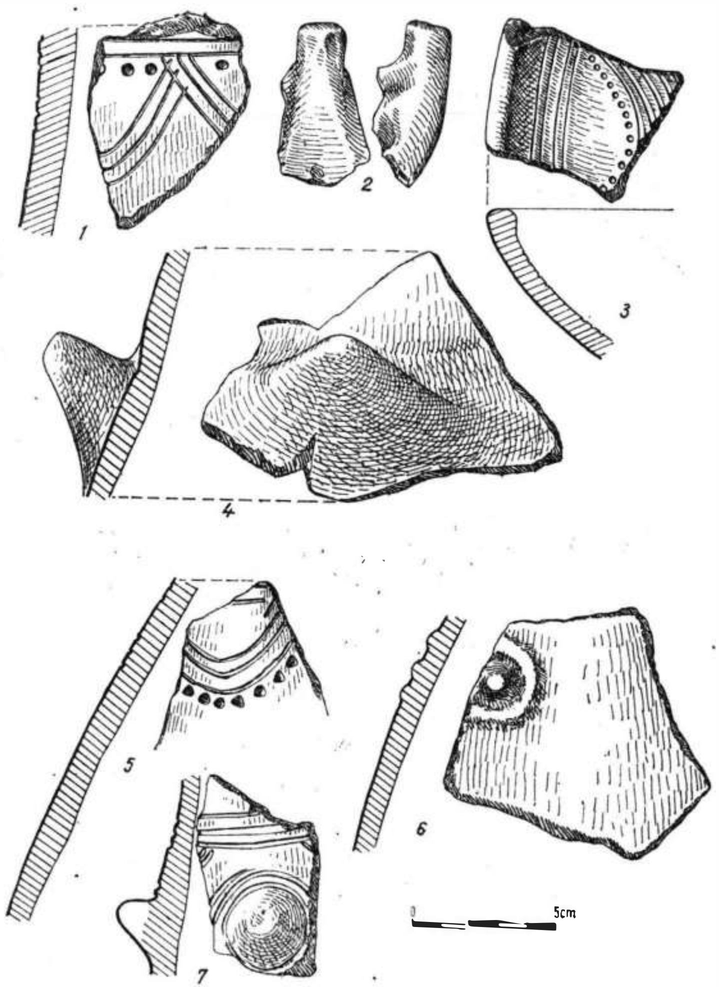

Fig. 9. Hîrşova. 1—3 fragmente de vase (punctul 8): 1,3 hallstatt tip Babadag, fazele I—II; 2 toartă cu buton, probabil epoca bronzului; Ghindăreşti. 4 fragment de vas Babadag faza III (punctul 10); 5, 7 Babadag I; 6 epoca bronzului (punctul 15).

acel loc a existat o întinsă aşezare hallstattiană. Ceramica este neagră, lustruită şi mai rar cărămizie. Pe baza fragmentelor distingem următoarele forme : strachină cu marginea arcuită spre interior, avînd exteriorul canelat oblic ; toartă supraînălţată provenind de la o ceaşcă ; vas ornamentat cu linii incizate ; vas în formă de borcan cu brîu alveolar. Materialul aparţine Hallstattului timpuriu şi eventual mijlociu.

10. În partea de sud a satului se află un promontoriu de piatră, îndreptat ca un pinten spre albia Dunării, pe care este instalat farul. În acel punct s-a găsit în anul 1961 o urnă getică (fig. 6/4) ce datează din secolele IV—III î.e.n. Cu prilejul cercetărilor de suprafaţă efectuate în iulie 1969 şi a unui sondaj executat în octombrie acelaşi an, în dreptul casei cu nr. 568, s-au precizat urme de locuire din mai multe epoci : eneolitic (cultura Cernavoda I), Hallstatt şi epoca romană. În stratul de depuneri observat în sondajul de informare (lung de 10,80 m, lat de 1,50 m, adînc de 0,60—0,70 m), strat ce depăşeşte grosimea de 0,50 m predomină materialul de tip Cernavoda I. Apar numeroase fragmente de vase lucrate din lut amestecat cu valve de scoici pisate. Două fragmente păstrează ornamentul caracteristic realizat cu „şnurul înfăşurat" (fig. 10/3). Ca şi în alte aşezări Cernavoda I apar fragmente de vase lucrate din pastă fină cu suprafaţa lustruită. Din această categorie remarcăm vasul în formă de bol. În afară de materialul ceramic tipic fazei Cernavoda I în acelaşi strat deranjat de locuiri mai noi au apărut cîteva fragmente ceramice, care tipologic ar putea fi atribuite culturii Cernavoda III (fig. 10/1—2). Este vorba de castroanele cu margine lată înclinată şi uşor arcuită spre exterior avînd suprafaţa interioară cu pliseuri paralele verticale (fig. 10/1). În acelaşi timp subliniem lipsa totală a vaselor-borcan ornamentate cu 1—4 brîuri paralele crestate sau alveolate, plasate imediat sub marginea vaselor. Lipsa unor asemenea vase, cele mai frecvente şi mai caracteristice în aşezările de tip Cernavoda III ne determină să afirmăm că în locul respectiv n-a existat o aşezare Cernavoda III chiar dacă apar unele elemente cunoscute în cultura Cernavoda III. Urmele locuirii hallstattiene, relativ rare, nu apar în depuneri *in situ*. S-au găsit mai multe fragmente de vase cu suprafaţa neagră, lustruită. Un fragment provine dintr-o urnă cu proeminenţe (fig. 9/4), un altul dintr-o strachină cu profil arcuit spre interior, ambele tipic hallstattiene. Materialul de care dispunem nu ne permite atribuirea precisă unei anumite faze din Hallstattul timpuriu sau mijlociu. Din epoca romană, pe lîngă cîteva fragmente ceramice menţionăm descoperirea unei căniţe de caolin cu pereţii subţiri avînd corpul relativ sferic şi suprafaţa cu şănţuiri circulare adînci, paralele, databilă în secolele II—III e.n. (fig. 6/3).

11. La circa 1 km S de sat de pe marginea terasei înalte a Dunării s-au adunat în septembrie 1969 fragmente ceramice din perioada feudală timpurie (secolele IX—X) (fig. 8/4, 6).

12. La circa 1,5 km S de sat, pe malul înalt al Dunării, în dreptul locului de încărcare a şlepurilor cu piatră adusă de la Stînca Topalu s-au adunat cu prilejul cercetărilor de suprafaţă făcute în anul 1969, de pe o porţiune de circa 200 m de-a lungul malului, materiale arheologice din mai multe epoci : epoca bronzului, Hallstatt, epoca geto-dacică şi feudală timpurie (secolele IX—X). Din materialele găsite atribuim epocii bronzu-

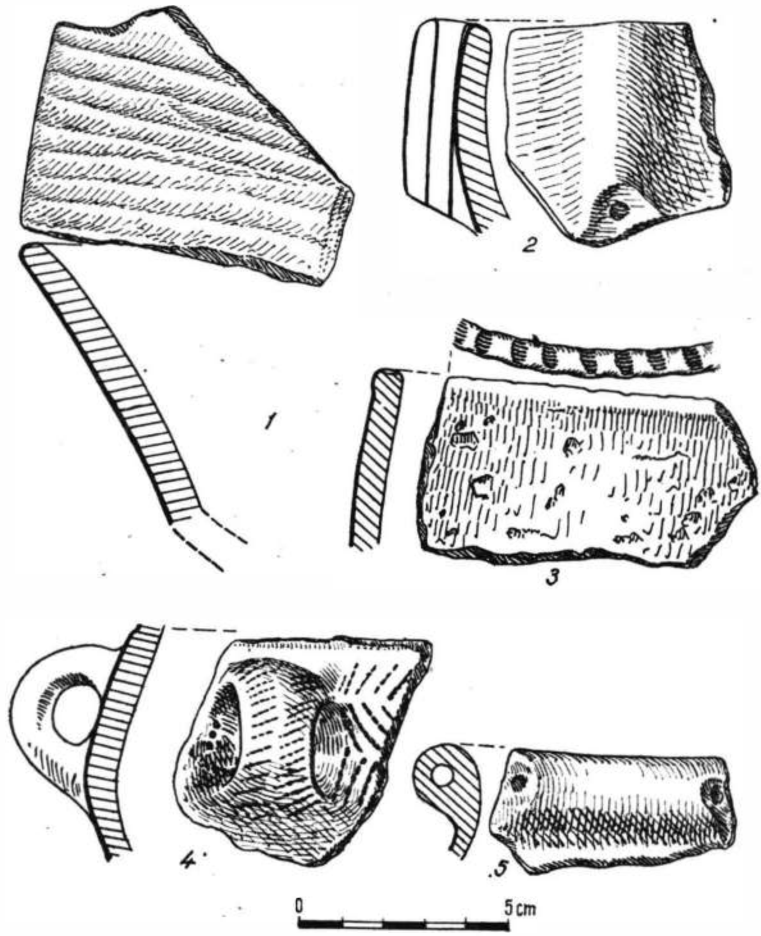

Fig. 10. Ghindăreşti. Fragmente ceramice din faza finală a culturii Cernavoda I: 1—3 din punctul 10; 4—5 din punctul 13 B.

lui un fragment de borcan cu profilul uşor bombat; are imediat sub buză un brîu în relief cu alveole adînci. Aspectul său este specific epocii bronzului. Natural un astfel de vas nu poate fi atribuit tipologic unei anumite culturi din epoca bronzului. Din aceeaşi epocă datează credem un percutor şi cîteva aşchii de silex care trădează o tehnică de prelucrare grosolană în raport cu aceea din neolitic sau eneolitic.

Fragmentele ceramice hallstattiene sînt diferite în ceea ce priveşte tehnica, formele şi ornamentele (fig. 11/2—4; 12/1—2). Unele sînt negre lustruite, tipice Hallstattului timpuriu. Ca forme remarcăm castroane cu marginea arcuită spre interior, căni şi vase mari bitronconice. Un fragment de vas de culoare neagră are şi ornamentul în benzi imprimate specific fazei Babadag II. Fragmente de căni cu marginea arcuită spre exterior, avînd pe umărul bombat caneluri oblice pot aparţine în aceeaşi

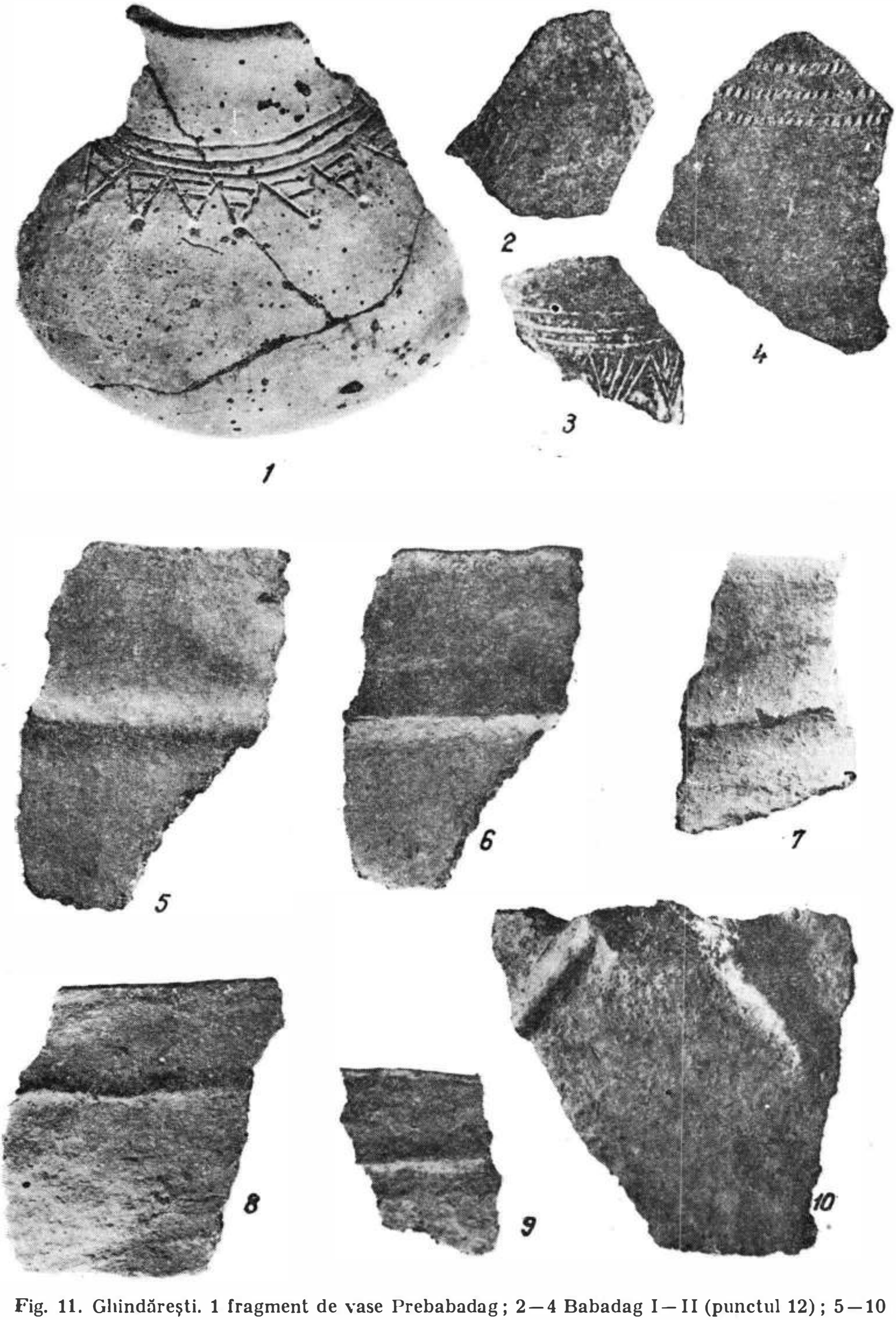

Fig. 11. Ghindărești. 1 fragment de vase Prebabadag; 2—4 Babadag I—II (punctul 12); 5—10 fragmente de vase Coslogeni (punctul 13 A).

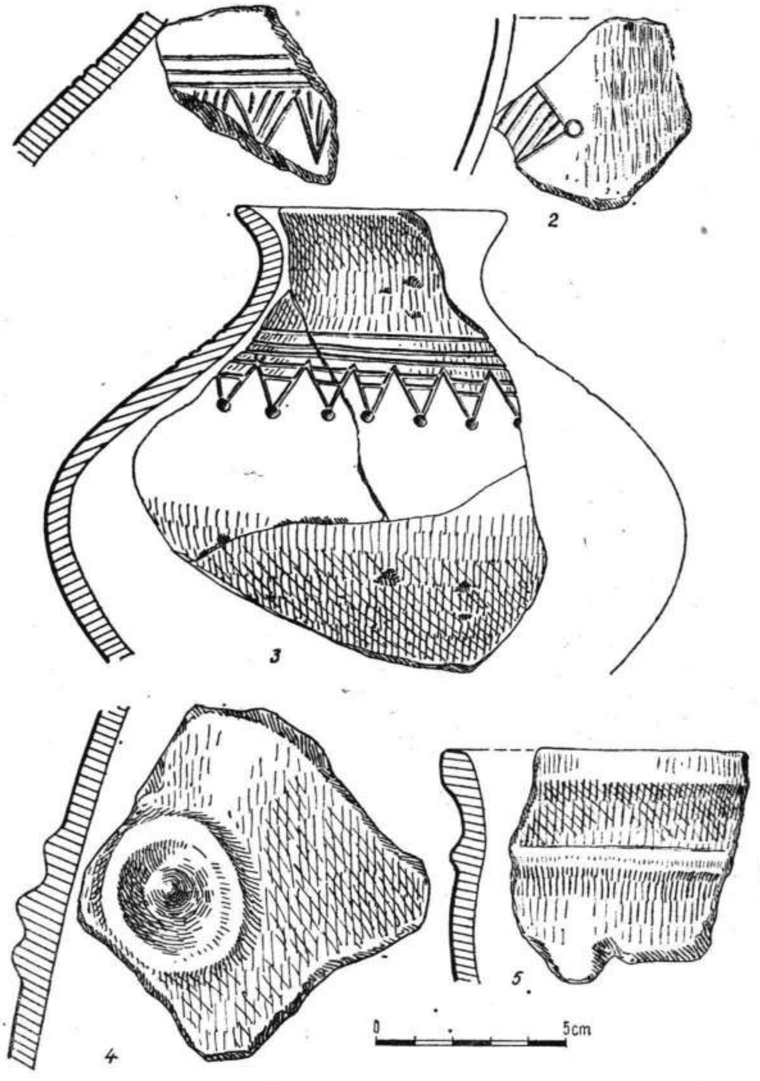

Fig. 12. Ghindăreşti. 1—2 fragmente de vase Babadag I—II ; 3 Prebabadag (punctul 12) ; 4 epoca bronzului, cultura ? ; 5 Coslogeni.

măsură fazelor Babadag I şi II. Deosebit de interesant este un ciob de cană (fig. 11/1 ; 12/3), cu corpul puternic bombat, gît scurt, îngust şi marginea răsfrîntă. Are suprafaţa exterioară lustruită, de culoare cenuşiu-gălbuie deschisă. La partea superioară corpul vasului este ornamentat cu un motiv executat prin incizie, în formă de bandă continuă formată din trei linii paralele, sub care se află un şir de triunghiuri mici avînd în interior cîte două linii paralele orizontale. La colţul inferior al triunghiului se află cîte o mică adîncitură de formă circulară. Acest vas poate aparţine fazei Babadag I. El are analogii în nivelul I de la Babadag.

Prin aspectul său general, culoare, formă şi ornament nu este hallstattian. Credem că aparţine unui aspect cultural de la sfîrşitul epocii bronzului, care abia începe să se definească, aspect care va evolua pînă în pragul hallstattului, contribuind la formarea primului aspect hallstattian din regiunea respectivă cunoscut sub denumirea de Babadag I. Din epoca geto-dacică datează cîteva fragmente de vase mari în formă de borcan cu brîuri alveolare greu de datat cu mai multă precizie. Din perioada feudală timpurie, secolele IX—XI, remarcăm borcanele cu corp bombat, marginea răsfrîntă, culoarea cărămizie, suprafaţa cu striuri orizontale, iar pe gît impresiuni cu un instrument asemănător unei furculiţe.

13. La circa 2 km S de satul Ghindăreşti se află un bot de deal distrus în cea mai mare parte de apele Dunării. Ceea ce a mai rămas apare ca un pinten al terasei înalte, îndreptat către albia Dunării şi acesta tăiat transversal cu prilejul amenajării unui tunel pentru o cale ferată îngustă acum dezafectată şi apoi în 1962 pentru amenajarea şoselei, care leagă cariera Stînca—Topalu de locul de încărcare a şlepurilor. Cercetările de suprafaţă făcute în iulie şi septembrie 1969 ne-au prilejuit identificarea a numeroase şi variate materiale arheologice. Deşi este vorba de un singur mare complex arheologic pentru a prezenta mai precis situaţia, notăm cu *A* restul botului de deal situat spre SV de şosea, cu *B* un rest doar din panta nordică a dealului distrus de Dunăre, situat spre NE de şosea şi cu *C* viroaga de la nord de punctul B în care găsim o mare cantitate de materiale amestecate, adusă de viituri din bogatele straturi de cultură care au existat pe dealul dispărut. Cercetările de suprafaţă făcute în cele trei puncte alăturate şi sondajele efectuate în punctele *A* şi *B* au dat la lumină materiale care documentează aşezări din următoarele epoci : eneolitic (culturile Gumelniţa şi Cernavoda I), epoca bronzului (cultura Coslogeni), Hallstatt şi epoca romană.

Materiale, de tip Gumelniţa se găsesc în mare cantitate în punctele *A* şi *B* (fig. 13). În punctul *A* stratul de cultură Gumelniţa depăşeşte grosimea de 1 m. Spre limita nordică a botului de deal au fost observate resturile unei fortificaţii constînd din pietre de calcar legate cu lut ars care constituiau un val ce întărea panta în această parte şi înconjura desigur întreaga aşezare. Nu mai putem preciza în prezent întinderea aşezării gumelniţene. Remarcăm doar faptul că între botul de deal păstrat (punctul *A*) şi porţiunea de aşezare păstrată în punctul *B*, unde am efectuat sondajul, sînt mai bine de 100 m. Ceramica apare în mare cantitate şi ilustrează prin tehnică forme şi ornamente faza Gumelniţa A 1 şi o etapă timpurie a fazei Gumelniţa A 2. Materialele sînt întru totul asemănătoare celor descoperite în 1961 în nivelurile superioare ale tell-ului din satul Baia (Hamangia). Apare în mare cantitate ceramică foarte fină cu suprafaţa lustruită cu angobă roşiatică specifică aspectului dobrogean al culturii Gumelniţa. Este, de asemenea, destul de frecventă ornamentarea cu grafit ca şi aceea realizată prin scrijelirea suprafeţei vasului spre a fi încrustată cu o substanţă albă. Pe suprafaţa scrijelită sînt cruţate mici suprafeţe circulare lustruite. Vasele lucrate într-o tehnică mai grosolană au suprafaţa ornamentată cu linii incizate, mai rar cu paranteze sau tratată cu barbotină. Este mai greu să precizăm formele de vase din materialul exclusiv fragmentar de care dispunem. Iese în evidenţă

frecvenţa străchinilor cu marginea arcuită în interior şi adesea cu umăr profilat şi a străchinilor cu marginea dreaptă îngroşată pe partea interioară. Un fragment de castronaş cu partea inferioară tronconică înaltă şi fundul cu ,,umbo'' precum şi un fragment de capac cu ornament încrustat sînt proprii fazei Gumelniţa A 1. În cea mai mare parte însă materialul descoperit de noi aparţine începutului fazei Gumelniţa A 2. Cercetări mai intense decît sondajele reduse făcute de noi ar da posibilitatea obţinerii unor date mai numeroase asupra aşezării gumelniţene de al Ghindăreşti.

În cele trei puncte au apărut fragmente ceramice de un aspect specific care documentează prin răspîndirea lor o aşezare întinsă postgumelniţeană. Din punct de vedere tehnic se remarcă folosirea frecventă ca degresant în amestecul lutului a valvelor de scoici pisate. Pe lîngă aceasta constatăm prezenţa unei categorii ceramice din pastă fină cu suprafaţa lustruită, de culoare gălbui-cenuşie. Starea fragmentară a materialului de care dispunem nu ne permite să precizăm întreaga gamă de forme din perioada respectivă. Ies în evidenţă castroanele cu partea superioară uşor arcuită spre exterior, lucrate din pastă fină, cu suprafaţa lustruită, borcane cu partea superioară aproximativ cilindrică şi oalele cu pereţii bombaţi şi cu torţi late avînd secţiunea longitudinală aproximativ semicirculară. Deosebit de semnificative sînt trei torţi tubulare, perforate orizontal chiar pe marginea vasului (fig. 10/5). În privinţa ornamentării remarcăm trei fragmente de vase găsite în sectorul *B*: a) fragment de vas din lut amestecat cu valve de scoici pisate, ornamentat cu un şir de impresiuni realizate cu ,,şnurul înfăşurat'', mod de ornamentare caracteristic şi deosebit de frecvent pe ceramica culturii Cernavoda I; b) fragment de vas din pastă asemănătoare, ornamentat pe buză şi pe banda uşor reliefată de sub buză cu imprimări cu ,,şnurul răsucit'', mod de ornamentare obişnuit în cultura Cernavoda I tîrzie şi respectiv în orizontul corespunzător culturii Usatovo—Folteşti; c) un al treilea fragment de vas, respectiv o torţiţă cu secţiunea ovală, a fost ornamentat cu impresiuni realizate cu un instrument cu zimţi (pieptene) (fig. 10/4), ornamentare ce aminteşte pe aceea din etapele timpurii ale ceramicii de tip Cucuteni C.

Din cele arătate considerăm că în mod special patru elemente ne ajută la definirea aspectului cultural din stratul ce suprapune resturile aşezării Gumelniţa A 2 şi anume: a) folosirea ca degresant a valvelor de scoici pisate; b) ornamentarea cu şnurul înfăşurat şi răsucit; c) străchinile cu profil arcuit spre exterior; d) torţile tubulare. Primele două elemente sînt caracteristice culturii Cernavoda I. Ultimele două sînt frecvente în cultura Cernavoda III. Lipsa altor elemente definitorii pentru cultura Cernavoda III nu ne permite să atribuim materialele găsite de noi unei aşezări Cernavoda III. Se pune deci aceeaşi problemă ca şi în cazul descoperirilor de pe promontoriul pe care se află farul (punctul 10). Ca şi acolo, materialul de care dispunem este redus. Observaţii stratigrafice pentru precizarea raportului dintre materialul tipic Cernavoda I şi cel cunoscut în aşezări Cernavoda III, nu avem încă. Străchinile cu profil arcuit spre exterior şi torţile tubulare frecvente în cultura Cernavoda III apar pe un spaţiu larg în Europa sud-estică la sfîrşitul culturilor eneolitice şi înainte de cristalizarea culturii Cernavoda III. Credem că nu

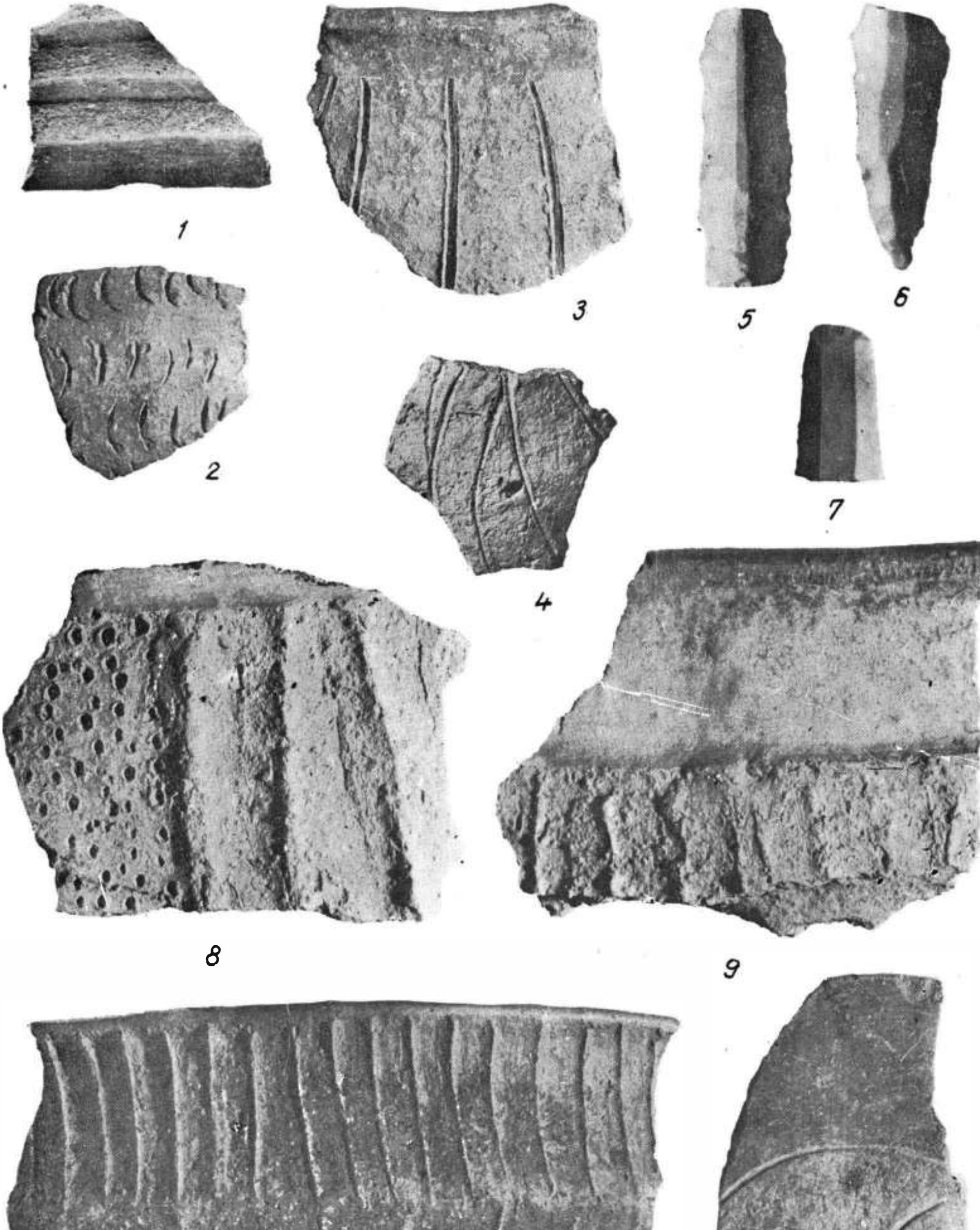

Fig. 13. Ghindărești. Fragmente de vase și silexuri din așezarea gumelnițeană (punctele 13A, 13B).

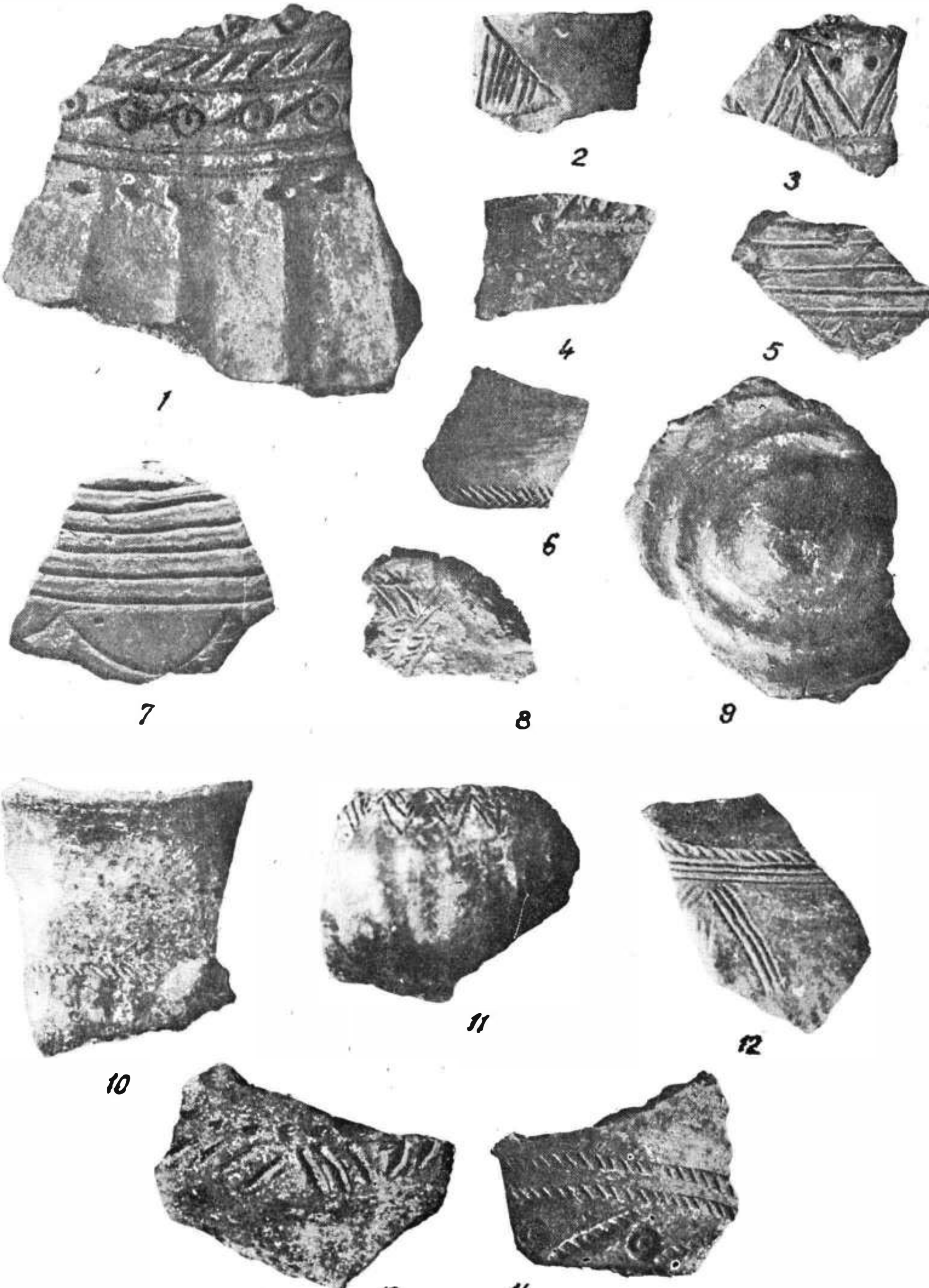

Fig. 14. Ghindărești. 1—9 fragmente de vase din punctul 15. 1 Babadag I; 2—3 Prebabadag—Babadag I; 4—8 Babadag I—II; 9 epoca bronzului, cultura?; Topalu 10—14 fragmente de vase Babadag II (punctul 16).

greşim atribuind materialele în discuţie unui aspect Cernavoda I final, parţial contemporan cu cultura Usatovo—Folteşti.

În cele trei puncte s-au găsit relativ numeroase fragmente ceramice (fig. 11/5—10) aparţinînd culturii epocii bronzului de curînd identificată, denumită de tip Coslogeni [11]. Dintre acestea cele mai numeroase, de factură mediocră, din pastă cu cioburi pisate sau cu pietricele, de culoare cărămizie-cenuşie sau, mai adesea, cenuşie-negricioasă sau cenuşie-gălbuie, indică forma vasului borcan avînd la 2—4 cm sub buză un brîu neted în relief (fig. 11/5—9). Alte fragmente de factură mai bună provin de la castroane adînci cu profilul părţii superioare arcuit în afară, cu marginea simplă sau îngroşată la exterior (fig. 12/5).

Fragmentele ceramicii hallstattiene provin din urne bitronconice cu marginea răsfrîntă şi străchini cu marginea îndoită spre interior şi cu caneluri oblice la exterior. Aceste vase au fost lucrate în tehnică bună specifică Hallstattului timpuriu. Au suprafaţa lustruită, de culoare neagră, şi în afara canelurilor, care apar pe unele vase, sînt lipsite de ornamente incizate sau imprimate. Deşi în cantitate relativ redusă, aceste resturi ceramice documentează prin specificul lor existenţa în punctul respectiv a unei aşezări din faza Babadag III. Din epoca romană au apărut cîteva fragmente ceramice numai în punctul *B*.

14. La circa 4,5 km S de sat, pe marginea terasei Dunării s-au găsit pe o suprafaţă întinsă fragmente ceramice din perioada feudală timpurie (secolele IX—XI e.n.) (fig. 7/8). Remarcăm şi printre acestea borcanele cărămizii-gălbui cu suprafaţa striată cu linii orizontale sau în val, precum şi vasele din pastă fină cenuşie avînd suprafaţa ornamentată cu linii lustruite dispuse în reţea.

15. La circa 5 km S de sat, pe versantul nordic al văii Cichirgeaua şi vizavi de Stînca Topalu (fig. 1), terasa Dunării se termină sub forma a două boturi de deal. Pe suprafaţa acestor două promontorii ce coboară în direcţia Dunării s-au găsit cu prilejul perieghezei făcute în 1962 mai multe fragmente ceramice, (fig. 9/5—7 ; 14/1—8) dintre care unul deosebit de interesant (fig. 14/1). Pe acesta apare un ornament format din benzi de linii orizontale paralele incizate iar între ele şiruri de cerculeţe unite prin linii tangente de asemenea incizate, şiruri de crestături, iar la partea sa inferioară ornamentul se termina printr-un şir de împunsături oblice. Suprafaţa fragmentului ceramic are mai jos caneluri largi verticale, separate prin benzi reliefate, de aspectul unor coaste. Importanţa acestui fragment ceramic pentru cel mai vechi aspect al hallstattului timpuriu dobrogean a fost subliniată de rezultatul cercetărilor de la Babadag (1961—1968), acest fel de ornamentare fiind caracteristic fazei Babadag I [12].

Între 26 septembrie — 4 octombrie 1969 s-au făcut din nou cercetări de suprafaţă pe cele două promontorii şi s-a efectuat un sondaj pe promontoriul mai mic situat la nord. S-au găsit puţine fragmente ceramice între 0—0,20 m adîncime. Nu s-a constatat nici un complex de locuire şi nici un strat de cultură propriu-zis. Deşi nu avem nici un indiciu

---

[11] Sebastian Morintz şi Niţă Anghelescu, SCIV, 21, 1970, p. 373—414.

[12] Fragmentul ceramic a fost descoperit de Done Şerbănescu, vezi şi Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 108, nota 10 şi fig. 7/10, 8/11.

stratigrafic considerăm că în locul respectiv a existat o locuire de scurtă durată, răvăşită şi aceasta de lucrările agricole. Aspectul cultural şi poziţia cronologică este indicată de ceramica descoperită la suprafaţă sau în sondaj, la foarte mică adîncime. Pe baza fragmentelor ceramice constatăm existenţa următoarelor forme: 1. vase bitronconice cu marginea arcuită spre exterior; 2. străchini cu marginea îndoită spre interior; 3. ceşti cu umăr bombat; 4. căni cu corp bombat şi gît strîmt avînd o toartă şi 5. vase-borcan („sac"). Primele trei forme sînt lucrate în tehnică îngrijită, avînd suprafaţa lustruită de culoare neagră sau cărămizie. Celelalte forme sînt lucrate în mod grosolan. Au culoarea cărămizie sau cenuşie-cărămizie. Vasele-borcan sînt ornamentate cu brîuri alveolare sau crestate.

Ornamentarea este destul de frecventă şi variată la vasele de factură bună. Adesea, datorită materialului exclusiv fragmentar nu putem raporta ornamentul la formă. Se pare că cele mai multe cioburi cu ornamente provin din vase bitronconice şi ceşti. Ca motive ornamentale menţionăm: şiruri de cercuri concentrice unite prin tangente incizate, linii paralele orizontale sub care se află linii în ghirlandă, toate incizate; şiruri de triunghiuri haşurate avînd uneori în colţul de jos un mic cerc; benzi orizontale, şiruri de triunghiuri, ghirlande şi puncte; linii incizate în formă de brăduţ plasat orizontal pe marginea unor străchini; motive sub formă de benzi orizontale, executate cu aşa-zisul torques; proeminenţe conice mai mici sau mai mari înconjurate de caneluri circulare sau benzi circulare în relief. Subliniem că din 18 fragmente ceramice cu ornament adîncit, numai 3 sînt ornamentate cu torques-ul, restul prin incizie. Nu putem preciza stratigrafic dacă materialul prezentat aparţine unei singure faze. Facem precizarea că în punctul respectiv în afară de cîteva fragmente ceramice feudale timpurii (tip Dridu) nu s-au mai găsit materiale care să poată fi atribuite altei culturi cunoscute. Aproape toate fragmentele ceramice descrise mai sus îşi găsesc corespondenţe în ceea ce priveşte tehnica, formele şi ornamentele în cel mai vechi nivel al aşezării hallstattiene de la Babadag, respectiv în faza Babadag I. Considerăm că materialul prezentat ilustrează o aşezare de scurtă durată din faza Babadag I.

Topalu (jud. Constanţa)

16. La circa 5 km nord de satul Topalu, pe malul înalt al Dunării pe versantul sudic al văii Cichirgeaua se află locul numit „Stînca" unde de mai mulţi ani se extrage piatră. Prin cercetări de suprafaţă s-a constatat că pe înălţimea distrusă în parte de lucrările carierei a existat o aşezare hallstattiană şi alta din epoca romană [13]. Au urmat alte periegheze cu prilejul cărora au fost confirmate primele observaţii şi s-au adunat noi materiale. Stratul hallstattian are în unele locuri grosimea de 1,5 m. Din umplutura unor gropi care au devenit vizibile prin prăbuşirea malului, s-au scos fragmente de vase şi oase de animale (bovine, ovi-caprine, porcine). Fragmentele de vase indică următoarele forme: vase (urne) bitronconice, cu marginea îndoită spre exterior; străchini cu marginea arcuită în interior; ceşti dintre care unele cu torţi supraînălţate, avînd fundul

---

[13] Grigore Florescu, P. Diaconu şi Radu Florescu, Capidava, I, 1958, p. 245.

în „umbo'' şi vasele-borcan cu brîu alveolat. Primele trei forme sînt lucrate în tehnica îngrijită avînd suprafaţa lustruită de culoare neagră-cenuşie sau cărămizie. Vasele-borcan au fost făcute în tehnica grosolană şi au culoarea cărămizie sau cenuşie-cărămizie. Vasele lucrate în tehnică bună au suprafaţa adesea ornamentată (fig. 14/10—14; 15). Ornamentarea este variată şi constă din motive realizate prin incizie, imprimare şi canelare. Din incizii s-au făcut şiruri de triunghiuri, benzi continui care încing mijlocul vaselor, şiruri de linii scurte oblice, paralele. Uneori liniile incizate se combină cu şiruri de împunsături, alteori intră în combinaţii cu caneluri. Motivul imprimat formează largi benzi ornamentale pe corpul vaselor, pe mijlocul acestor benzi stînd clasicul motiv format din mici cercuri concentrice legate prin benzi tangente de asemenea imprimate.

Nu avem nici un indiciu stratigrafic asupra evoluţiei culturale din aşezarea hallstattiană de la Stînca Topalu. Este sigur că unele fragmente ceramice aparţin fazei Babadag II şi foarte probabil că altele corespund fazei Babadag I.

★

Materialele prezentate provin, după cum s-a arătat, din cercetări de suprafaţă, descoperiri întîmplătoare făcute cu prilejul unor lucrări şi din patru sondaje, aproape exclusiv de pe malul dobrogean al Dunării de la sud de Vadul Oii şi pînă la nord de Topalu.

Cele mai vechi vestigii arheologice din această zonă au apărut la baza tell-ului de la Hîrşova (punctul 6) şi aparţin culturii Boian (faza III = Vidra). Stratigrafia tell-ului a arătat o evoluţie continuă pînă la sfîrşitul eneoliticului reprezentat de aşezarea de tip Cernavoda I. Nu mai insistăm asupra acestor descoperiri care au fost publicate într-o formă sumară[14].

Vom discuta pe scurt subliniind în special elementele noi pe care le oferă descoperirile prezentate în paginile anterioare. În privinţa aşezării gumelniţene de la Ghindăreşti, punctele 13 *A* şi 13 *B*, distrusă în cea mai mare parte, se remarcă sistemul de fortificaţie cu un val din pietre de calcar şi lut întărit prin ardere. Fără să fi avut posibilitatea să urmărim fortificaţia pe mica porţiune păstrată din întinsa aşezare, am observat totuşi că aceasta urmăreşte linia superioară a pantei. Este sigur că alături de val a existat un şanţ exterior în zona dinspre interiorul terasei, unde lipsea panta naturală. Fortificaţia aşezării de la Ghindăreşti cu val de piatră şi lut ars constituie un element nou pentru cunoaşterea tipurilor de fortificare ale aşezărilor gumelniţene.[15]

Cultura Cernavoda I este cunoscută în Dobrogea prin aşezările de la Cernavoda[16] şi Hîrşova (punctul 6) precum şi printr-o serie de aşezări din sud-estul Munteniei.[17] În sondajele făcute la Ghindăreşti în punctele 10 şi 13, alături de ceramica specifică culturii Cernavoda I apar unele elemente Cernavoda III (fig. 10). Ne referim în special la străchinile cu marginea lată arcuită spre exterior, avînd pe suprafaţa interioară cane-

---

[14] Doina Galbenu, *op. cit.*

[15] Sebastian Morintz, SCIV, 13, 1962, 2, p. 273—282.

[16] D. Berciu şi colaboratori, Materiale, 5, 1959, p. 105; 6, 1959, p. 99—101; 7, 1961, p. 51—52; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 135—138.

[17] Sebastian Morintz şi Petre Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 47—77.

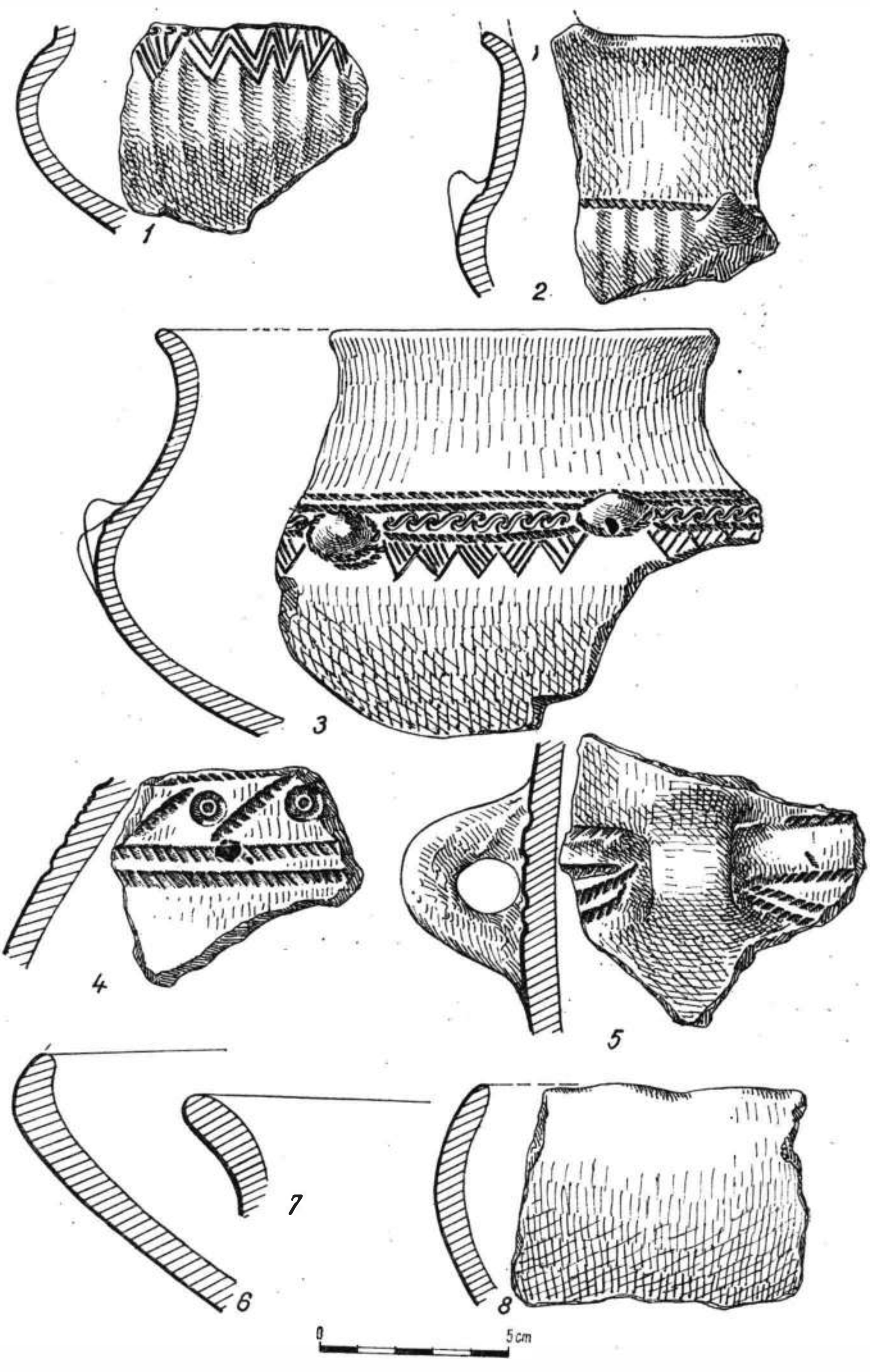

Fig. 15. Topalu. 1—8 fragmente ceramice din așezarea hallstattiană, Babadag II de la „Stînca" (punctul 16).

luri-pliseuri verticale, la torţile tubulare orizontale şi la cele tubulare verticale (acestea apar uneori ca o perforare verticală a marginii îngroşate a vasului). Asemenea elemente, frecvente în cultura Cernavoda III au fost sesizate în ultimii ani în medii culturale diferite pe un larg spaţiu cuprins aproximativ între cursurile inferioare ale rîurilor Tisa şi Morava, pe de o parte şi ambele maluri ale Dunării dintre Brăila şi Cernavodă pe de altă parte. Apariţia acestor elemente disparate sau în asociere, cum e cazul la Ghindăreşti, indică un anumit orizont cronologic care marchează sfîrşitul eneoliticului şi începutul perioadei de tranziţie la epoca bronzului. Cultura Cernavoda III dezvoltată pe un puternic fond Gumelniţa—Sălcuţa tîrzie din vestul Munteniei şi Oltenia va asimila şi dezvolta formele ceramicii la care ne-am referit. Cercetările de pînă acum arată prezenţa în Dobrogea a culturii Cernavoda III într-o fază tîrzie, evoluată, în raport cu aşezările cunoscute în vestul Munteniei şi Oltenia.

Mormintele cu ocru de la Hîrşova (punctul 3) deşi apărute în condiţiile arătate aduc noi date asupra unei perioade puţin cunoscute din istoria străveche a Dobrogei. Mult timp mormintele cu ocru din Moldova, Dobrogea şi Muntenia au fost atribuite perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului. Ulterior s-a constatat că inventarul majorităţii mormintelor cu ocru este deosebit de materialele ce caracterizează culturile perioadei de tranziţie de la Dunărea de Jos, respectiv Cernavoda II şi III. În acelaşi timp cercetările arheologice n-au reuşit să precizeze nici o cultură pentru epoca bronzului timpuriu şi mijlociu din estul Munteniei şi din Dobrogea. Analiza inventarului mormintelor cu ocru din regiunile menţionate a dus în ultimul timp la concluzia că acestea datează tocmai din perioadele pentru care lipsea documentarea şi că ele aparţin unor populaţii venite din stepele din nordul Mării Negre. Într-adevăr patru din vasele descoperite la Hîrşova (fig. 4/1, 4, 5, 6; 5/2—5) au analogii apropiate în nordul Mării Negre. Din aceeaşi vreme datează şi vasul de la fig. 4/2. Originea sa este de căutat în altă parte şi anume în aria populaţiilor care foloseau în epoca bronzului timpuriu vase ornamentate cu impresiuni ale şnurului, respectiv în regiunile din vecinătatea nordică a României.

Epoca tîrzie a bronzului este ilustrată de materiale de tip Coslogeni din punctele 9 şi 13. În special ceramica din punctul 13 documentează un aspect puţin evoluat foarte asemănător culturii Sabatinovka. Faptul nu ne surprinde. Cultura Coslogeni este o extindere a culturii Sabatinovka în sud-estul României, care a avut ulterior o evoluţie proprie şi contacte cu culturile balcanice şi carpatice din bronzul tîrziu.

Descoperirile din zona cercetată aduc contribuţii importante cu privire la evoluţia culturii Babadag care acoperă Hallstattul timpuriu şi mijlociu din Dobrogea şi regiunile imediat învecinate. S-a remarcat mai demult că prima fază a culturii Babadag (I) nu moşteneşte nimic din cultura Coslogeni, că între cele două culturi nu există contacte genetice. Către această concluzie ducea inevitabil aspectul ceramicii din prima perioadă a culturii Babadag, în special din jumătatea nordică a Dobrogei şi eventual din spaţiul mai larg care cuprinde zona gurilor Dunării. S-a emis astfel ipoteza existenţei unui aspect final al epocii bronzului, care va fi participat la formarea primului aspect hallstattian de tip Babadag I. Materiale răzleţe indicau un asemenea aspect în judeţele Galaţi, Brăila

şi Tulcea. Mai mult, acest aspect cultural are unele ornamente în ceramică ce amintesc fazele finale ale Culturii Monteoru. Ulterior s-a propus pentru acest aspect denumirea „Sihleanu”.[18] Un fragment ceramic indică existenţa acestui aspect cultural şi în zona cercetată de noi (fig. 11/1 ; 12/3). Pe de altă parte, materialul din aşezarea din punctul 15 şi unele fragmente din punctul 12 prezintă foarte bune analogii cu ceramica de la Sihleanu (jud. Brăila). Ţinînd seama de faptul că materialele noastre provin aproape exclusiv din cercetările de suprafaţă, în unele cazuri e greu de precizat dacă un anumit fragment ceramic aparţine aspectului Prebabadag (Sihleanu) sau fazei Babadag I.

Materiale ce pot fi atribuite fazei Babadag I am găsit în punctele 8, 12 şi, în special, în punctul 15. Faza Babadag II este bine reprezentată în punctele 1, 8, 12, 16, iar faza Babadag III în punctele 6, 9, 10, 13. Cercetările noastre ne-au permis verificarea stratigrafiei şi respectiv a periodizării culturii Babadag prin stratigrafia orizontală.

Din Hallstattul mijlociu de sfîrşit sau mai probabil din Hallstattul de sfîrşit (secolele VI—V) datează vasul din punctul 3 fig. 4/3. El provine desigur dintr-un mormînt distrus.

Din a doua epocă a fierului, respectiv epoca geto-dacică, remarcăm urna descoperită în punctul 10 şi cîteva fragmente ceramice din punctele 7 şi 12.

Mai numeroase sînt descoperirile din epoca romană dintre care menţionăm necropola (sec. I—II) din punctul 4 şi resturile de aşezări din puntele 10 şi 13 *B* (sec. II—III). Interesante sînt de asemeni materialele descoperite în punctul 7 şi anume ceramica lucrată cu mîna care-şi găseşte analogii atît în lumea carpică cît şi în cea sarmatică din sec. II—III. Unele descoperiri romane se referă la secolele IV—VI.

Relativ numeroase sînt de asemeni descoperirile din perioada feudală timpurie (sec. IX—XI) din punctele 1, 5, 8, 11, 14.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À HÎRŞOVA ET AUX ALENTOURS

RÉSUMÉ

L’article présente des découvertes faites au cours des années 1959—1963 et 1969 aux endroits marqués sur la carte. Il s’agit de matériels provenant de recherches en surface, de découvertes occasionnées par certains travaux et de quatre petits sondages. Les matériaux les plus anciens de la zone étudiée ont été livrés par le tell (point 6) fouillé en 1961, qui a permis l’étude de toute l’évolution de la culture Boian (phase III) jusqu’à la culture Cernavoda I. Un nouveau système de fortification a été mis au jour dans la station de type Gumelniţa de Ghindăreşti (point 13) : il se compose d’un vallum construit en pierres calcaires avec un mortier d’argile consolidé par le feu. Dans les stations Cernavoda I (des points 10 et 13), on a mis au jour des fragments céramiques (fig. 10/1, 2, 5), propres au agglomérations de type Cernica III. Ils délimitent un horizon chronologique correspondant à la phase finale de la culture Cernavoda I, de beaucoup antérieur à la formation de la culture Cernavoda III.

[18] N. Harţuche, Pontica, 5, 1972, p. 59—73.

Les tombes à ocre rouge découvertes au point 3, avec les vases reproduits dans la fig. 4/1, 2, 4, 5, 6 attestent la présence à l'époque du bronze incipient en Dobroudja des populations de la steppe. Des fragments de vases forts similaires à ceux de type Sabatinovka sont apparus au point 13. Des matériaux hallstattiens de type Babadag ont été mis au jour à plusieurs endroits. Ces matériaux, différant d'une agglomération à l'autre, confirment partant de la stratigraphie horizontale la périodisation, ainsi que le contenu des trois phases délimitées dans l'agglomération de Babadag.

Par la suite, les documents archéologiques attestent la présence de la population géto-dace aux IVe—IIe siècles av.n.è. Quantité de découvertes concernent l'époque romaine (Ier—VIe siècles de n.è.) ou celle du haut Moyen-Âge (IXe—XIe siècles).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La carte des points de découvertes.

Fig. 2. Hîrşova. 1—10 fragments céramiques de l'agglomération hallstattienne de type Babadag de Rasim (point 1).

Fig. 3. Hîrşova. 1—5 fragments céramiques de l'agglomération hallstattienne de type Babadag de Rasim (point 1); 6—8 fragments céramiques de l'agglomération « du lac » (point 8).

Fig. 4. Hîrşova, 1—2, 4—6 vases provenant des tombes à ocre rouge découvertes dans la colline du monument; 3 vase hallstattien mis au jour au même endroit (point 3).

Fig. 5. Hîrşova. 1—5 vases des tombes à ocre rouge découverts dans la colline du monument (point 3).

Fig. 6. Hîrşova. 1—2 vases des tombes d'époque romaine découvertes rue Crinului (point 4); Ghindăreşti, 3 vase romain; 4 urne gétique — les deux trouvés au lieu dit « la far » (point 10).

Fig. 7. Hîrşova, 1—4 fragments de vases de facture sarmatique; 5—7 fragments de vases de facture carpique (point 7); Ghindăreşti. 8, fragment de haute époque féodale (point 14).

Fig. 8. Hîrşova. 1—2 profils d'écuelles gétiques (IIIe—IIe siècles av.n.è.); 3 fragment de vase dace (?) d'époque romaine; 5 profil de vase de la période féodale incipiente (point 7); Ghindăreşti. 4, 6 fragments de vases de haute époque féodale (point 11).

Fig. 9. Hîrşova. 1—3, fragments de vases (point 8); 1, 3 hallstatt, type Babadag, phases I—II; 2 anse à bouton, probablement de l'âge du bronze; Ghindăreşti. 4 fragment de vase Babadag, phase III (point 10); 5, 7 Babadag I; 6 âge du bronze (point 15).

Fig. 10. Ghindăreşti. Fragments céramiques de la phase finale de la culture Cernavoda I: 1—3 provenant du point 10; 4—5 provenant des points 13 B.

Fig. 11. Ghindăreşti. 1 fragment de vase Prébabadag; 2—4 Babadag I—II (point 12); 5—10 fragments de vases Coslogeni (point 13).

Fig. 12. Ghindăreşti. 1—2 fragments de vases Babadag I—II; 3 Prébabadag (point 12); 4 âge du bronze, culture?; 5 Coslogeni.

Fig. 13. Ghindăreşti. Fragments de vases et silex de l'agglcmération de Gumelniţa (points 13 A, 13 B).

Fig. 14. Ghindăreşti. 1—9 fragments de vases provenant du point 15. 1 Babadag I; 2—3 Prébabadag — Babadag I; 4—8 Babadag I—II; 9 époque du bronze, culture?; Topalu 10—14 fragments de vases Babadag II (point 16).

Fig. 15. Topalu. 1—8 fragments céramique de l'agglomération hallstattienne Babadag II du lieu dit « Stînca » (point 16).

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA STOICANI (JUD. GALAȚI)

DE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA și MARIN DINU

Pe locul numit „Dealul de pe Rîpă" de pe teritoriul satului Stoicani, în imediata apropiere a cunoscutei stațiuni neolitice de pe „Cetățuia", se află un întins cimitir hallstattian, din care, prin săpăturile efectuate în 1948—1949, s-au descoperit 55 morminte de înhumație cu schelete în poziție chircită, datate în Hallstattul mijlociu [1].

Tot pe acest loc, prin săpăturile din 1949 s-a descoperit și o groapă-bordei, care a fost atribuită, pe baza materialului din cuprinsul ei, îndeosebi ceramică și plastică, culturii Usatovo—Foltești, din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului [2].

Ulterior, această din urmă descoperire a fost discutată în mai multe rînduri de diverși cercetători din țară, care au încadrat materialul ceramic respectiv, cel puțin în parte, nu numai în perioada de tranziție de la neolitic la bronz, ci chiar și la începutul epocii bronzului, punîndu-l în legătură cu o fază, considerată mai nouă în evoluția culturii Foltești, denumită Foltești II și încadrată la începutul epocii bronzului [3].

Avînd în vedere tezele formulate, mai ales în ultima vreme, cu privire la încadrarea culturală și cronologică a culturii Foltești și, în special, discuțiile purtate cu privire la faza Foltești II, s-a considerat că este indicat să se reia săpăturile atît la Foltești, în așezarea eponimă de la punctul „Ruptura", cît și în cuprinsul necropolei hallstattiene de la Stoicani unde au fost descoperite resturi de locuire aparținînd aceleiași culturi.

În acest scop, în 1971, s-au reluat săpăturile pe locul necropolei hallstattiene de la Stoicani, efectuîndu-se în același timp și un sondaj în așezarea de la Foltești, care a fost urmat de săpături în 1972.

---

[1] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, 1, 1953, p. 157—211.

[2] *Ibidem*, p. 162—163.

[3] Marilena Florescu, ArhMold, 2—3, p. 113 și urm.; Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 15, 1964, 2, p. 244 și urm.

S C I V A, tomul 25, nr. 1, București, 1974, p. 71—97

În cele ce urmează ne vom referi numai la rezultatele săpăturilor de la Stoicani [4], iar cu alt prilej vom prezenta în mod detaliat şi pe cele ale cercetărilor recente de la Folteşti.

Aceste săpături s-au efectuat imediat la vest de suprafaţa cercetată în 1949, dincolo de casa învăţătorului Iacob Costin, adică în intervalul dintre această suprafaţă, în care au fost descoperite mormintele cu numerele 50, 54, 55 şi ultima suprafaţă cercetată în acelaşi an, în sectorul de vest.

Noile săpături se plasează spre marginea nordică a formei de teren respective, urmînd ca în viitor să se continue pînă la extremitatea ei sudică unde terenul este în uşoară pantă de la nord la sud. În total s-a cercetat o suprafaţă de 138 m², pînă la adîncimea maximă de 1,60 m în dreptul bordeiului 2 şi pînă la 3 m pe locul mormîntului celui mai adînc.

Pentru a se putea face observaţii stratigrafice cît mai precise, atît în ceea ce priveşte depunerea culturii Folteşti, cît şi gropile mormintelor, suprafaţa respectivă a fost săpată prin carouri cu latura de 2 m şi cu pereţi intermediari de 0,30 m lăţime, făcîndu-se unele lărgiri în dreptul complexelor de locuire. În felul acesta s-au obţinut mai multe secţiuni cu ajutorul cărora s-au determinat în plan şi în profil atît resturile de locuire cît şi gropile mormintelor.

În afară de suprafaţa amintită a mai fost săpat şi un şanţ de 1,50 × 8 m, perpendicular pe ea, în dreptul unei depresiuni pentru a se putea preciza dacă la locul respectiv a fost sau nu un şanţ de apărare (fig. 1).

Stratigrafia (fig. 2/I—III). În sectorul cercetat, sub un sol purtat, gros de 0,10—0,15 m, provenit din săpăturile mai vechi, urmează solul vegetal de culoare cenuşie-cafenie, gros de 0,20—0,30 m, în cuprinsul căruia s-au găsit cîteva resturi ceramice hallstattiene printre care şi un vas întreg cu toartă, precum şi unele fragmente ceramice de tip Dridu.

Sub această depunere urmează un strat măzăros de culoare cafenie mai deschisă cu o grosime medie de 0,20—0,25 m, în cuprinsul căruia s-au găsit mai multe fragmente ceramice izolate de tip Folteşti (fig. 3/3—8), un răzuitor fragmentar de silex şi două dălţiţe din gresie cafenie (fig. 3/1—2), precum şi cîteva fragmente ceramice hallstattiene izolate, la adîncimi variind între 0,10—0,70 m faţă de suprafaţa actuală a solului, care provin probabil de la morminte hallstattiene deranjate. În afară de acestea, la adîncimea de 0,60 m, s-a descoperit şi un fragment ceramic de tip Dridu, pătruns aici, probabil prin plantaţiile de pomi, ca şi eventual unele resturi ceramice hallstattiene din această depunere.

De la baza acestui strat au fost săpate un bordei (nr. 2) şi nouă gropi, dintre care patru au fost cercetate în întregime, iar alte cinci numai parţial. Depunerea aceasta, care reprezintă stratul de cultură al aşezării de tip Folteşti de pe locul respectiv, suprapune solul galben, fără resturi arheologice, care se continuă mai jos prin solul cu concreţiuni calcaroase de culoare galbenă-deschisă (fig. 2).

[4] La aceste săpături, efectuate în perioadele 5—25 iulie şi 25—28 august, sub conducerea prof. M. Petrescu-Dîmboviţa şi lector M. Dinu, au participat şi următorii studenţi practicanţi de la Facultatea de istorie-filozofie a Univ. „Al. I. Cuza” din Iaşi : Bauman Ionel, Hamciuc Claudia, Niculescu Gustav (an IV) şi Dorin Mihai (an II).

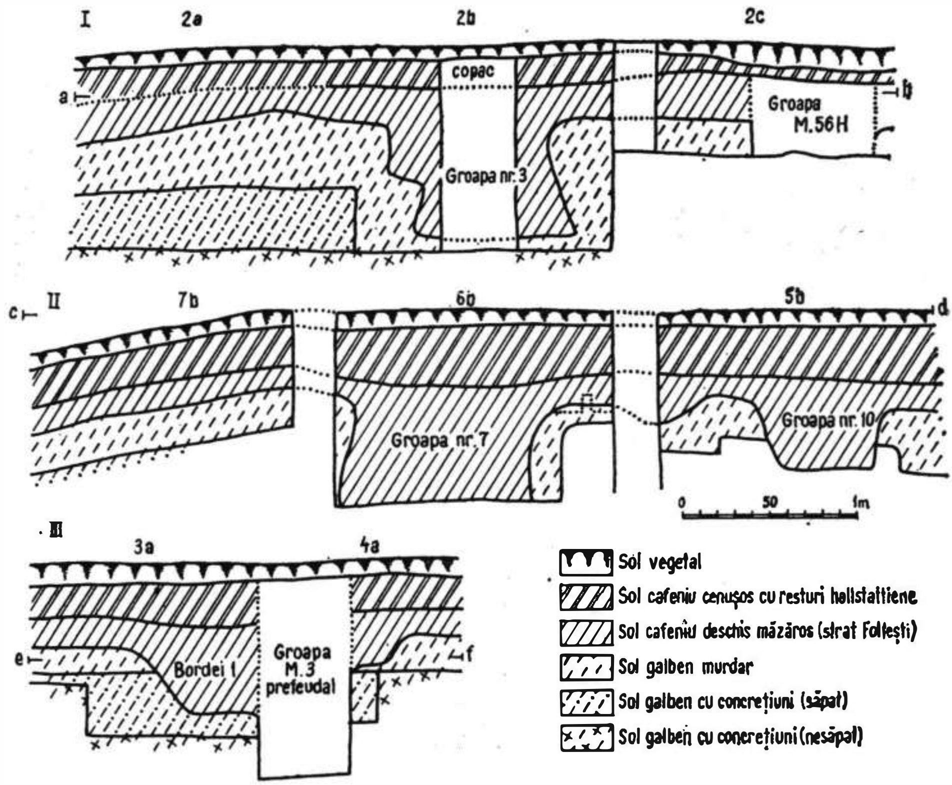

Fig. 2. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Secţiuni în suprafaţa săpată; I a—b; II c—d; IIIe—f.

În medie, săpătura a atins adîncimi între 1—1,20 m, iar în dreptul gropilor, bordeiului şi mormintelor, de la 1,20— la 1,90 m. În ceea ce priveşte şanţul I, săpat în dreptul alveolării care traversează terenul în direcţia N—S, imediat la vest de suprafaţa săpată recent prin casete (fig. 1), s-au făcut aceleaşi observaţii stratigrafice ca şi în restul suprafeţei, precizîndu-se totodată că pe locul alveolării n-a existat un şanţ de apărare din vechime, aşa cum s-a presupus iniţial. Este vorba de o săpătură modernă prin care s-a delimitat, în zona respectivă, terenul agricol de marginea terasei cu dealuri rîpoase.

Alte observaţii de ordin stratigrafic s-au făcut şi în legătură cu cele opt morminte de pe acest loc, dintre care cinci hallstattiene şi trei din perioada prefeudală (secolele VIII—X). Astfel, s-au precizat formele şi dimensiunile gropilor, precum şi depunerile de la baza cărora au fost săpate.

În cele ce urmează prezentăm, în ordine cronologică, de jos în sus, toate descoperirile făcute cu prilejul săpăturii.

Locuirea de tip Folteşti. Suprafaţa cercetată, fiind în continuarea aceleia săpate anterior în 1949, în al cărei colţ de nord-vest s-a săpat, în cea mai mare parte, o groapă ovală de bordei de 3 × 5 m (bordei 1),

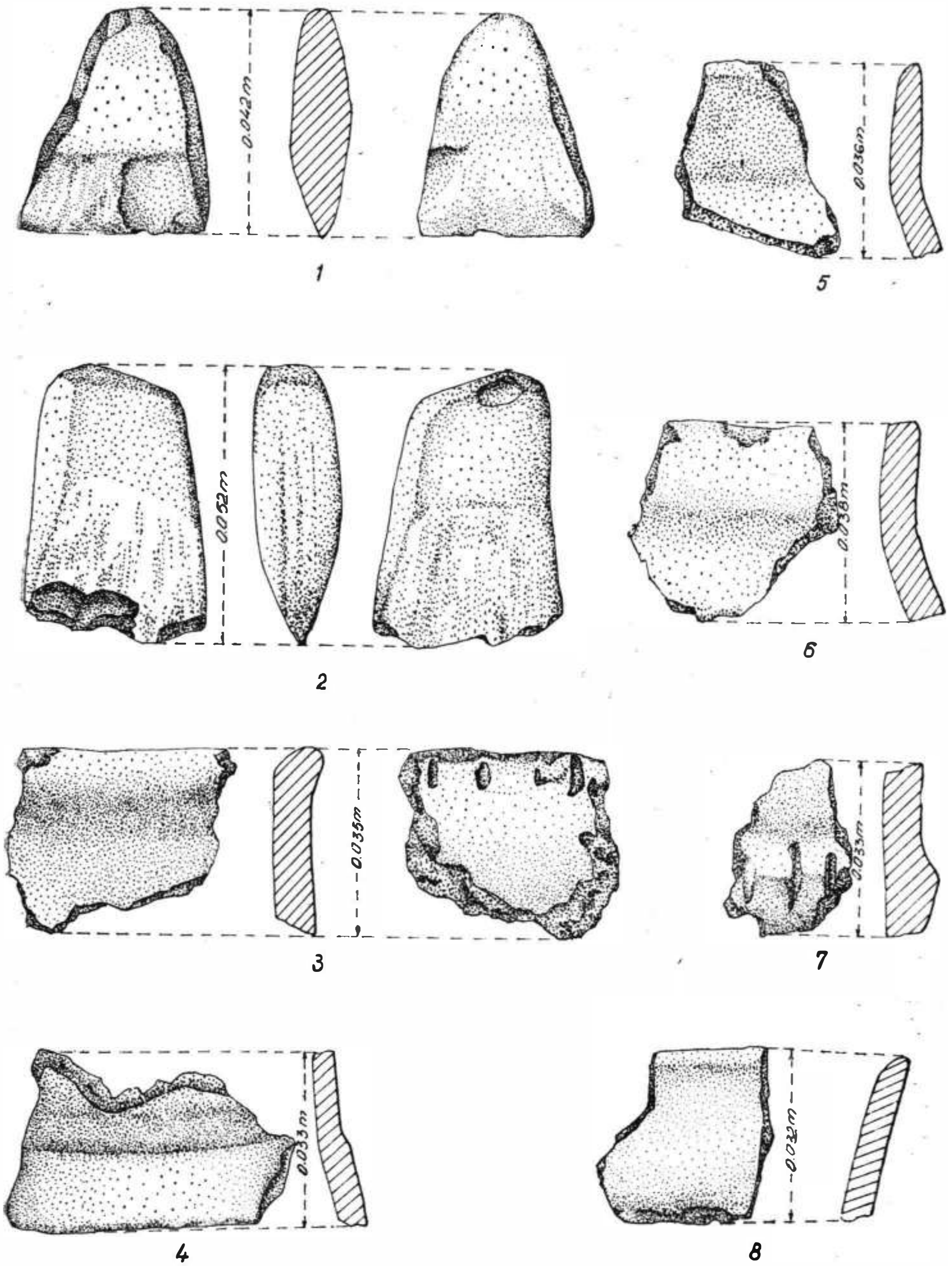

Fig. 3. Stoicani. Cimitirul hallstattian. 1—2 topoare din gresie şi 3—8 ceramică de tip Folteşti, din afara bordeiului și a gropilor.

notat pe plan cu litera *r* [5], era de aşteptat să se găsească în continuare şi alte resturi de locuire din vremea culturii Foltești.

Într-adevăr, asemenea resturi s-au găsit în apropierea imediată a acestui bordei în carourile A_3—A_4 şi mai ales în cuprinsul unei alte locuinţe bordei, mai mare (bordeiul 2), identificată în jumătatea de sud a suprafeţei săpate (fig. 1). În afară de acestea, s-au mai semnalat unele resturi ceramice sporadice de tip Foltești, atît în pămîntul de umplutură al gropilor din vremea acestei culturi, cît şi în spaţiile libere dintre ele. Este de remarcat concentrarea materialelor arheologice în cuprinsul bordeiului, la fel ca şi în suprafaţa săpată în 1949.

Bordeiul 2. Această locuinţă a fost afectată parţial pe o lăţime de 1 m pe latura sa de est cu prilejul săpăturilor din 1949, care în acest loc au fost adîncite numai pînă la 0,60 m. Pentru prima dată prin săpăturile recente s-a delimitat în plan, la 0,70 m adîncime, groapa bordeiului şi s-au făcut observaţii cu privire la forma, orientarea, dimensiunile şi sistemul de săpare, precum şi în ceea ce priveşte conţinutul lui.

Astfel, relativ la formă, s-a precizat că ea este alungită şi gîtuită către mijloc. Colţurile bordeiului sînt ascuţite. Pe mijlocul laturii de sud este intrarea, prevăzută cu un uşor prag, rest din treptele de pe locul respectiv.

Bordeiul, orientat N—S şi cu intrarea dinspre sud, are lungimea de 6 m şi laturile înguste respectiv de 3,35 m (posterioară), de 2,20 m (gîtuirea) şi de 2,60 m (anterioară). Intrarea, lată de 0,70 m, a fost identificată numai pe o lungime de 0,50 m în afara bordeiului, neputîndu-se cerceta în continuare din cauza unor amenajări gospodăreşti.

Groapa bordeiului, săpată de la baza solului de călcare, a fost adîncită circa 0,60 m, fundul ei aflîndu-se la 1,22 m faţă de suprafaţa actuală a solului (fig. 4/I—V). Din observaţiile făcute rezultă că pe latura de vest, nederanjată prin săpăturile anterioare, prezintă un prag de 0,20 m lăţime, cruţat prin săpare între 0,25—0,30 m de la suprafaţa solului de călcare, acest prag fiind cu 0,30 m mai sus decît fundul bordeiului (fig. 4/II, IV). Este de presupus că un asemenea prag trebuie să fi existat şi pe latura estică a bordeiului, afectată prin săpăturile anterioare.

Un prag mai mic, lat de numai 0,15 m şi uşor oblic a fost identificat şi pe latura îngustă posterioară (de nord) fiind cu 0,20 m mai sus de fundul bordeiului (fig. 4/I). Este posibil ca pragurile de pe laturile lungi ale bordeiului să fi fost folosite drept „banchete", avîndu-se în vedere atît lăţimea cît şi înălţimea lor. În schimb, pragul mai mic şi mult mai jos de pe latura îngustă de la nord, plasat în dreptul zonei de odihnă a locuinţei, a avut un alt scop, servind probabil ca bază a unor căptuşeli interioare pentru o mai bună protecţie a părţii posterioare a bordeiului, orientată către nord. Fundul bordeiului este uşor albiat (fig. 4/III). În jumătatea de sud a bordeiului, lîngă peretele de vest, într-un sector cu multă cenuşă, care constituie o bandă groasă de 0,03 m, s-au găsit resturi risipite de vatră (fig. 4/I), sub formă de bucăţi din lut ars cu

[5] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 204, planşa I. În lucrarea de faţă groapa bordei săpată şi notată în 1949 cu litera *r* am denumit-o bordeiul 1, iar cea săpată în 1971, bordeiul 2.

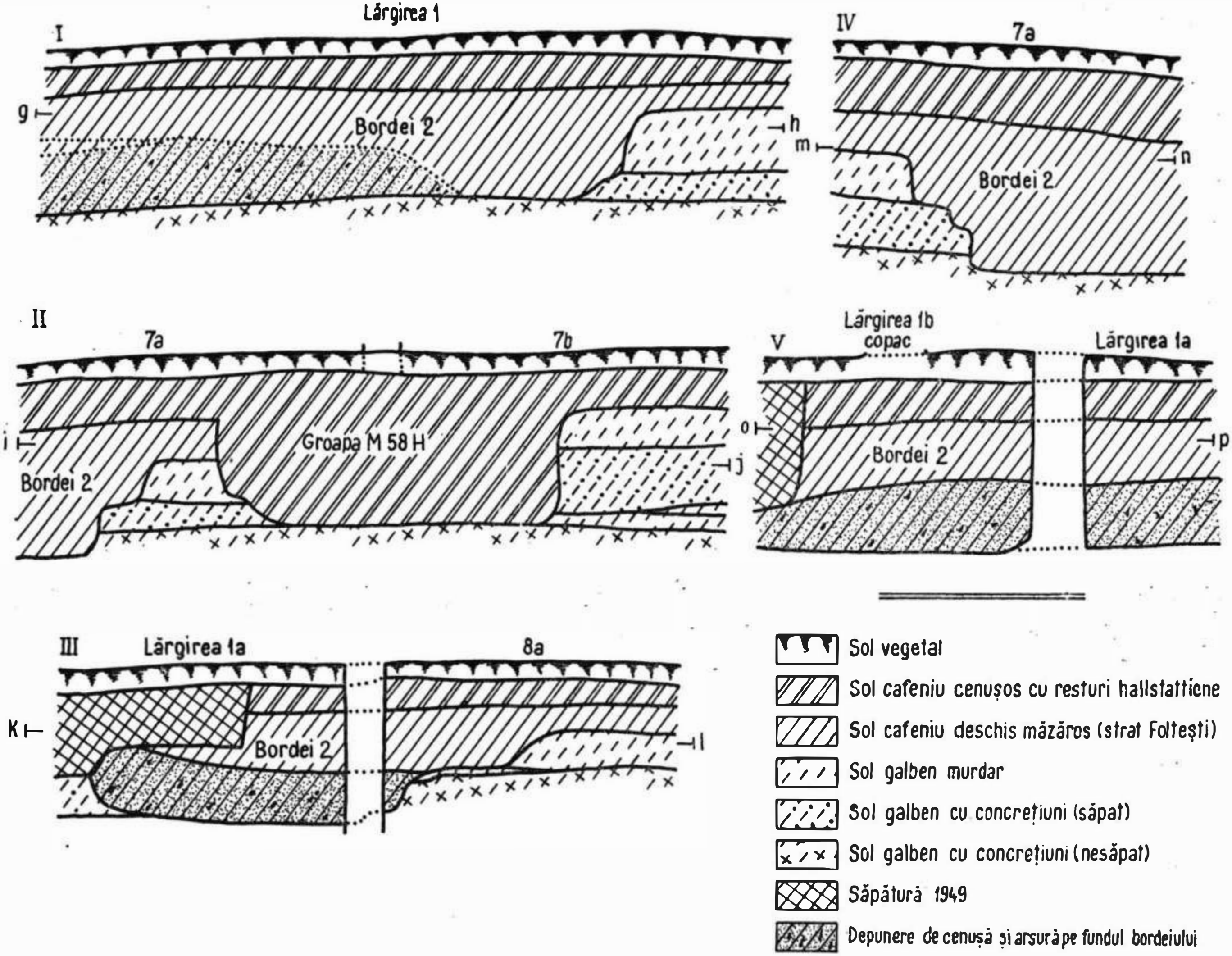

Fig. 4 Stoicani. Cimitirul hallstattian. Secțiuni prin bordeiul 2. I g—h; II i—j; III k—l; IV m—n; V o—p.

nisip fin, groase de 2—3 cm şi cu una sau mai multe făţueli pe partea superioară. Aceste resturi de vatră zăceau cu 0,25 m pînă la 0,45 m mai sus de fundul bordeiului, care pe locul respectiv nu prezintă urme de arsură. S-au găsit resturi izolate de vatră spre mijlocul bordeiului, pe baza cărora însă nu se poate preciza sistemul de construcţie. Nu au fost semnalate resturi de lipituri de la pereţii bordeiului.

În cuprinsul bordeiului, spre fundul lui, s-au găsit mai multe pietre de rîu sparte, de dimensiuni mici şi mijlocii, grupate îndeosebi în sectorul nord-estic, neputîndu-se preciza la ce au folosit.

În afară de acestea, s-au găsit mai multe resturi de faună, precum şi o cantitate mai mare de fragmente ceramice, care se grupa cu predilecţie în jumătatea sudică a bordeiului. Spre deosebire de bordeiul săpat în 1949, aici nu s-au găsit unelte din piatră şi plastică din lut ars.

În ceea ce priveşte resturile de faună, pe baza determinărilor făcute la laboratorul de morfologie animală al Universităţii ,,Al. I. Cuza'' din Iaşi[6], rezultă că ele provin de la moluşte, peşti (somn, crap, plătică), broască ţestoasă, animale domestice (bovine, ovicaprine şi cîini) şi sălbatice (bour, mistreţ, cerb)[7]. Toate aceste resturi, dealtfel nu prea numeroase, atestă că locuitorii din această aşezare de tip Folteşti practicau culegerea de moluşte, pescuitul, creşterea vitelor şi vînatul, ceea ce este în concordanţă cu mediul ecologic respectiv. Relativ la agricultura primitivă, din ceea ce se cunoaşte pînă în prezent cu privire la ocupaţiile purtătorilor culturii Folteşti, este sigur că aceasta s-a practicat şi de cei care au locuit în acest bordei cu toate că nu s-au găsit uneltele corespunzătoare sau resturi de cereale carbonizate.

Ceramica. După tehnica pastei se deosebesc trei categorii de vase : din prima categorie, care predomină, fac parte vasele din pastă bună, frămîntată mai puţin omogen, de culoare cenuşie, uneori neagră-cenuşie în interior şi cu angobă cărămizie la exterior. Ca degresanţi se întîlnesc, în special, cioburi pisate şi, mai rar, bucăţi de calcar sau pietricele. Vasele din această categorie, netezite la interior şi uneori şi la exterior la partea superioară, sînt acoperite de obicei spre partea inferioară cu un strat subţire, fin, de barbotină.

A doua categorie ceramică, ilustrată prin mai puţine exemplare, se caracterizează printr-o pastă de calitate mai bună de culoare cenuşie şi mai rar galben-cafenie cu lustru la exterior şi interior. Ca degresanţi s-au folosit şi aici cioburi pisate mai fin şi fragmente de calcar.

În sfîrşit, celei de-a treia categorii îi aparţin unele fragmente din specia pictată, din pastă fină cenuşie bine frămîntată şi omogenă, de culoare galben-portocalie la exterior, conţinînd ca degresant, în unele cazuri, foarte puţine bucăţi mici de calcar.

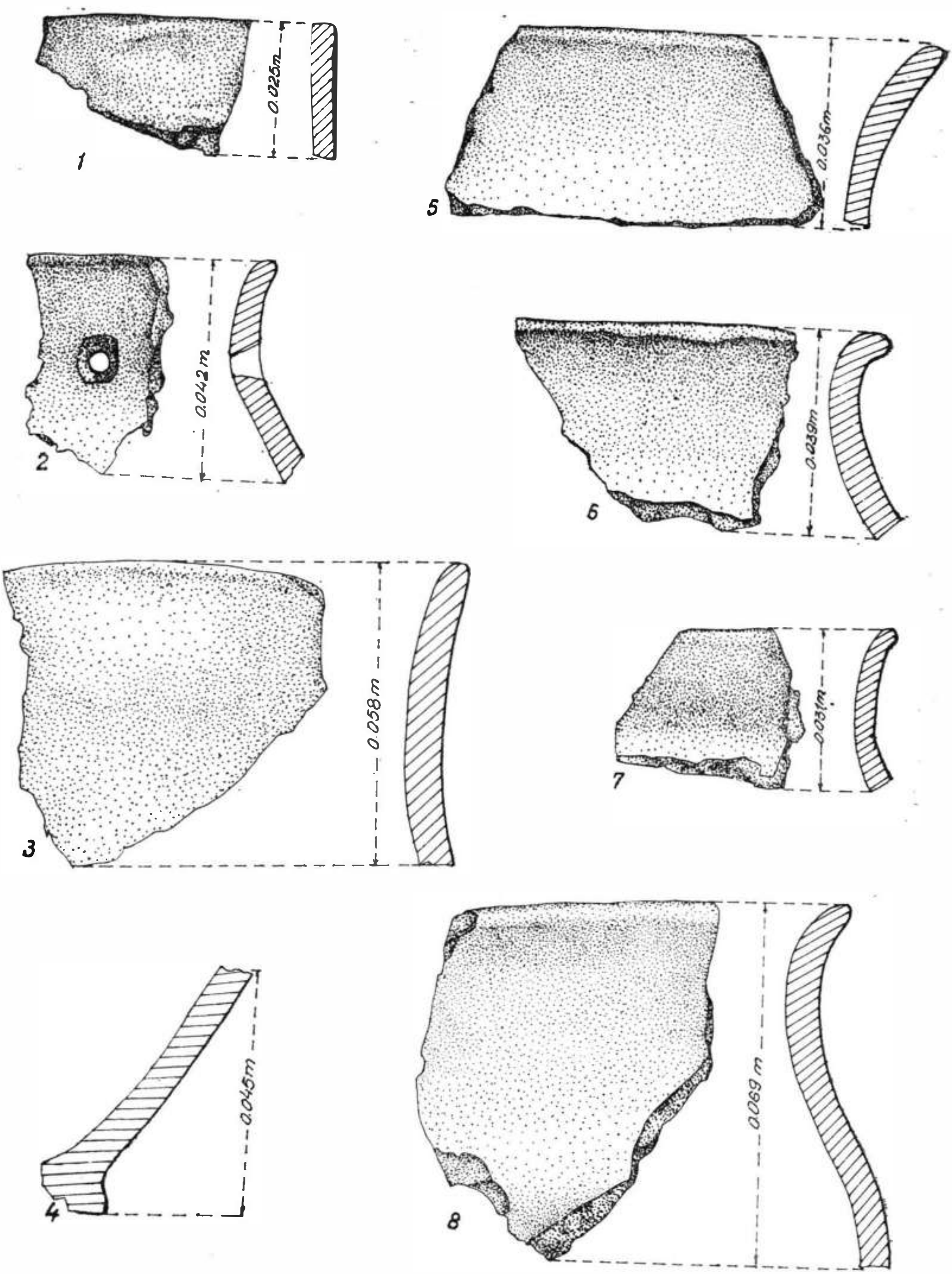
Din prima categorie fac parte următoarele forme de vase :

1. *Borcane şi vase în formă de pîlnie.* Vase de dimensiuni mijlocii şi mai mari cu corpul uşor bombat, fundul simplu sau uşor profilat (pl. 1/4), gîtul scurt şi cu marginea dreaptă (pl. 1/1 ; 3/5 ; 4/1) sau mai înalt

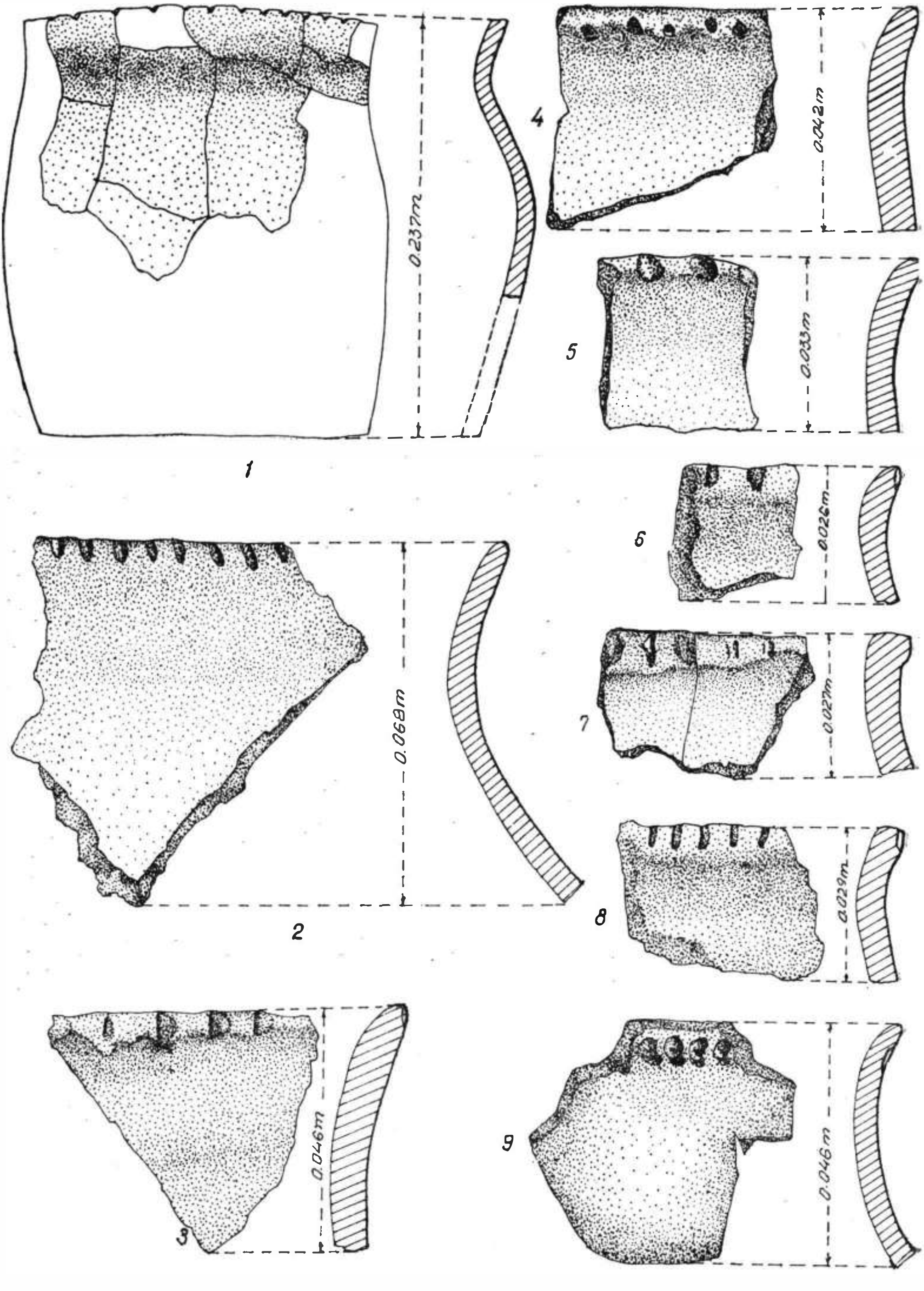
---

[6] Aceste analize au fost făcute de conf. dr. Sergiu Haimovici, de la Facultatea de ştiinţe naturale şi geografie a Universităţii ,,Al. I. Cuza'' din Iaşi, care prezintă alăturat rezultatele obţinute. Îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

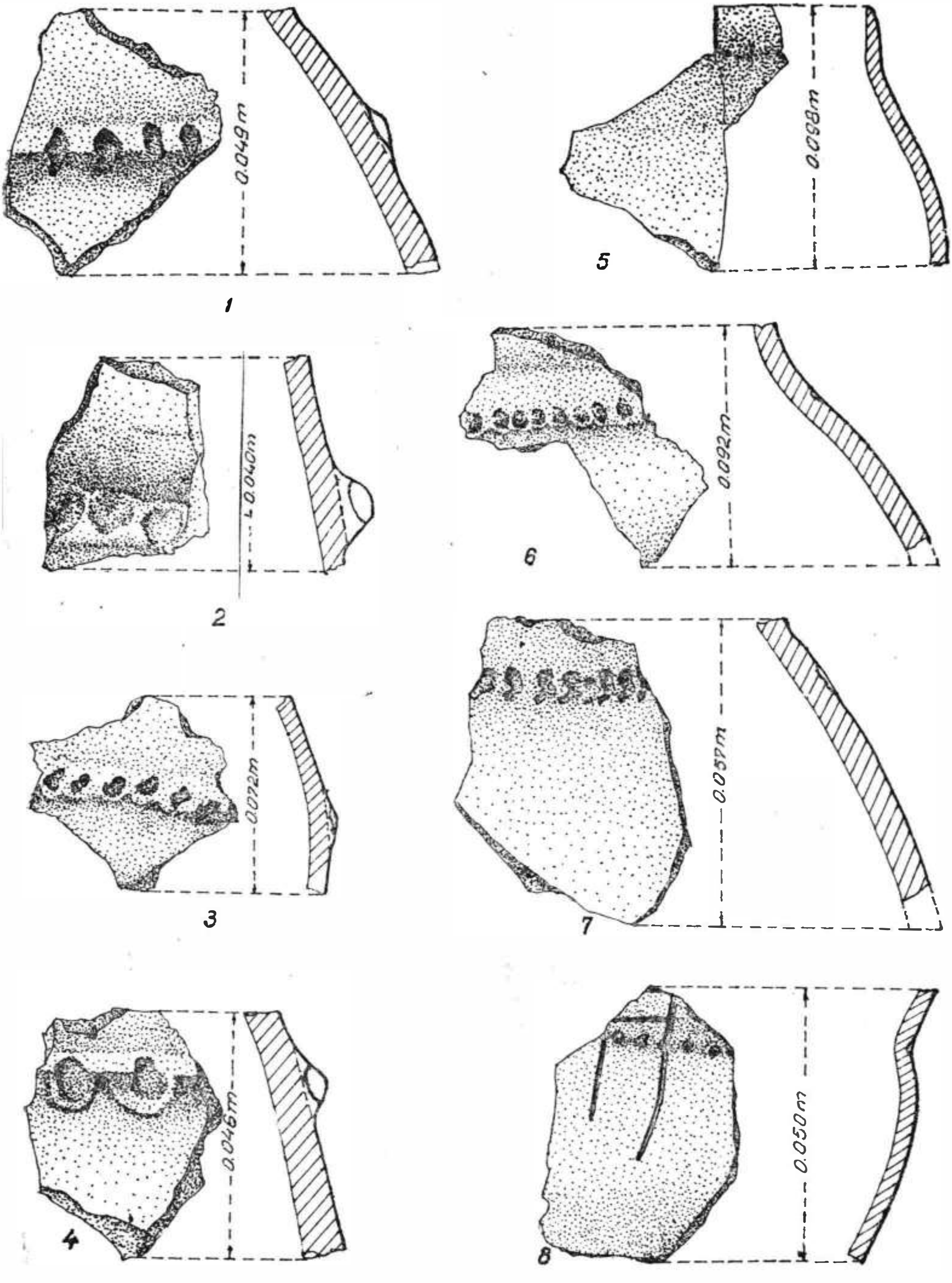
[7] Sergiu Haimovici, în acest volum, p. 99—102.

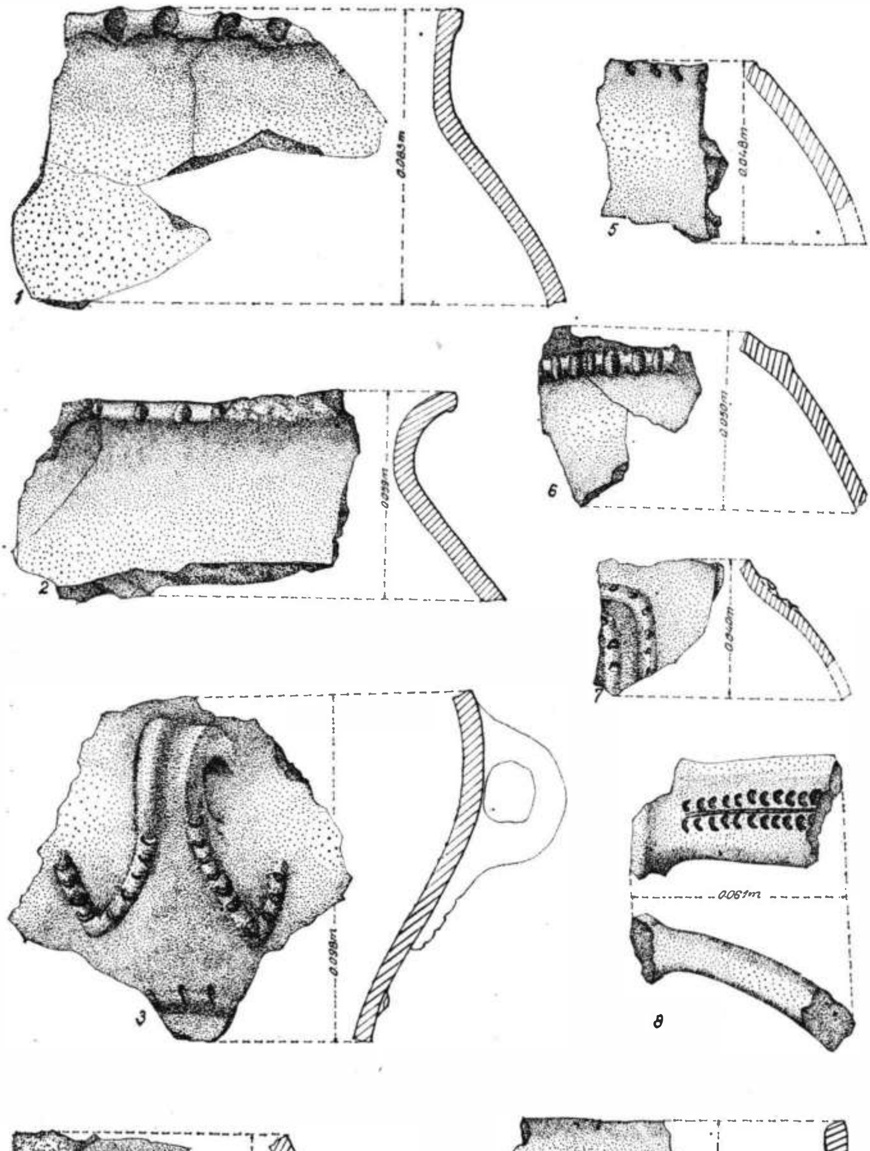
Pl. 1. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Fragmente ceramice de tip Folteşti din bordeiul 2.

Pl. 2. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Fragmente ceramice de tip Foltești din bordeiul 2.

Pl. 3. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Fragmente ceramice de tip Foltești din bordeiul 2.

Pl. 4. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Fragmente ceramice de tip Foltești din bordeiul 2.

și cu marginea răsfrîntă cu aspect de crater (pl. 1/5, 6, 8; 2/1—3, 5—8 și 4/2). Aceste forme de vase, cele mai frecvente, sînt simple sau decorate în special pe buză cu crestături sau impresiuni drepte sau oblice (pl. 2/1—3, 6—8) sau mai rar oval-rectangulare neregulate (pl. 2/5; 4/1—2). În unele cazuri umărul acestor vase a fost decorat cu brîie aplicate, alveolare (pl. 3/2, 4).

2. *Amfore și amforete*. Vase de dimensiuni apropiate cu ale borcanelor, cu corpul bombat, gîtul înalt cilindric sau puțin tronconic și buza ușor evazată (pl. 1/7 și 2/4,9). Ca ornamente se întîlnesc impresiuni ovale (pl. 2/4) sau semilunare de șnur răsucit aplicate sub buza ușor îngroșată (pl. 2/9). Umărul acestor vase este mai totdeauna ornamentat cu brîie în relief crestate sau alveolate (pl. 3/1,3; 4/6) sau numai cu impresiuni circulare executate cu un bețișor bont (pl. 3/6) ori semilunare, un fel de virgule efectuate cu șnurul răsucit (pl. 3/7 și 4/5).

3. *Străchini castroane*. Această categorie de vase este reprezentată numai prin două fragmente. Unul ilustrează varianta cu marginea înaltă, ușor îndoită spre interior și buza teșită drept (pl. 4/9), iar al doilea, în formă de castron cu corpul tronconic mai înalt, are gura largă ușor evazată, apropiindu-se de forma craterelor (pl. 3/8). El este decorat la exterior cu un șir orizontal de impresiuni circulare pe gît și cu incizii verticale și orizontale.

A doua categorie, din pastă de calitate mai bună, este mult mai puțin frecventă, fiind ilustrată prin următoarele forme de vase:

1. *Borcane* (pl. 1/2). Această formă este atestată prin cîteva fragmente, dintre care unul provine de la un vas cu pereții subțiri și cu gaură de „reparație" pe gît, caracterizat prin marginea răsfrîntă și corpul bombat.

2. *Amfore și amforete*. Patru fragmente care provin de la tot atîtea exemplare. După unele fragmente păstrate se poate deduce că vasele de acest tip, cu angobă cenușie sau galben-cărămizie, de obicei cu gîtul înalt cilindric și buza ușor evazată (pl. 1/3), au fost prevăzute pe diametrul lor maxim de rotunjime cu două toarte din bandă lată, uneori cu o ușoară șănțuire mediană (pl. 4/3). Ca ornament este caracteristic decorul din brîu în relief cu crestături oblice, dispus pe umărul vasului (pl. 4/4) sau la baza gîtului, însoțit uneori de două motive în formă de cîrlig, și ele crestate, care pornesc de la extremitatea torții (pl. 4/3). Un exemplar de dimensiuni mai mici, cu pereții subțiri, tot din pastă cenușie dar mai fină, este decorat pe corpul bombat cu două brîuri în relief arcuite și cu impresiuni ovale (pl. 4/7).

3. *Askos* (pl. 4/8). Un fragment dintr-o toartă, decorată pe mijlocul ei cu o bandă din două șiruri paralele imprimate cu un șnur foarte fin, flancată de o parte și de alta de cîte un șir de impresiuni de șnur răsucit semilunare. Restul din buza vasului, păstrat în legătură directă cu această toartă, este un indiciu clar că toarta respectivă provine de la un vas de tip *askos*.

A treia categorie, ceramica pictată, este ilustrată prin 15 fragmente, dintre care 7 cu pictura păstrată (fig. 5/1—7), care provin din următoarele forme de vase :

1. *Amfore* (fig. *5/4*). Un exemplar dintr-un vas de dimensiuni mijlocii cu gît înalt cilindric şi corpul bombat, decorat cu motive pictate în reţea, de culoare brună, pe angobă galben portocalie. Zona ornamentată este delimitată la partea superioară cu o bandă orizontală de aceeaşi culoare, situată la baza gîtului. De la acelaşi vas provine probabil şi un fragment de fund, cu angobă similară la exterior şi cu îndoitura simplă (fig. 5/7). Nu este exclus ca şi alte două fragmente, de la partea inferioară a zonei pictate (fig. 5/5—6), să provină din aceeaşi formă de amforă.

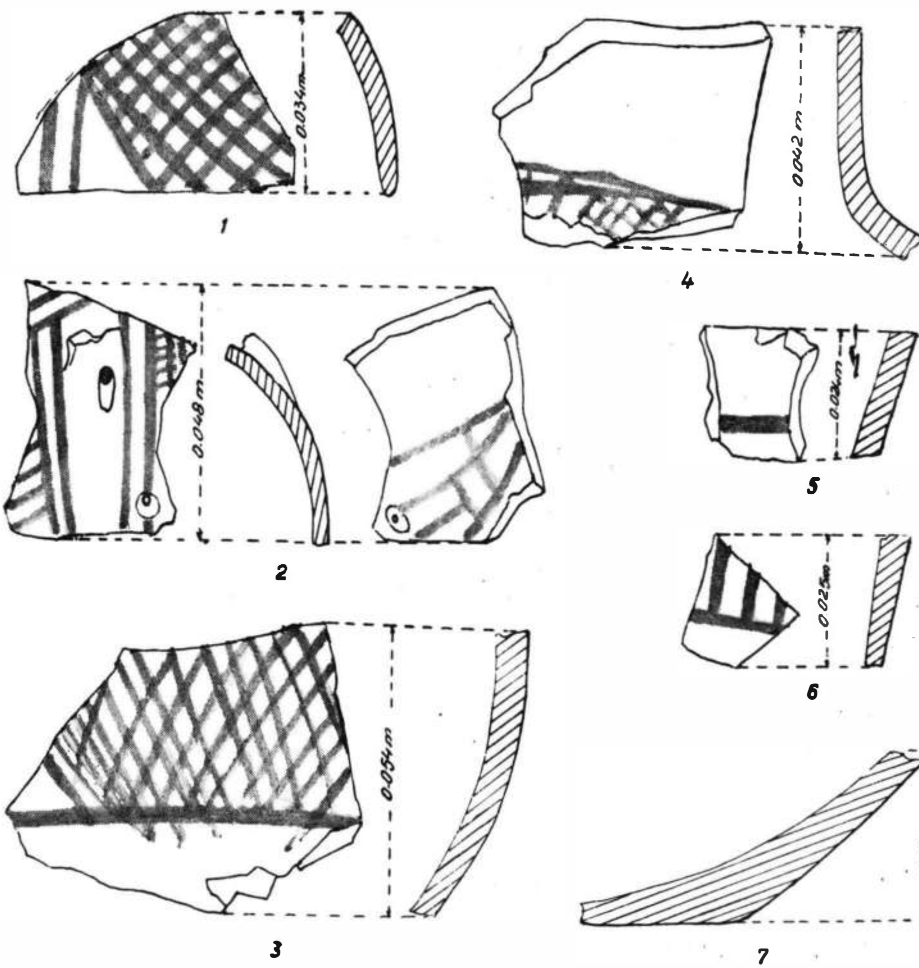

Fig. 5. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Ceramică pictată de tip Usatovo-Folteşti din bordeiul 2.

2. *Vase cu corpul sferic* (fig. 5/3). Un fragment de la partea inferioară a unui vas de acest tip, cu angobă gălbuie-portocalie, decorat cu motive în reţea de culoare brună, delimitate la partea inferioară cu o bandă orizontală de aceeaşi culoare. Nu este exclus ca acest fragment să provină dintr-un vas cu capac, tipic complexului Horodiştea-Folteşti.

3. *Capace* (fig. 5/1—2). Două fragmente din două capace în formă de calotă sferică prevăzute cu cîte două toarte tipice, perforate vertical. Ele sînt decorate, pe fond galben portocaliu, cu suprafeţe haşurate în reţea de culoare brună, delimitate de benzi mai late, verticale sau oblice de aceeaşi culoare.

Gropi. În suprafaţa cercetată au fost săpate în întregime 4 gropi (pe plan nr. 3, 7, 9 şi 10), iar alte 5 (pe plan 1,2, 4, 5 şi 8) au fost săpate parţial. Aceste gropi, pe baza observaţiilor stratigrafice, atît în ceea ce priveşte nivelul de la care s-au săpat cît şi umplutura lor, aparţin culturii Folteşti, cu toate că ele conţin foarte puţin material arheologic. Pentru această încadrare culturală pledează şi analogiile pe care le prezintă ca formă în plan, profil şi dimensiuni cu gropile similare din aşezarea din apropiere, de pe locul „Ruptura" de la Folteşti. În plan ele sînt dispuse imediat la vest de cele două gropi-bordeie, situate la circa 6—7 m unul de altul.

Este de menţionat că în suprafaţa săpată recent, în afară de aceste două bordeie din vremea culturii Folteşti sînt numai cele 9 gropi, dintre care 6 mai apropiate (3, 4, 5, 7, 9, 10) şi alte trei ceva mai depărtate, fiind situate chiar în marginea de nord a aşezării, într-o uşoară pantă a formei de teren respective (fig. 1). Este pentru prima dată cînd o situaţie de acest fel, cu multe gropi în preajma unor locuinţe, ca în aşezarea de la Folteşti-Ruptura, a fost semnalată şi în cuprinsul aşezării de la Stoicani.

Aceste gropi, după forma lor în plan şi profil, se pot clasifica în felul următor:

1. GROPI OVALE CU PROFILUL ÎN FORMĂ DE CLOPOT

Groapa 7. Dimensiuni 1,40 × 1,20 m la adîncimea de 1,10 m în dreptul unei alveolări mai mari, dreptunghiulare (fig. 1). Adîncimea maximă de 0,70 m faţă de nivelul de la care a fost săpată şi de 1,40 m faţă de suprafaţa actuală a solului (fig. 2/II). În solul de umplutură de culoare cafenie numai două fragmente ceramice de tip Folteşti, dintre care unul la 1,05 m, iar celălalt la 1,15 m adîncime faţă de suprafaţa actuală a solului, precum şi o bucată mică de lipitură arsă, la 1,20 m adîncime.

Groapa 9. Dimensiuni 1,35 × 1,25 m la adîncimea de 1,10 m. Adîncimea maximă de 1,20 m faţă de suprafaţa actuală a solului. În solul de umplutură un singur fragment ceramic atipic.

2. GROAPĂ OVALĂ CU PROFILUL ÎN FORMĂ DE CLOPOT ŞI CU PRAG PE O LATURĂ.

Groapa 3. Dimensiuni 1,14 × 1,26 m la adîncimea de 1,06. Adîncimea maximă de 0,85 m faţă de nivelul de la care a fost săpată şi de 1,42 m faţă de suprafaţa actuală a solului (fig. 2/I). Pe latura de est-sud-est prezintă un prag cu lăţimea de 0,30 m. Pămîntul de umplutură de culoare cafenie închisă nu conţinea nici un material arheologic.

3. GROAPĂ OVALĂ CU UN PERETE APROAPE VERTICAL ŞI ALTUL OBLIC

Groapa 10. Dimensiuni 0,80 × 1,00 m la adîncimea de 1,10 m. Adîncimea maximă de 0,50 m faţă de nivelul de la care a fost săpată şi de 1,20 m faţă de suprafaţa actuală a solului (fig. 2/II). În solul de umplutură un singur fragment ceramic atipic, care, după compoziţia pastei, pare să aparţină culturii Folteşti.

În afară de aceste gropi au mai fost săpate parţial alte două (1 şi 2), observate în plan la 0,50 m adîncime şi cu adîncimea maximă de 0,70 m faţă de suprafaţa actuală a solului, fără să conţină ceva în pămîntul lor de umplutură, de culoare brună (1) sau cafenie (2). De asemenea, s-au mai identificat şi alte trei gropi, la 1,05 m (5) la 1,40 m (8) la 0,78 m (4) adîncime, cercetate şi ele parţial, care, ca şi celelalte două, nu conţineau nimic în umplutura lor.

Din punct de vedere funcţional, aceste gropi cu pereţii nelutuiţi sau arşi este mai mult ca sigur că nu au fost folosite ca gropi menajere. Pe de altă parte, forma şi dimensiunile lor, cel puţin ale unora dintre ele, precum şi dispoziţia lor în plan, în preajma celor două locuinţe bordei, pot constitui indicii că au fost folosite drept gropi de provizii.

Alte resturi de locuire. În afara gropilor şi a bordeiului, unde dealtfel s-a concentrat aproape tot materialul arheologic de tip Folteşti descoperit recent, s-au mai găsit izolat un fragment de gratoar de silex şi două dăltiţe de gresie de culoare gălbuie (fig. 3/1—2), ambele în stratul Folteşti, respectiv la 0,50 m şi 0,55 m adîncime faţă de suprafaţa actuală a solului. În afară de acestea, în aceeaşi depunere, la adîncimea între 0,40 şi 0,60 m, s-au mai descoperit cîteva fragmente ceramice, dintre care unele din vase în formă de borcan din pastă bună (fig. 3/3,5) sau mai grosieră (fig. 3/6—8), precum şi dintr-un vas cu umăr şi corpul bombat cu pereţii subţiri din pastă mai bună (fig. 3/4).

★

Din datele obţinute prin cercetările recente de pe acest loc s-au adus completări la ceea ce se ştia din descoperiri anterioare. În primul rînd s-a precizat că în vremea culturii Folteşti a existat aici o aşezare, din care pînă în prezent s-au săpat două locuinţe în formă de bordei şi mai multe gropi de provizii. Această aşezare începe la circa 50 m vest de botul dealului şi este posibil să se continue spre vest şi sud, limitele ei urmînd să fie stabilite prin cercetările viitoare.

Spre deosebire de aşezarea de la Folteşti, unde a fost o locuire foarte intensă, aici ea pare să fie mai sporadică, fiind ilustrată îndeosebi prin resturile din cuprinsul bordeielor şi mult mai puţin prin cele din gropi şi din spaţiul liber dintre ele.

De acelaşi caracter pare să fi fost şi locuirea de tip Folteşti de pe „Cetăţuia" de la Stoicani, cu toate că în suprafeţele săpate nu s-au putut identifica locuinţe sau gropi, din cauză că acestea se aflau, pe de o parte, peste resturile de locuire din vremea culturii Stoicani-Aldeni, iar pe de altă parte, ele au fost deranjate de mormintele cu ocru şi de locuirea hallstattiană[8].

Din punct de vedere stratigrafic, în cuprinsul aşezării de tip Folteşti de pe locul cimitirului hallstattian nu s-a constatat decît o singură depunere de tip Folteşti, aşa cum rezultă şi din cercetările din 1949. Această constatare corespunde şi cu materialul arheologic descoperit, în primul rînd ceramica, care, prin caracteristicile ei, aparţine în mod sigur culturii Folteşti. În această privinţă, cu prilejul săpăturilor anterioare de pe acest loc, s-a menţionat doar un singur fragment ceramic cu marginea răsfrîntă şi cu toarta din bandă pe corpul bombat, care prin aceste particularităţi se apropie de vasele din cultura Schneckenberg[9].

Este de menţionat că, prin săpăturile recente, nu s-a găsit nici un element ceramic care să poată fi atribuit unei faze mai noi a culturii Folteşti.

Deosebit de important este însă faptul că, prin aceste cercetări, s-a descoperit o cantitate mai mare de ceramică pictată de tip Usatovo-Folteşti, în asociere directă cu specia nepictată de tip Folteşti. Dealtfel, şi în trecut s-a menţionat un fragment ceramic pictat descoperit pe locul respectiv. În această privinţă s-a procedat uneori greşit, cînd, neluîndu-se în consideraţie specia pictată, se încadra aşezarea de pe acest loc într-o fază mai nouă a culturii Folteşti, denumită Uricani-Dolheştii Mari, de la sfîrşitul perioadei de tranziţie sau eventual de la începutul epocii bronzului[10].

În trecut, paralelizîndu-se resturile de locuire Usatovo-Folteşti de pe locul cimitirului hallstattian de la Stoicani cu un nivel de locuire presupus mai nou, din aşezarea de la Folteşti-Ruptura, s-a emis ipoteza potrivit căreia resturile de locuire de tip Usatovo-Folteşti de pe locul cimitirului hallstattian de la Stoicani s-ar putea să dateze chiar de la nceputul epocii bronzului[11]. De asemenea, s-a mai presupus că ele pot

[8] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 132 şi 153—154.

[9] *Ibidem*, p. 164; vezi şi Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 113, unde autoarea, din eroare, menţionează şi alte fragmente de vase, pe care le consideră de tip Schneckenberg A, cu toate că în textul citat din M. Petrescu-Dîmboviţa nu este vorba decît de un singur fragment ceramic găsit în regiunea M. 13 (hallstattian), care, după cum s-a menţionat mai sus în textul de faţă, se apropie numai de forma vaselor culturii Schneckenberg.

[10] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 244, cu remarca că la Hăbăşeşti (vezi Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti*, 1954, p. 477 şi urm. şi planşa 128/12), la Stoicani — cimitirul hallstattian (vezi M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 165) şi la Uricani (vezi M. Dinu, Materiale, 5, 1959, p. 254), există şi ceramică din specia pictată.

[11] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, 116.

fi contemporane şi cu mormintele cu ocru, probabil dintr-un tumul de pe ,,Cetăţuia'' din apropiere, întrucît gropile acestora au interceptat un nivel de locuire Usatovo-Folteşti din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului [12].

În stadiul actual al cercetărilor este mai probabil că resturile de locuire Usatovo-Folteşti de pe locul cimitirului hallstattian sînt contemporane, cel puţin în parte, cu acelea de pe ,,Cetăţuia'', întrucît în ambele cazuri există aceleaşi categorii ceramice, decorate cu crestături, impresiuni, brîuri în relief, şnur răsucit, motive pictate etc. În acest caz, mormintele cu ocru de pe ,,Cetăţuia'' de la Stoicani sînt mai noi decît locuirea Usatovo-Folteşti din sudul Moldovei, datînd de la sfîrşitul perioadei de tranziţie sau eventual de la începutul epocii bronzului [13]. Rămîne ca prin cercetările viitoare să se identifice şi aşezarea contemporană cu aceste morminte, dacă, bineînţeles, lucrul acesta este posibil, avîndu-se în vedere marea mobilitate a triburilor mormintelor tumulare şi cu ocru.

În ceea ce priveşte sincronismul stabilit în trecut între resturile de locuire Usatovo-Folteşti de la Stoicani, respectiv din cuprinsul cimitirului hallstattian şi aşezarea de la Folteşti-Ruptura, se va arăta cu alt prilej care este situaţia reală, pornindu-se de la rezultatele recente ale săpăturilor arheologice de la Folteşti.

Epoca hallstattiană. În suprafaţa săpată s-au descoperit şi unele resturi ceramice hallstattiene, atît în solul cu humus cît şi mai jos, în cuprinsul depunerii Folteşti. Dintre acestea, se remarcă un vas cu o toartă cu un şir orizontal de impresiuni ovale, întrerupt la mijloc în partea opusă toartei, de o proeminenţă conică (fig. 6/1). Acest vas, din pastă grosieră galben-cărămizie la exterior şi cenuşie la interior, a fost descoperit la baza solului cafeniu (caroul B_4), la 0,45 m adîncime faţă de suprafaţa actuală a solului. El era izolat, în preajma lui negăsindu-se nici un os uman. În afară de acest vas, s-au mai găsit şi alte cîteva fragmente ceramice hallstattiene la adîncimi care variază între 0,10 m şi 0,75 m (fig. 6/2).

Tot din aceeaşi perioadă, pe locul respectiv s-au descoperit şi 5 morminte de înhumaţie, notate cu nr. 56—60, în continuarea acelora cercetate cu prilejul săpăturilor anterioare.

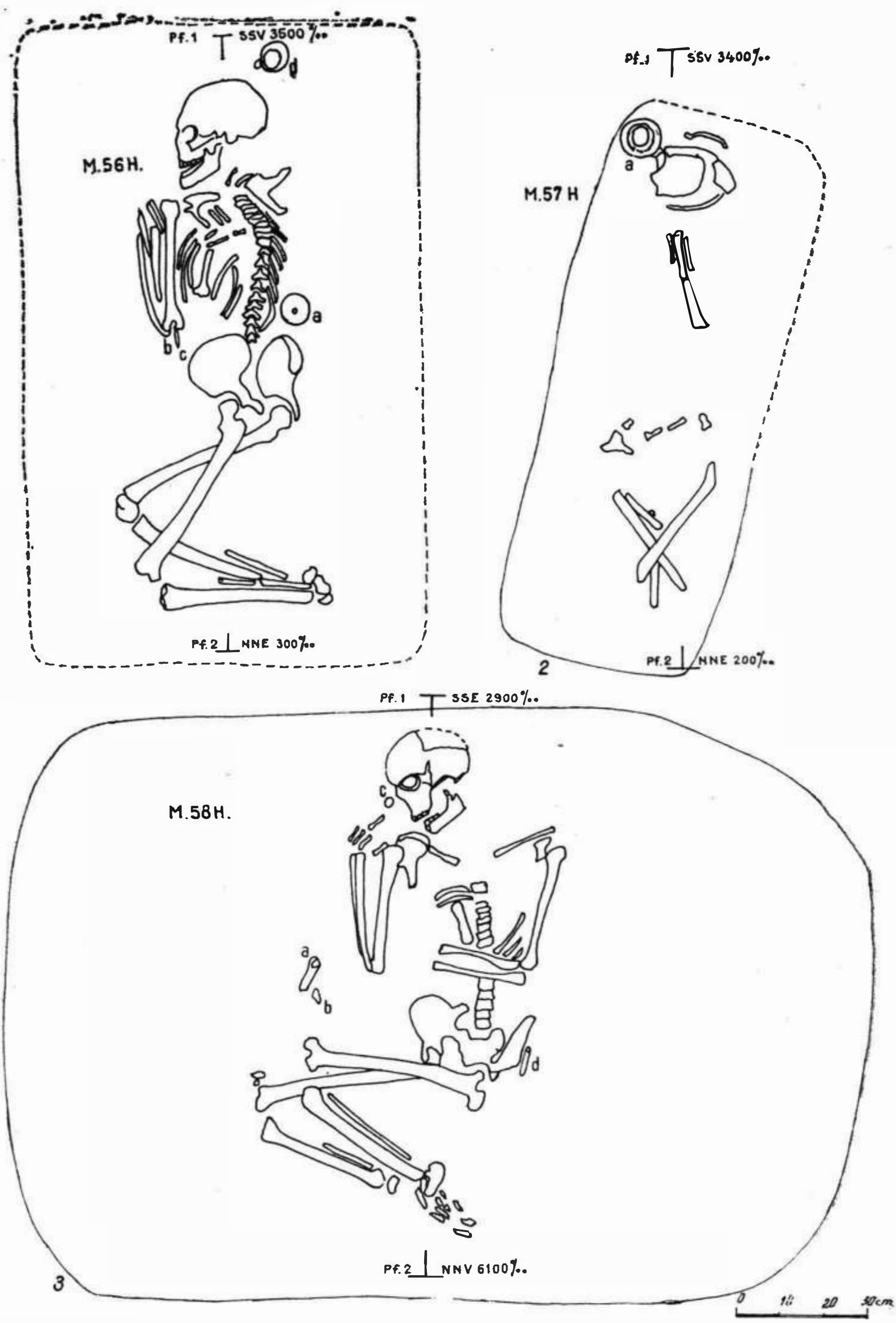
M. 56. Matur, cu oasele relativ bine păstrate, în poziţie chircită moderat, pe dreapta, cu mîna dreaptă îndoită puternic din cot şi adusă lîngă faţă, cu piciorul drept ceva mai îndoit decît cel stîng şi cu extremităţile tibiilor şi peroneelor împreunate (pl. 5/1). Scheletul se afla la 0,90 m adîncime faţă de suprafaţa actuală a solului, într-o groapă rectangulară, reconstituită pe baza observaţiilor stratigrafice din peretele de sud al casetei 2 c (fig. 2/I).

Inventar : a) măciucă de piatră, uşor înclinată spre est, în dosul zonei lombare a coloanei vertebrale (pl. 6/1) ; b) urme de rugină, pro-

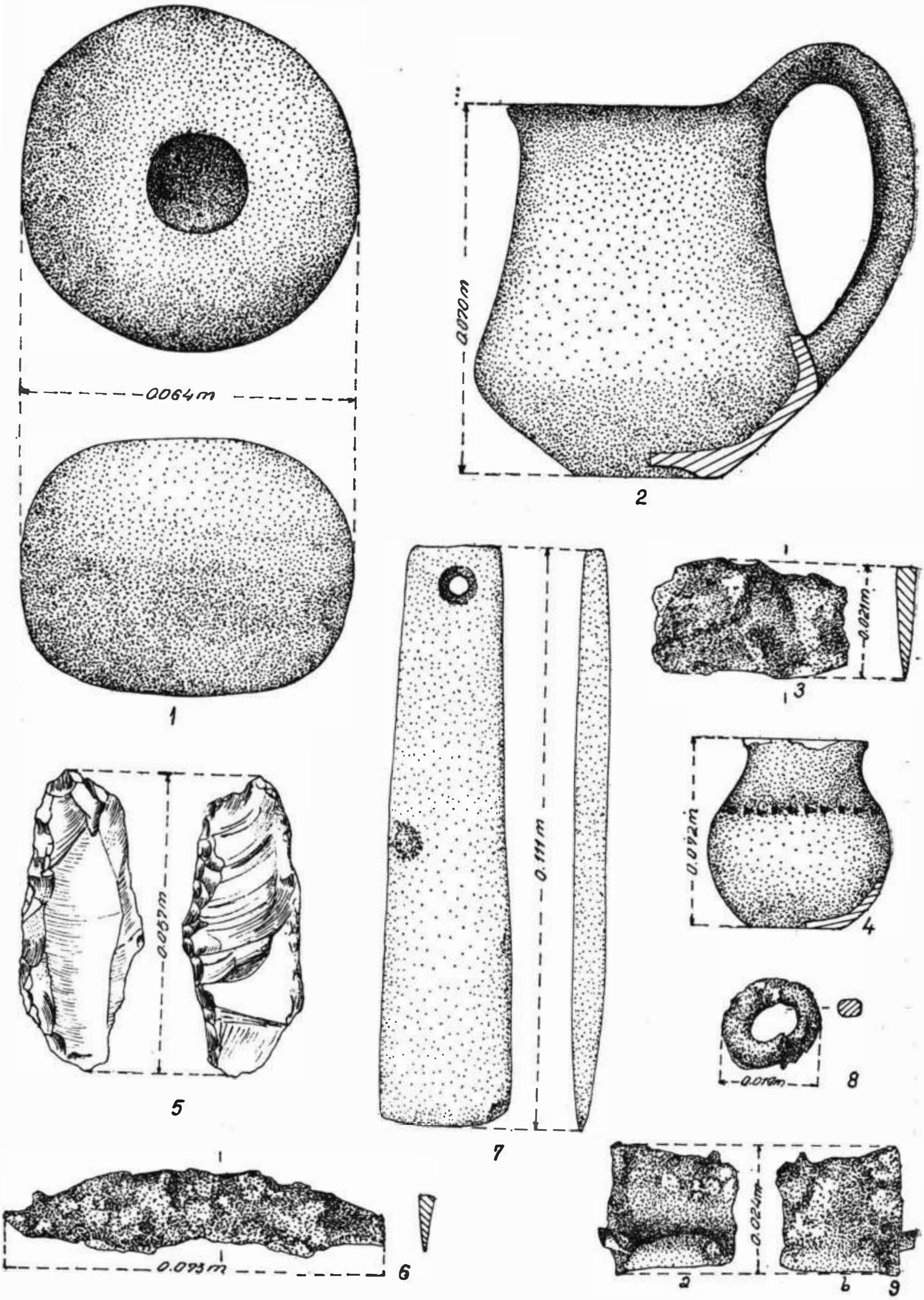
---

[12] *Ibidem*, p. 132 şi 153.

[13] M. Dinu, *Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, comunicare prezentată la *Simposio Internaz. Sull'antica età del Bronzo in Europa, Verona-Lazise, 1—6 mai 1972* (sub tipar).

Pl. 5. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Mormintele nr. 56, 57, şi 58 din necropola hallstattiană.

Pl. 6. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Obiecte din mormintele hallstattiene: 1—3 M. 56; 4 M. 57; 5—9 M. 58.

babil de la un cuţit de fier, pe o lungime de 2,5 cm (pl. 6/3), între cotul mîinii drepte şi osul iliac stîng; c) urme de la un obiect neprecizat din fier imediat la sud de acest fragment; d) o ceaşcă cu o toartă uşor supraînălţată şi cu fundul concav, aşezată în preajma occipitalului, în poziţie uşor înclinată de la est la vest (pl. 6/2).

M. 57. Adolescent, cu oasele rău conservate, în poziţie chircită moderat, pe dreapta şi cu mîna stîngă adusă, probabil, în dreptul bărbiei (pl. 5/2). Orientarea, la fel cu a mormîntului 56. Scheletul se afla la 0,75 m adîncime faţă de suprafaţa actuală a solului, într-o groapă rectangulară, delimitată pe latura de vest şi reconstituită pe cea de est, unde a fost afectată de un copac.

Inventar: a) o ceaşcă fără toartă, cu corpul bombat şi gît scurt, ornamentată pe umăr cu un şir orizontal de impresiuni ovale (pl. 6/4), aflată în apropierea feţei, într-o poziţie puţin înclinată în direcţia est-vest.

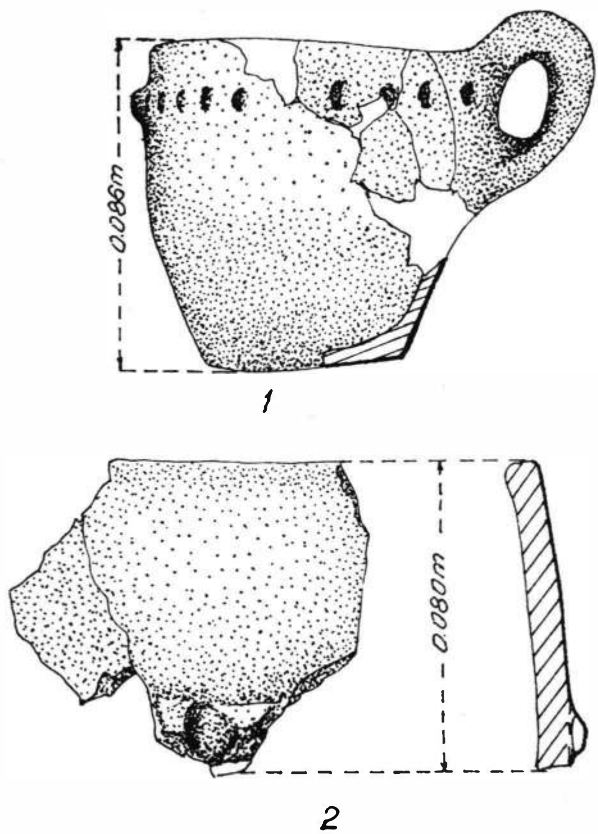

Fig. 6. Stoicani. Cimitirul hallstattian. 1 ceaşcă şi 2 fragmente de vas în formă de sac, de tip hallstattian.

M. 58. Matur, cu oasele bine conservate, în poziţie chircită-accentuat, cu bustul pe spate şi corpul aplecat spre dreapta, avînd braţul drept îndoit puternic din cot şi mîna adusă în dreptul feţii, iar cel

stîng îndoit din cot în unghi drept (pl. 5/3). Scheletul se afla la 0,85 m adîncime față de suprafața actuală a solului în mijlocul unei gropi rectangulare și cu colțurile rotunjite, de dimensiuni neobișnuit de mari (1,95 × 1,35 m).

Inventar: a) cute de gresie de culoare cenușie, perforată la unul din capete, la 10 cm ENE de cotul mîinii drepte (pl. 6/7); b) lamă de silex de culoare cafenie, lîngă cute (pl. 6/5); c) spirală-resort și portagrafă înaltă de fier (pl. 6/8—9) de la o fibulă, aflată între față și mîna dreaptă; d) cuțit de fier lîngă osul iliac stîng (pl. 6/6).

M. 59. Copil, cu puține oase păstrate, fără de poziție determinată (caroul 2 a), între 0,40—0,50 m adîncime față de suprafața actuală a solului.

M. 60. Cîteva vertebre umane (caroul 7 c), la 0,35 m adîncime față de suprafața actuală a solului.

Cum s-a remarcat și cu alt prilej, aspectul de cultură hallstattiană din această necropolă, căruia îi aparțin și mormintele descoperite recent, se încadrează înainte de faza reprezentativă a culturii Basarabi, probabil într-o vreme corespunzătoare fazei Babadag III, care urmează după aspectul Stoicani-Brad, sincronizat cu Babadag II [14]. Din punct de vedere al cronologiei absolute, această necropolă se datează probabil în sec. VIII î.e.n., corespunzînd în parte cu începuturile culturii Basarabi [15].

Perioada de trecere la feudalism. Tot pe acest loc s-au descoperit patru fragmente ceramice de tip Dridu timpuriu (sec. VIII—IX), din pastă cenușie cu angobă galben-cărămizie, care provin de la borcane lucrate la roată, decorate cu benzi de dungi orizontale asociate cu altele din linii vălurite (fig. 7/1—4). Aceste resturi ceramice, găsite la o adîncime care variază între 0,10 și 0,60 m, aparțin, după factura pastei și decor, etapei timpurii a culturii Dridu, identificată pentru prima dată la Stoicani cu prilejul acestor săpături.

Tot cu prilejul săpăturilor recente de pe acest loc s-au descoperit și următoarele trei morminte de înhumație:

M. 1. Adolescent, cu oasele rău conservate, în poziție întins pe spate, cu mîinile întinse pe lîngă corp și capul aplecat puțin spre piept (fig. 8/1). Scheletul se afla la 0,95 m adîncime față de taluzul sud, într-o groapă, probabil rectangulară, neobservată la săpat.

Inventar: a) Brățară tubulară din bronz la încheietura mîinii drepte (fig. 9/1); b) O verigă întreagă din bandă lată (fig. 9/2) și alta fragmentară (fig. 9/3), pe, și lîngă mandibulă; c) nouă mărgele în zona gîtului dintre care două din bandă de bronz cu capetele apropiate (fig. 9/4 a—b) și șapte din pastă calcaroasă (fig. 9/4 c—i).

---

[14] M. Petrescu-Dîmbovița, *Eléments illyriens dans le milieu thrace à l'Est de la Roumanie*, comunicare prezentată la primul Congres internațional de ilirologie din septembrie 1972 de la Tirana; idem, MemAntiq, 4 (sub tipar).

[15] *Ibidem.*

M. 2. Matur, cu oasele relativ bine păstrate, în poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp și cu capul aplecat spre umărul stîng (fig. 8/2). Scheletul se afla la 1,40 m adîncime față de suprafața actuală a solului într-o groapă, probabil de formă rectangulară, care nu s-a observat în timpul săpăturii.

Inventar : a) un cuțitaș din fier, lîngă extremitatea inferioară a radius-ului drept (fig. 9/5).

M. 3. Matur, cu oasele bine păstrate, în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp și capul ușor întors spre dreapta (fig. 8/3). Scheletul se afla la 1,90 m adîncime față de taluzul vestic, într-o groapă de formă rectangulară, săpată în pămîntul de umplutură al bordeiului 1. Nu s-a observat locul de unde a fost săpată groapa și dacă eventual a fost prevăzută cu prag. S-a constatat doar că în umplutura de la mijlocul ei, la 1,45 m adîncime față de suprafața actuală a solului, conținea o bucată de lemn, groasă de 0,25 m, așezată transversal. De asemenea, alte resturi de bîrne putrezite, dispuse transversal, au fost identificate la 0,20—0,25 m mai sus de schelet, precum și sub schelet, sub forma unei podele groase de circa 0,03 m. Toate aceste resturi de lemn putrezit provin de la scîndurile depuse în mormînt sub și peste cadavru.

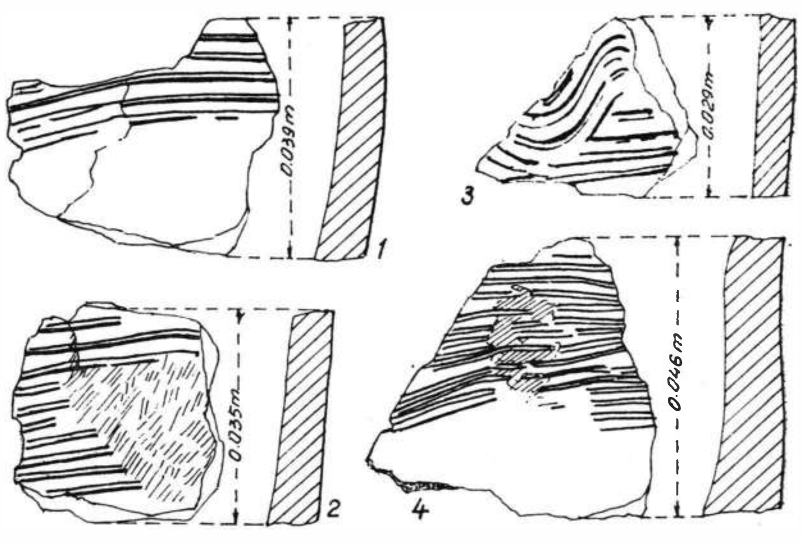

Fig. 7. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Fragmente ceramice de tip Dridu.

Inventar : a) cuțit din fier cu mîner de lemn, în regiunea abdominală (fig. 9/6); b) inel de bronz cu placă ovală, la mîna dreaptă, cu urme de pînză pe fața exterioară (fig. 9/7a—b), ceea ce presupune că

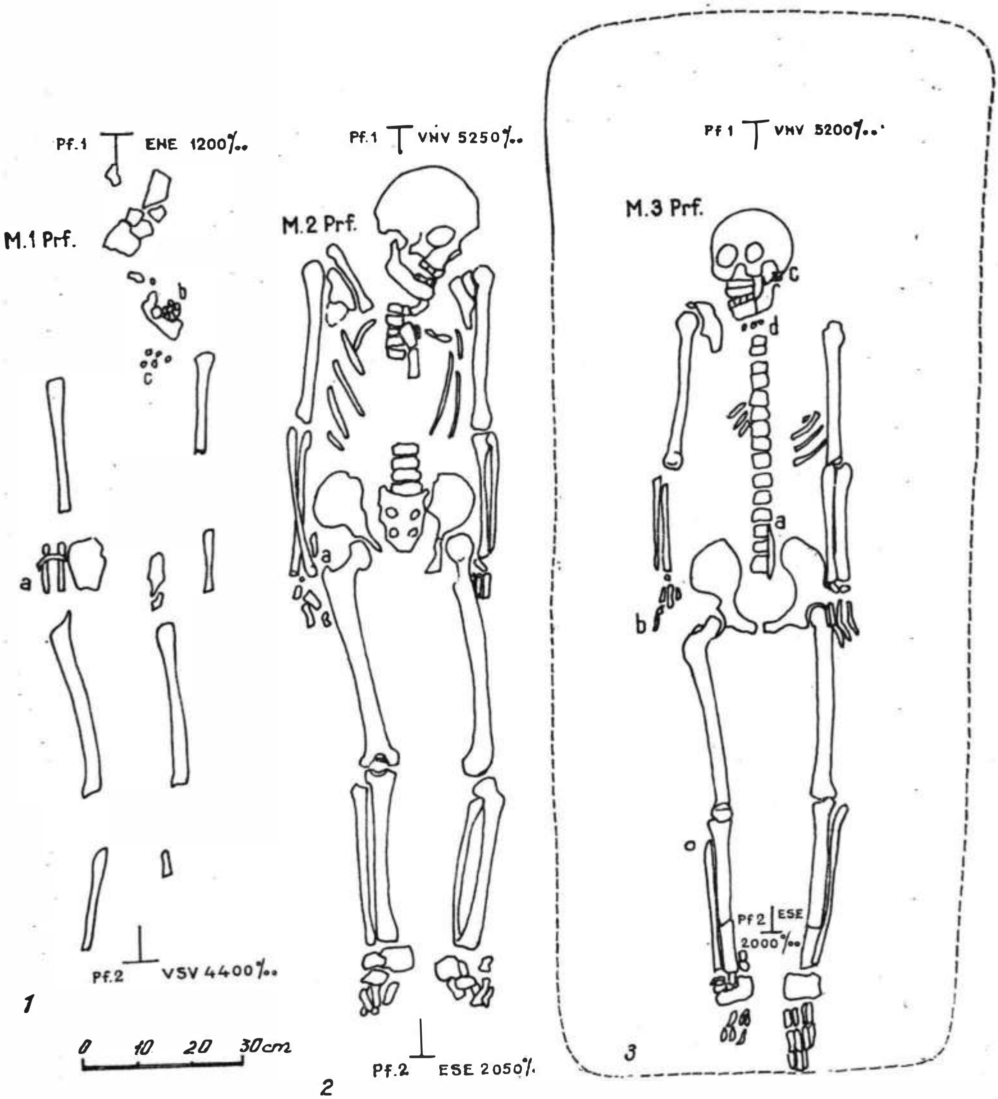
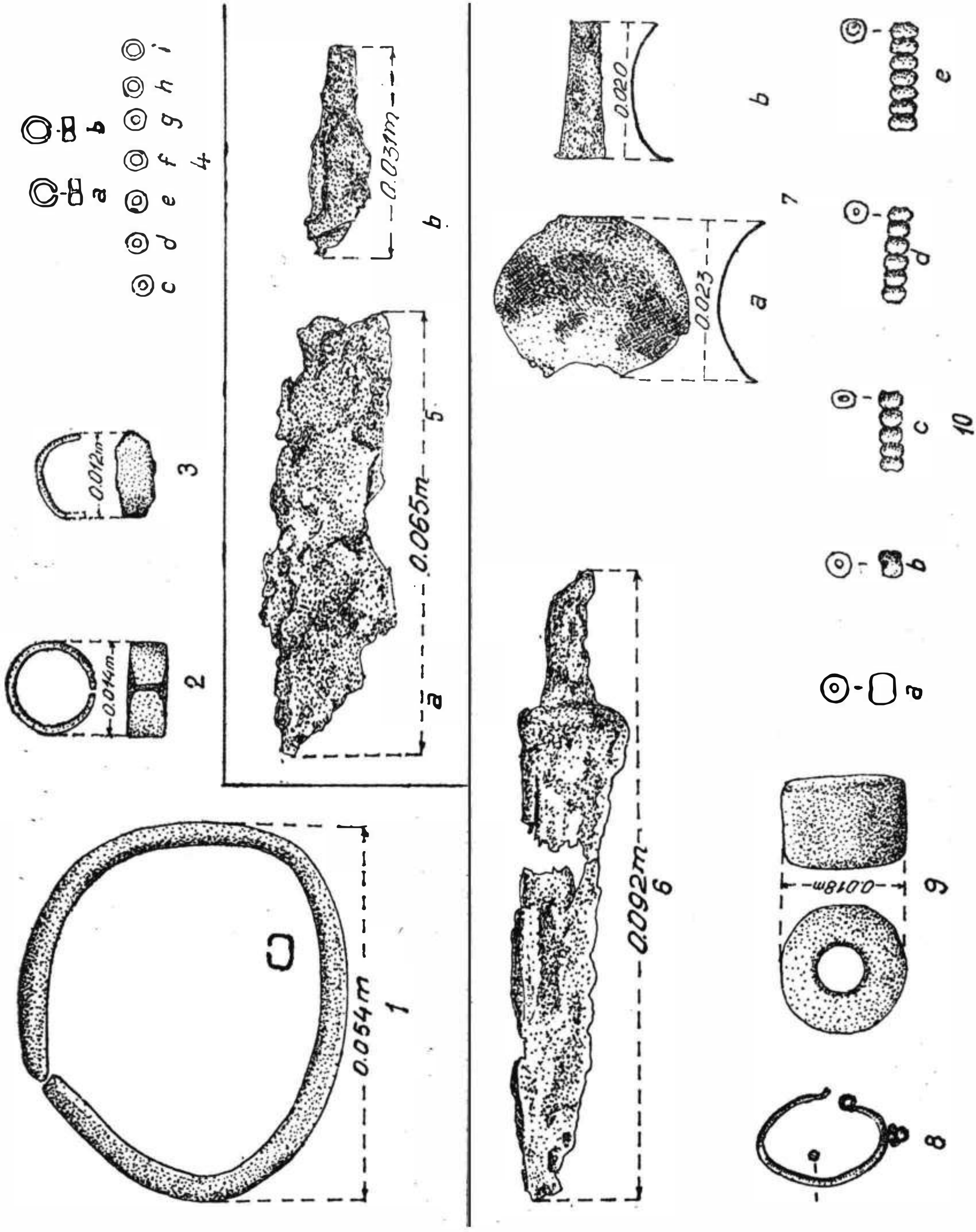

Fig. 8. Stoicani. Cimitirul hallstattian. Mormintele nr. 1—3 din sec. VIII—IX.

defunctul a fost înfăşurat într-un giulgiu; c) cercel din sîrmă de aur cu unul din capete în spirală simplă şi cu patru granule sub formă de ciorchine la partea inferioară (fig. 9/8), descoperit sub craniu în dreptul urechii stîngi; d) patru mărgele, dintre care una de lut, cilindrică, de dimensiuni mai mari (fig. 9/9) şi alte cinci de dimensiuni mai mici, dintre care două izolate (fig. 9/10 a—b), iar alte trei segmentate, din pastă sticloasă de culoare albă sidefată (fig. 9/10 c—e).

Pe baza analogiilor pe care le prezintă unele din piesele de inventar cu acelea din necropola de la Obîrşia-Olt din sec. VIII—IX, ca de

0.054m
1
0.014m
2
0.012m
3
4
0.065m
5
0.031m
0.092m
6
0.023
0.020
7
8
0.018m
9
10

exemplu cercelul de aur cu unul din capete răsucit spiralic şi cu granule la partea inferioară [16], inelul cu placă simplă ovoidală [17], mărgelele din pastă de sticlă [18], se poate presupune că mormintele de la Stoicani, ca şi ceramica de pe locul respectiv, se datează în sec. VIII—IX sau eventual chiar mai tîrziu.

★

Prin săpăturile recente de la Stoicani — cimitirul hallstattian s-a ajuns la următoarele concluzii.

1. Pe acest loc a existat o aşezare de tip Folteşti cu locuinţe-bordei şi gropi de provizii, în cadrul căreia, alături de ceramica cenuşie, care predomină, se menţine într-o proporţie redusă şi specia pictată. Locuirea din această vreme, prin caracteristicile ei, este mai mult sau mai puţin contemporană cu aceea de pe „Cetăţuia" de la Stoicani, precum şi cu aşezarea de la Folteşti-Ruptura. În acest caz, mormintele cu ocru de pe „Cetăţuia" de la Stoicani nu mai pot fi considerate contemporane cu aşezarea de tip Folteşti de pe locul cimitirului hallstattian, cum s-a presupus mai înainte, ci posterioare, datînd de la sfîrşitul perioadei de tranziţie la bronz sau chiar de la începutul epocii bronzului, aşa cum dealtfel s-a susţinut în ultima vreme [19].

2. În ceea ce priveşte necropola hallstattiană, s-au adus noi precizări cu privire la gropile mormintelor, precum şi relativ la cronologia lor. În legătură cu această din urmă problemă, prin cercetările recente, aspectul de cultură materială căruia îi aparţin aceste morminte a fost datat mai timpuriu ca în trecut, într-o vreme corespunzătoare etapei Babadag III şi începutului culturii Basarabi, prin purtătorii căreia, fibulele de caracter iliric au ajuns probabil în mediul tracic respectiv.

3. Pentru prima dată s-au identificat la Stoicani resturi ceramice aparţinînd culturii Dridu timpurie, sec. VIII—IX. Din aceeaşi vreme sau eventual şi ceva mai tîrzie datează probabil şi cele trei morminte de înhumaţie cu schelete întinse de pe locul cimitirului hallstattian.

NOUVELLES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À STOICANI, (DÉP. DE GALAŢI)

RÉSUMÉ

En 1971 ont été recommencées des fouilles archéologiques sur l'emplacement du cimetière hallstattien de Stoicani (dép. de Galaţi), où, lors des fouilles précédentes, avaient été découverts une hutte et des restes d'habitat appartenant à la civilisation de Folteşti de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze.

---

[16] Octavian Toropu şi Onoriu Stoica, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 168, fig. 5/13—30, diferite variante.
[17] *Ibidem*, p. 170, fig. 7/6—7.
[18] *Ibidem*, p. 170, fig. 10/10—12.
[19] M. Dinu, *op. cit.* (sub tipar).

Le but principal des nouvelles fouilles, qui ont été effectuées sur une surface totale de 138 m², a été l'habitat de l'époque de la civilisation de Folteşti situé sur cet emplacement.

Par ces fouilles, exécutées selon la méthode du carroyage, le carreau ayant les dimensions 2 m × 2 m, on a découvert encore une habitation en forme de hutte et neuf fosses à provisions datant de la civilisation Folteşti (fig. 1 et 2).

A l'intérieur de la hutte, on a découvert des restes dispersés d'âtres et de faune et surtout une grande quantité de fragments de céramique appartenant à trois catégories, dont deux d'une pâte de meilleure qualité de couleur grise (pl. 1 et 4) et une, en pâte fine de couleur jaune-orange à l'extérieur, faisant partie de la catégorie peinte (fig. 5).

D'autres restes sporadiques d'habitat ont été découverts en dehors de la hutte et des fosses (fig. 3).

Ces restes d'habitat indiquent l'existence d'un établissement à la même place, appartenant à la civilisation de Folteşti, contemporain au moins partiellement de l'habitat de Cetăţuia de Stoicani, car dans les deux stations on trouve les mêmes catégories de céramique, décorées d'entailles, d'impressions, de cordons en relief, de ficelles, de motifs peints, etc.

Présente une incontestable importance le fait que par ces recherches on a découvert une plus grande quantité de céramique peinte de type Usatovo-Folteşti, associée directement à l'espèce sans peinture de type Folteşti. D'ailleurs, au même endroit, autrefois, on a découvert un fragment de céramique peinte. A cet égard, on a procédé parfois d'une manière erronée, lorsque, sans prendre en considération la catégorie peinte, on a situé cet établissement dans une phase plus récente de la civilisation de Folteşti, de la fin de la période de transition ou même du début de l'âge du bronze.

Outre les restes d'habitat datant de la civilisation de Folteşti, on a découvert à ce même endroit cinq tombes hallstattiennes d'inhumation avec des squelettes accroupis (n° 56—60 ; pl. 5). D'après leur inventaire (pl. 6), elles datent avant la phase représentative de la civilisation de Basarabi, probablement d'une étape correspondant à la phase de la civilisation de Babadag III qui suit l'aspect Stoicani-Brad, synchronisé à la phase Babadag II. Au point de vue de la chronologie absolue, cette nécropole date probablement du VIIIe siècle av.n.è., correspondant partiellement au début de la civilisation de Basarabi.

Enfin, à la même place, on a découvert pour la première fois à Stoicani quelques tessons appartenant au type du début de la civilisation de Dridu (VIIIe—Xe siècles av.n.è.) (fig. 7), ainsi que trois tombes d'inhumation avec des squelettes étendus (n° 1—3 : fig. 8), qui, selon l'inventaire (fig. 9), datent probablement de la même époque (VIIIe—IXe siècles av. n.è.) ou même éventuellement plus tard.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Stoicani. Cimetière hallstattien. Plan des fouilles de 1971.

Fig. 2. Stoicani. Cimetière hallstattien. Sections de la surface fouillée; I a—b; II c—d; III e—f.

Fig. 3. Stoicani. Cimetière hallstattien. 1—2 haches en grès et 3—8 céramique de type Folteşti, en dehors de la hutte et des fosses.

Fig. 4. Stoicani. Cimetière hallstattien. Sections de la hutte 2; I g—h; II i—j; III k—l; IV m—n; V o—p.

Fig. 5. Stoicani. Cimetière hallstattien. Céramique peinte de type Usatovo-Folteşti de la hutte 2.

Fig. 6. Stoicani. Cimetière hallstattien. 1 tasse et 2 fragment de vase en forme de sac du type hallstattien.

Fig. 7. Stoicani. Cimetière hallstattien. Fragments céramiques de type Dridu.

Fig. 8. Stoicani. Cimetière hallstattien. Les tombes n° 1—3 des VIIIe—IXe siècles.

Fig. 9. Stoicani. Cimetière hallstattien. Des objets n° 1—3 des VIIIe—IXe siècles; 1—4 T. 1; 5 T.2; 6, 7, 8, 9 et 10 T. 3.

Pl. 1. Stoicani. Cimetière hallstattien. Fragments céramiques de type Folteşti de la hutte 2.

Pl. 2. Stoicani. Cimetière hallstattien. Fragments céramiques de type Folteşti de la hutte 2.

Pl. 3. Stoicani. Cimetière hallstattien. Fragments céramiques de type Folteşti de la hutte 2.

Pl. 4. Stoicani. Cimetière hallstattien. Fragments céramiques de type Folteşti de la hutte 2.

Pl. 5. Stoicani. Cimetière hallstattien. Tombes n° 56, 57 et 58 de la nécropole hallstattienne.

Pl. 6. Stoicani. Cimetière hallstattien. Objets des tombes hallstattiennes: 1—3 T. 56; 4 T. 57; 5—9 T. 58.

7 — c. 1032

NOTĂ PRIVIND RESTURILE FAUNISTICE DESCOPERITE ÎN AŞEZAREA DE TIP FOLTEŞTI DE LA STOICANI (JUD. GALAŢI)

DE

SERGIU HAIMOVICI

Prin săpăturile arheologice executate în 1971 la Stoicani a fost scoasă la iveală şi o cantitate foarte mică de resturi faunistice (doar 147 fragmente).

Starea de conservare este foarte proastă, o parte a resturilor fiind extrem de friabilă. Totodată materialul faunistic este extrem de fragmentar, el fiind alcătuit în totalitatea sa din resturile menajere ale locuitorilor aşezării ; unele fragmente poartă urme de ardere.

Deşi puţin, materialul faunistic este destul de variat. Am determinat resturi aparţinînd moluştelor, peştilor, chelonienilor şi mamiferelor.

Moluştele sînt reprezentate prin 19 fragmente de valve de *Unio*, aparţinînd atît speciei *U. pictorum*, care preferă ape liniştite şi mîloase, cît şi lui *U. crassus batavus* ce se dezvoltă în apele mai repezi.

Peştilor le aparţine peste 1/3 din întregul material descoperit la Stoicani. Cea mai mare parte a resturilor este alcătuită din vertebre fragmentare, dar am găsit şi unele oase ale craniului, după care am putut determina pe *Silurus glanis* (somnul), *Cyprinus carpio* (crapul) şi încă o specie de ciprinid, probabil *Abramis brama* (plătica). Menţionăm că resturile aparţinînd somnului provin de la cel puţin patru indivizi, dintre care doi de talie moderată, dar ceilalţi doi destul de mari, de circa 2 metri (ajungînd la o greutate cam de 70—80 kg) ; din contra, resturile ciprinidelor aparţin unor exemplare de aproximativ 30—40 cm.

Chelonienii au un număr de 17 fragmente, toate provenind de la *Emys* (broasca ţestoasă de apă), reprezentînd doar porţiuni de carapace şi plastron. Resturile aparţin la cel puţin trei indivizi diferiţi şi sîntem de părere că locuitorii aşezării întrebuinţau în alimentaţie aceste broaşte ţestoase.

Mamiferele sînt reprezentate în materialul de la Stoicani printr-un număr de 57 resturi, din care am reuşit să determinăm 45 piese osoase. Dată fiind starea lor fragmentară, n-am putut executa decît puţine

S C I V A, tomul 25, nr. 1, Bucureşti, 1974, p. 99—102

măsurători, materialul fiind prelucrat mai ales morfoscopic. Resturile provin de la bovine, suine, ovicaprine, cervide şi cîine.

Bovinelor le aparţin 17 resturi cu totul nesemnificative pentru a conchide asupra unor caracteristici cu privire la talie, sex, vîrstă etc. Se pare că două fragmente : o porţiune din epifiza superioară a metatarsului şi o falangă I ar proveni de la *Bos primigenius*, iar celelalte de la taurinele domestice.

Suinele sînt reprezentate prin 11 resturi osoase de asemenea foarte fragmentare. Este important de semnalat că doar un singur fragment aparţine cu siguranţă porcului domestic, toate celelalte provenind de la mistreţ (*Sus scrofa ferus*).

Ovicaprinele au în materialul de la Stoicani doar trei resturi; se remarcă un corn fragmentar de berbec.

Cervidele sînt reprezentate doar prin *Cervus elaphus*, de la care provin patru resturi ; ele aparţin la cel puţin doi indivizi, dintre care unul este precis un mascul de talie mare.

Cîinele prezintă 10 resturi : două mandibule aproape întregi, porţiuni foarte mici de craniu şi dinţi ce aparţin la cel puţin trei indivizi. Aceste resturi (s-a calculat şi lungimea bazală a craniului folosind coeficientul lui Dahr) provin de la un tip de talie mică asemănător lui *C. f. palustris*.

Este evident că dacă am calcula frecvenţa pentru diferitele specii sau grupe de animale sus-menţionate, ea ar avea un caracter fortuit, dat fiind cantitatea mică de resturi descoperite la săpături. Totuşi, la o privire atentă, materialul faunistic ne poate da unele indicaţii privitoare la ocupaţiile locuitorilor de la Stoicani.

Astfel se poate constata că ei practicau în mod curent culesul moluştelor şi pescuitul, dar acestea trebuie puse şi pe seama particularităţilor mediului înconjurător — prezenţa Prutului şi bălţile din zona sa inundabilă — care prezentau condiţii propice pentru exercitarea lor. Totodată însă se observă că pe lîngă creşterea animalelor, vînătoarea trebuie să fi avut o pondere destul de importantă în economia locuitorilor aşezării.

NOTE CONCERNANT LES RESTES FAUNIQUES DÉCOUVERTS DANS LE SITE DU TYPE FOLTEŞTI DE STOICANI (DÉP. DE GALAŢI)

RÉSUMÉ

Le matériel faunique découvert n'est représenté que par 147 fragments. On a déterminé des restes de mollusques, poissons, chéloniens et mammifères : bovins, suidés, ovicaprins, cervidés et chien. Nous citons la récolte des mollusques et la pêche comme occupations liées aux carac-

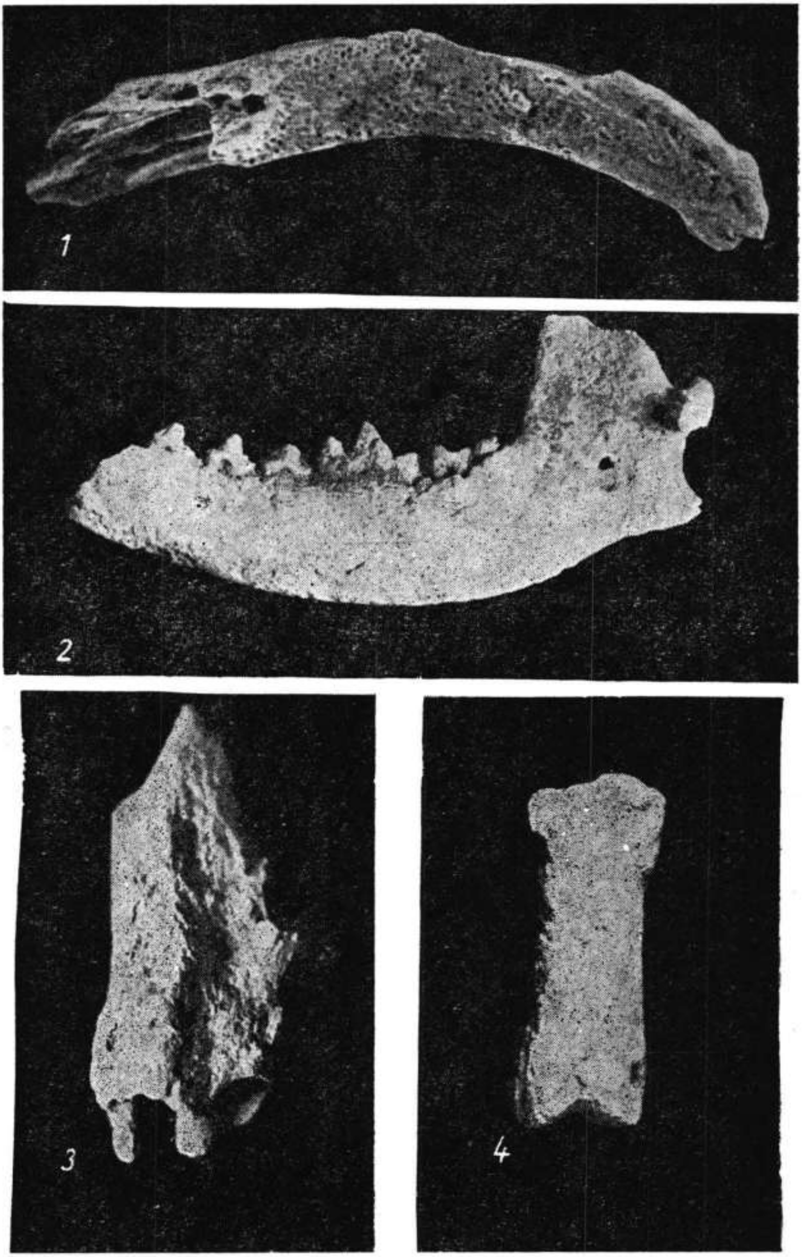

Fig. 1. 1 *Silurus glanis* dentar fragmentar ; 2 *Canis familiaris* mandibulă fragmentară ; 3 *Sus scrofa ferus* tibie fragmentară ; 4 *Cervus elaphus* falanga I.

téristiques du milieu environnant. Mais, à côté de l'élevage, la chasse avait un poids assez important dans l'économie des habitants du site de Stoicani.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 *Silurus glanis* dentaire fragmentaire ; 2 *Canis familiaris* mandibule fragmentaire ; 3 *Sus scrofa ferus* tibia fragmentaire ; 4 *Cervus elaphus* phalange I.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE NOI ÎN PREAJMA CETĂŢII DINOGETIA

DE

AL. BARNEA

Straturile de cultură dintr-o aşezare destul de aglomerată cum este cea de la Dinogetia nu pot aduce întotdeauna date limpezi despre toate perioadele care s-au succedat în viaţa aşezării. De aceea şi în cazul nostru, descoperirile din apropierea cetăţii Dinogetia sînt în măsură să aducă precizări pe care săpăturile sistematice din cetate nu le-au putut da în toate situaţiile. Astfel de precizări implică şi completări de interes mai general referitoare la istoria Dobrogei.

Nu vom mai descrie aici descoperirile mai vechi privind urme din neolitic sau epoca bronzului pînă la fragmente de amfore din perioada elenistică, monede romane republicane sau urme ale necropolei romano-bizantine aflate în diverse puncte de pe malul drept (de vest) al gîrlei Lăţimea (fig. 1)[1]. În ultimii ani, la aceasta s-au adăugat şi o serie de silexuri din epoca neolitică apărute în aceeaşi zonă, la suprafaţa terenului, prin eroziunea naturală[2].

I. Excavări masive de pămînt în apropierea punctului „Lăţimea", efectuate în ultimii ani în scopul unor hidroameliorări, au dat la iveală într-un teren nisipos din terasa inundabilă, numeroase fragmente de ceramică lucrată cu mîna şi de amfore elenistice, la care se adaugă bucăţi de lutuială cu urmele unei legături din stuf, aparţinînd desigur unor locuinţe (fig. 1). O săpătură sistematică nefiind posibilă, ne-am rezumat la recuperarea din nisip a fragmentelor ceramice de pe o suprafaţă de circa 100 m². Din fragmentele ceramice s-au putut întregi o serie de vase, majoritatea lucrate cu mîna.

---

[1] E. Comşa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 749—756 ; I. Barnea, *Dinogetia*, Bucureşti, 1969, p. 9.

[2] În punctul numit „La Nisipi", aproximativ în dreptul km 9 al drumului naţional Galaţi-Tulcea, în porţiunea dintre acesta şi malul gîrlei Lăţimea, zonă notată pe hartă (fig.1) pentru urme ale necropolei romane din sec. II—III. O parte din silexuri şi din materialele de epocă romană ne-au fost aduse de I. Limbidis (Muzeul din Galaţi), căruia îi mulţumim şi pe această cale. De asemenea, aducem mulţumirile noastre Alexandrinei Alexandrescu pentru îndrumările date în interpretarea materialului ceramic datat în articolul de faţă în sec. IV—III î.e.n.

SCIVA, tomul 25, nr. 1, Bucureşti, 1974, p. 103—114

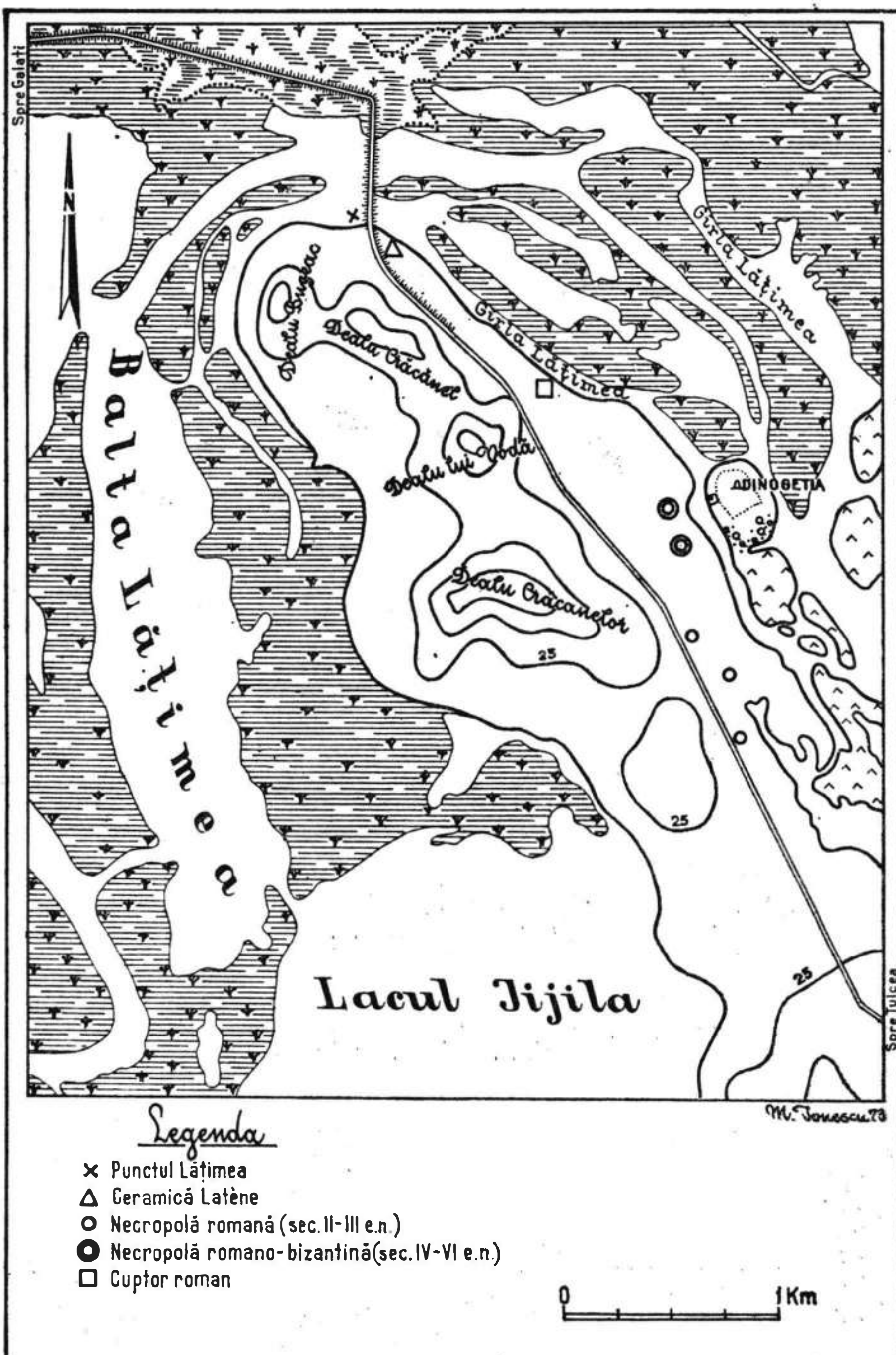

Fig. 1. Cetatea Dinogetia și împrejurimile.

1. *Lekane* lucrată la roată, firnis cenuşiu cu nuanţe brun-deschise, păstrat parţial (fig. 2/1) Î. 11,7 cm; diam. gurii 34,2 cm; diam. fund. 14 cm. Vase mai apropiate ca formă dar nu de acelaşi tip sînt datate în sec. IV î.e.n. [3]

2. Oală lucrată cu mîna, din pastă brună deschisă cu pete cenuşii (fig. 2/2). La 7 cm sub buza puţin evazată şi tăiată orizontal poartă un decor de alveole imprimate uşor şi destul de rar. Slipul este bine păstrat. Î. 33,5 cm; diam. gurii 23,5 cm; diam. max. 30 cm; diam. fund. 13,5 cm. Se apropie, ca şi o parte din următoarele tipuri de oale cu brîul imprimat sub buză cu spatula sau unghia de grupul 12—15 de la Histria datat în sec. IV î.e.n. [4].

3. Oală bitronconică cu gura strînsă şi marginea buzei tăiată orizontal, lucrată cu mîna din pastă brun-roşcată, cenuşie în interior şi neagră în ruptură, fără decor (fig. 2/3). S-a păstrat doar o parte din buză şi corp. Î. păstrată circa 27 cm; diam. gurii 15 cm; diam. max. 27 cm. O urnă din necropola de sec. IV—III î.e.n. de la Teliţa (jud. Tulcea) se aseamănă mult ca formă cu vasul nostru, cu deosebirea, însă, că are apucători şi brîu alveolar [5].

4. Oală cu buza evazată. Lucrată cu mîna, din pastă brună-cărămizie, cu un brîu alveolar decorat cu unghia, puţin proeminent, la 5 cm sub buză. Are urme de vopsea albă (două dungi sub şi deasupra brîului) (fig. 2/4). S-a păstrat doar o parte din buză şi corp. Î. păstrată circa 16 cm; diam. gurii circa 14 cm; diam. max. 16 cm.

5. Oală lucrată cu mîna, cu rare pietricele în pasta brună deschisă, neagră şi cenuşie în interior, cu slipul parţial căzut (fig. 2/5). Are alveole imprimate pe marginea exterioară a buzei (singura cu un astfel de decor). Î. 26 cm; diam. gurii 21 cm; diam. max. 25,5 cm; diam. fund. 11,5 cm. Forme asemănătoare sînt datate în spaţiul nord-pontic, pe Nipru, în sec. III—II î.e.n. şi chiar mai devreme[6].

6. Oală cu patru apucători, lucrată cu mîna, din pastă amestecată cu ceramică sfărîmată, brună la suprafaţă, cu pete cenuşii spre negru, neagră în interior. Suprafaţa este puţin netezită, apucătorile, de mici dimensiuni, în formă de trunchiuri de piramidă, sînt aşezate în rîndul alveolelor, la 5 cm sub buză (fig. 2/6. Î. păstrată 14 cm; diam. gurii 12 cm; diam. max. 16 cm. Forme asemănătoare s-au găsit în necropola din sec. IV—III î.e.n. de la Murighiol (jud. Tulcea) [7].

7. Oală bitronconică, lucrată cu mîna dintr-o pastă brun-roşcată, cenuşie în interior. Fără decor, s-a păstrat doar o parte din buză şi corp (fig. 2/7). Î. păstrată circa 22 cm; diam. gurii 15 cm.

8. Oală lucrată cu mîna din pastă brună-cenuşie, ornată cu un brîu simplu, orizontal, la circa 5 cm sub buză. S-a păstrat doar o parte din gura cu buză evazată (fig. 3/1). Î. păstrată circa 8 cm; diam. gurii circa 25 cm.

---

[3] P. Alexandrescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 120 şi 122, fig. 6/3.

[4] M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 103—105; p. 104, fig. 2.

[5] G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 376, fig. 3. Pentru datare vezi p. 381.

[6] N. N. Pogrebova, MIA, 64, 1958, p. 128, fig. 12, 1; V. G. Petrenko, *Pravoberežie Srednego Pridneprovia v V—III vv. do n.e.*, Moscova, 1967, p. 23 şi p. 129, pl. 10,7.

[7] Exsp. Bujor, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 574 şi pl. 2/7; idem, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 246, fig. 3.

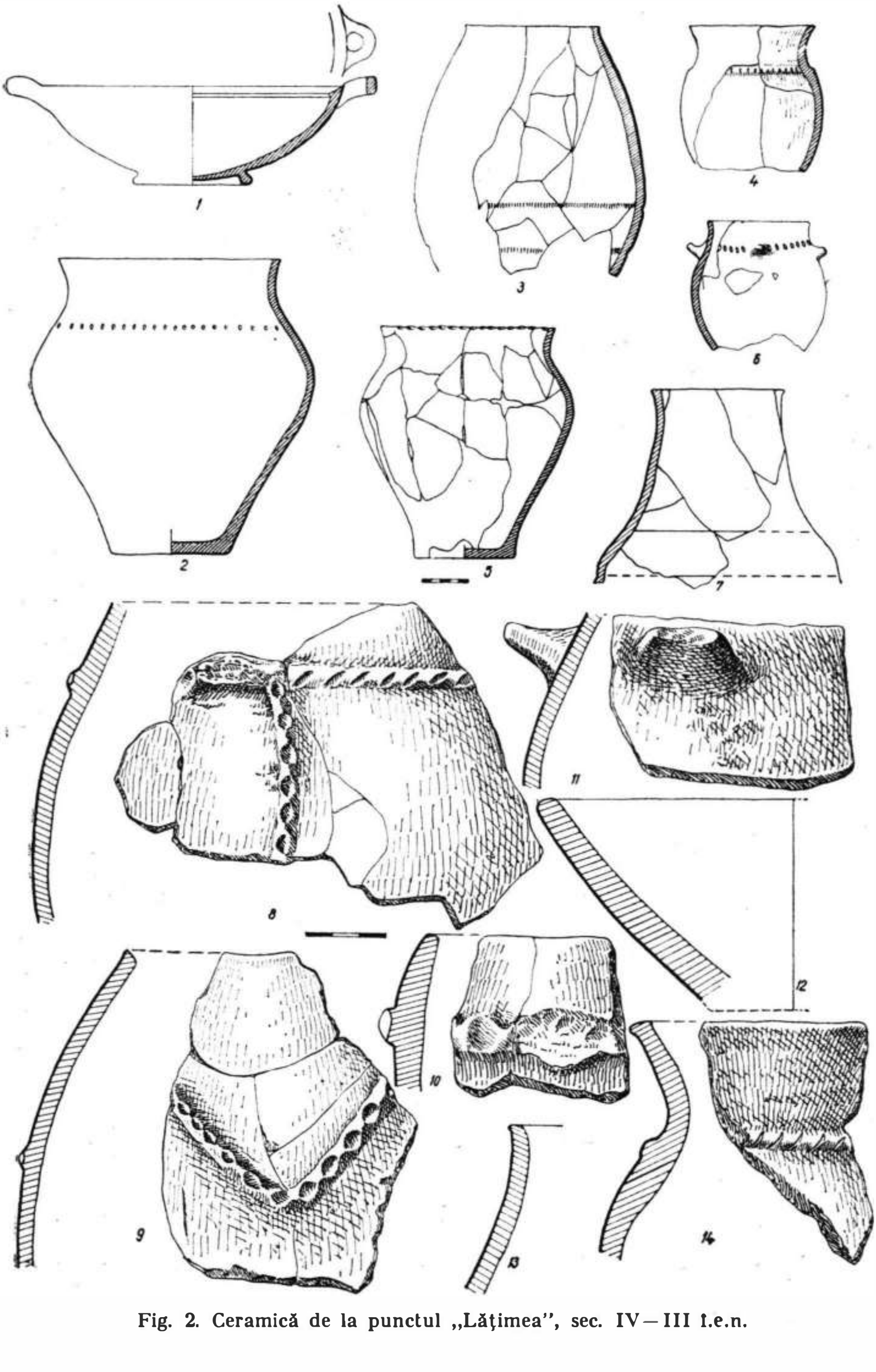

Fig. 2. Ceramică de la punctul „Lăţimea", sec. IV—III î.e.n.

9. Oală cu butoni. Lucrată cu mîna din pastă brună deschisă, mai cenuşie spre fund, probabil în urma întrebuinţării la foc; şir de alveole uşor imprimate la circa 8 cm sub buză. Un singur buton din patru cîţi au fost s-a păstrat, la 7 cm sub buză (fig. 3/2). Î. 19 cm;

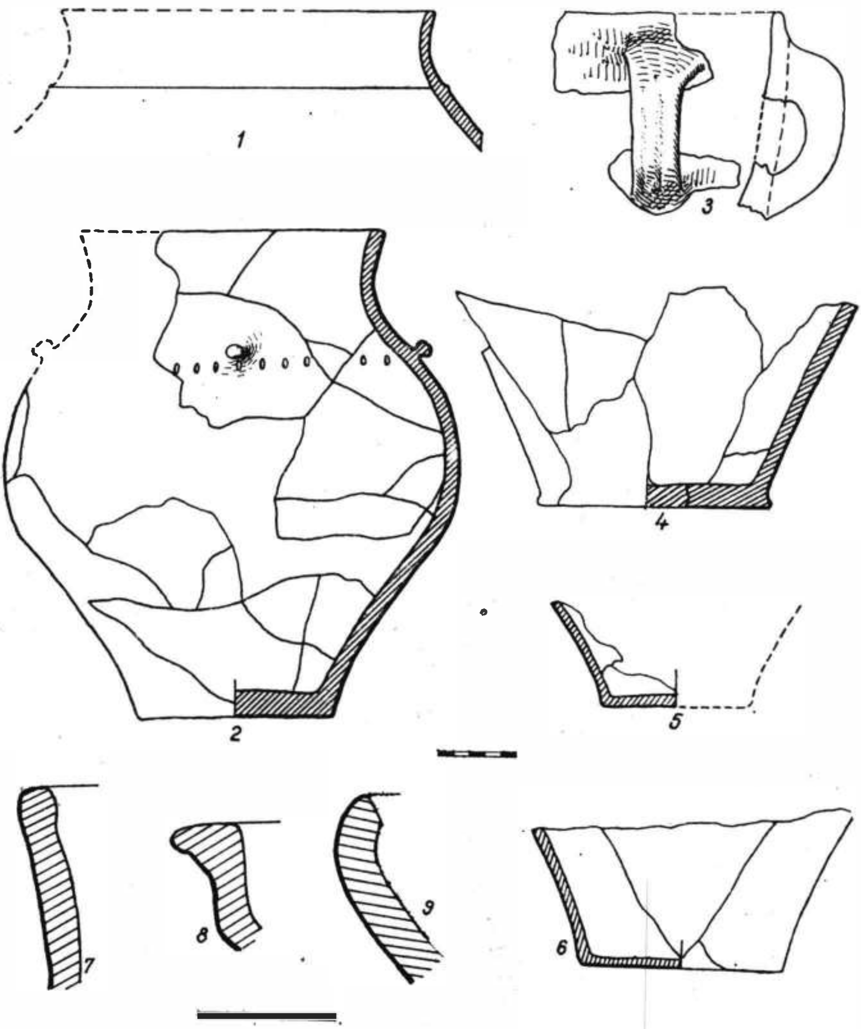

Fig. 3. Ceramică de la punctul „Lăţimea", sec. IV—III î.e.n.

diam. gurii 20 cm; diam. max. 31 cm; diam. fund. 13 cm. Se încadrează în acelaşi tip cu oala de la nr. 2 cu excepţia butonilor.

10. Toartă de cană lucrată cu mîna din pastă brună în interior şi secţiune, de culoare cenuşie-gălbuie la exterior, arsă secundar, într-un foc puternic. Fără decor, s-a păstrat doar toarta cu o parte din buză, prinsă sub aceasta (fig. 3/3). I. păstrată circa 13,5 cm; diam. gurii

circa 15 cm. S-ar putea apropia ca tip de unele căni descoperite în zona sud-tracică, într-o necropolă datată între secolele V şi IV î.e.n. [8].

11—13. Fragmente ale unor funduri de oale, cu diametrul variind între 10 şi 15 cm, din pastă brună cenuşie, de obicei de culoare mai închisă, spre negru în interior (fig. 3/4—6). În afara analogiilor amintite la nr. 2, este de observat apariţia unor fragmente cu profil şi pastă asemănătoare în nivelul de sec. IV—III î.e.n. din sectorul „Z" de la Histria[9].

14—23. S-au mai găsit o serie de fragmente de oale, unele decorate cu brîu proeminent alveolar sau de crestături, dispus orizontal, sub buză (fig. 2/10 şi 14), sau orizontal şi sub apucători vertical (fig. 2/8)[10]. Un alt fragment de oală bitronconică, cu o parte din buză păstrată, este decorat cu brîu alveolar dispus în zigzag (fig. 2/9). La acestea se adaugă fragmentele unei străchini tronconice (fig. 2/12), din pastă cărămizie, cu nisip şi cioburi pisate, şi alte fragmente din vase lucrate cu mîna, foarte numeroase, dintre care tipice sînt numai cele de la fig. 2/11 şi 13, şi 3/4—5.

În ansamblu, ceramica descrisă mai sus, în afară de *lekane*, prezintă următoarele caracteristici: este lucrată cu mîna, dintr-o pastă nu întotdeauna uniformă, insuficient arsă. Formele predominante sînt cele de oală-sac sau bitronconice, cu partea superioară aproape cilindrică. Toate oalele-sac şi o parte din celelalte forme sînt decorate cu un brîu alveolar sau crestat, ori un şir de alveole sau crestături imprimate în pasta crudă. Unele din formele prezentate, între care şi tipul de oală-sac, au analogii în spaţiul nord-pontic, şi în acest caz este de notat şi influenţa scitică în perioada cuprinsă între secolele IV—III î.e.n.[11]. Nu trebuie neglijată nici apropierea tipologică de formele sud-tracice pe de o parte[12], iar pe de alta, comunitatea formală, cel puţin, cu malul stîng al Dunării[13].

Împreună cu ceramica lucrată cu mîna, aflată într-o arie restrînsă, au fost găsite şi alte fragmente de ceramică din import, lucrată cu roata rapidă, în afara *lekane*-i descrise mai sus: numeroase fragmente de amfore elenistice de formă alungită, cu şi fără mica în pasta de culoare cărămizie în general, şi albă-gălbuie într-un singur caz, la care se adaugă un fragment dintr-un amforidion (fig. 4/1). Avînd în vedere descoperirile de la Murighiol, Teliţa, Histria, Brăiliţa şi Tigveni, precum şi asemănările izbitoare cu materiale provenind din spaţiul nord-pontic[14] sau unele analogii cu ceramica din sudul tracic, putem data ceramica lucrată

---

[8] Ţv. Dremsizova-Nelcinova, Arheologhiia, 8, 1966, 4, p. 40 şi urm., p. 47, fig. 7,8.

[9] Informaţie C. Domăneanţu, în urma săpăturilor din campaniile 1971—1972 de la Histria, sectorul Z 2-S c. Fragmentele amintite au acelaşi profil cu cele din fig. 4/5-7 şi sînt lucrate cu mîna dintr-o pastă zgrunţuroasă, brună-cenuşie la exterior şi neagră în interior, în secţiune.

[10] Analogii la Murighiol; cf. Exsp. Bujor, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 574 şi pl. 2/12; şi la Teliţa, G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 376, fig. 3/10.

[11] V. G. Petrenko, *op. cit.*, p. 23.

[12] M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, Izvestija Varna, 13, 1962, p. 21 şi urm.

[13] N. Harţuche, F. Atanasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 36; pentru analogii cf. p. 34—35 şi pl. 61—62. O serie de vase din necropola tumulară de la Tigveni (Argeş) prezintă analogii izbitoare cu unele forme prezentate aici şi pot fi datate în aceeaşi perioadă; cf. Al. Vulpe, E. Popescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 84 şi urm., în special „les vases pansus du type Tigveni".

[14] O. D. Daşevskaia, MIA, 64, 1958, p. 248—271; vezi fig. 1, p. 251; fig. 6, p. 265, fig. 7, p. 266.

cu mîna şi odată cu ea aşezarea de la Dinogetia — punctul „Lăţime" — în ultima parte a sec. IV î.e.n. Neavînd pentru determinare, în cazul de faţă, nici un fel de observaţii stratigrafice, un alt element de datare între materialele găsite îl constituie fragmentele de amfore elenistice, în majoritate de provenienţă rodiană sau din Heracleea Pontică, după formele unor fragmente datate îndeobşte la limita dintre secolele IV—III î.e.n. La acestea se adaugă o ştampilă păstrată în întregime pe o mănuşă de amforă din care ne-a rămas, întîmplător, doar fragmentul cu numele ΖΗΝ/ΩΝΟΣ imprimat înspre curbura mănuşii (fig. 4/2). Numele ne este cunoscut de pe amforele rodiene, dar apare, potrivit informaţiilor noastre, numai pe ştampile circulare datate mai tîrziu [15]. Ştampila de la Dinogetia aparţine probabil tot unei amfore rodiene, dar o considerăm mai timpurie, dacă avem în vedere şi celelalte fragmente de amfore elenistice care o însoţesc, precum şi strachina din pastă cenuşie lucrată la roată, databilă tot la limita dintre secolele IV—III î.e.n. [16]. Considerînd apropierea mai mare a materialului ceramic de la punctul. „Lăţimea" de formele din necropola de la Murighiol, nu-l putem data decît aproximativ în aceeaşi perioadă, chiar dacă formele şi decorul prezintă unele particularităţi indicînd un moment anterior (în special formele bitronconice). Acestea sînt mai curînd aspecte locale care nu exclud încadrarea în ansamblul aşezărilor din nordul Dobrogei din aceeaşi perioadă, ale căror trăsături comune sînt pe de o parte îmbinarea aspectelor culturale nord-pontice cu cele sud-tracice [17], iar pe de alta relaţiile economice cu lumea grecească din Pont şi bazinul egeean.

I. În zona de la SSV de cetatea Dinogetia, între drumul naţional Tulcea — Galaţi şi malul vestic al gîrlei Lăţimea, în pămîntul nisipos, pe o porţiune întinsă pe o lungime de circa 1 km şi circa 200 m lăţime, au apărut în ultimii ani, în rupturile făcute de ape, o serie de fragmente ceramice, vase întregi şi obiecte diverse, inclusiv monede, indicînd posibilitatea existenţei aici a unei necropole, probabil de incineraţie (fig. 1). Materialul pe care îl prezentăm are trăsături caracteristice secolelor II—III e.n.

1. Trei căniţe cu cîte o toartă din pastă de caolin cu puţin nisip, avînd înălţimea cuprinsă între 8 şi 9,5 cm. Au coaste orizontale de circa 0,5 cm lăţime şi păstrează urmele unei angobe brun-roşcate (fig. 4/4—6

2. Patru ulcioare din pastă brun-roşcată (fig. 5/3—6), dintre care două (fig. 5/4 şi 5) cu firnis brun-roşcat sînt păstrate toate aproape întregi, cu înălţimile de respectiv 17, 22, 16 şi 24 cm. Toate au cîte o singură toartă.

3. Un opaiţ circular din pastă cărămizie (cu discul spart) fără ansă, cu angobă brun-roşcată (fig. 5/1). Diam. 8 cm; L. cu *rostrum* 9,5 cm; Î. 3,5 cm.

---

[15] Y. Calvet, *Salamine de Chypre III*, *Les timbres amphoriques*, Paris, 1972, p. 31, nr. 55.

[16] P. Alexandrescu, *op. cit.*

[17] Pentru aspectele sud tracice pe teritoriul Dobrogei, vezi şi M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 193—234.

4. O oală lucrată cu mîna, din pastă zgrunțuroasă gri-brună, cu gura ușor evazată și brîu alveolar la circa 7 cm sub buză, imediat sub umăr (fig. 5/2). Î. 21 cm; diam. gurii 13 cm; diam. fund. 10 cm; diam. max. circa 15 cm. Mai puțin înaltă, este de același tip cu oala găsită în mediu ceramic roman de sec. II e.n. de la Histria, sectorul bazilicii *extra-muros*[18]. La Dinogetia s-a mai găsit un vas aproape identic, datat la mijlocul sec. II e.n. [19]. Este dealtfel tipul comun de vas de tradiție geto-dacică ce apare împreună cu ceramica romană din secolele II—III [20].

Materialul ceramic roman prezentat aici nu-și găsește analogii numeroase în puținul pe care-l cunoaștem din ceramica romană timpurie din Dobrogea, în afara unor tipuri de vase din necropola de la Piatra Frecăței (cănițele din pastă caolin fig. 4/4—6)[21]. Dimpotrivă, unele forme ale acestei ceramici — ulcioare cu corpul foarte bombat, cu gura strîmtă și o toartă, spre exemplu — se apropie mai mult de formele întîlnite în spațiul nord-dunărean (Muntenia și Oltenia; cîteva ulcioare din colecția Papazoglu a M.N.A. și unele materiale de la Sucidava și Romula)[22].

În genere, ceramica romană din zona necropolei romane timpurii poate fi datată în secolele II—III e.n., încadrîndu-se tipologic în grupa M—Robinson [23]. De asemenea, opaițul se încadrează în aceeași grupă (M. 201). Singura fibulă găsită în zona necropolei face parte din categoria fibulelor puternic profilate (fig. 4/3) [24]. Din bronz, fibula este specifică provinciilor dunărene și e situată cronologic în sec. I—III.

Faptul că acest tip de fibulă este atestat în Pannonia și Dacia nu vine decît să confirme observația de mai sus privind ceramica romană, ambele observații ducînd la concluzia că, pînă către sfîrșitul sec. III cel puțin, căile pătrunderii romane la Dunărea de Jos se deosebesc de acelea din cetățile pontice și chiar din centrul Dobrogei. Un alt argument arheologic în acest sens se adaugă la cele spuse pînă acum: lipsa în centrele pontice mai bine cercetate (Histria spre exemplu), a ceramicii caolin, prezentă la Dinogetia, ca și în vest, în cantitate apreciabilă. Concluzia la care am ajuns aici a mai fost exprimată, cu titlu de ipoteză [25], avîndu-se în vedere alte argumente, de ordin istoric de astă dată, cum ar fi de pildă transferul Legiunii a V-a Macedonica, în vremea lui Traian, de la Oescus la Troesmis.

Încercarea noastră de amplasare a necropolei romane în sec. II—III duce firesc la întrebarea dacă ea aparținea exclusiv castelului roman presupus a fi existat pe insulă, deci într-un spațiu restrîns, sau și unei

---

[18] H. Nubar, Materiale, 9, 1970, p. 198 și 199, fig. 16.
[19] SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 266.
[20] M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 19—45, fig. 6, 1—2.
[21] Informație A. Petre.
[22] D. Tudor, *Oltenia Romană* [3], București, 1968, p. 83, fig. 16 și p. 84, fig. 17.
[23] H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, în *The Athenian Agora*, V, Princeton, 1959.
[24] O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923, Grupa IV, 69; D. Popescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 490—492, nr. 32—43, fig. 4; nr. 35 provine din Drobeta-Turnu-Severin.
[25] Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea în sec. I—III*, lucrare de doctorat, în ms.

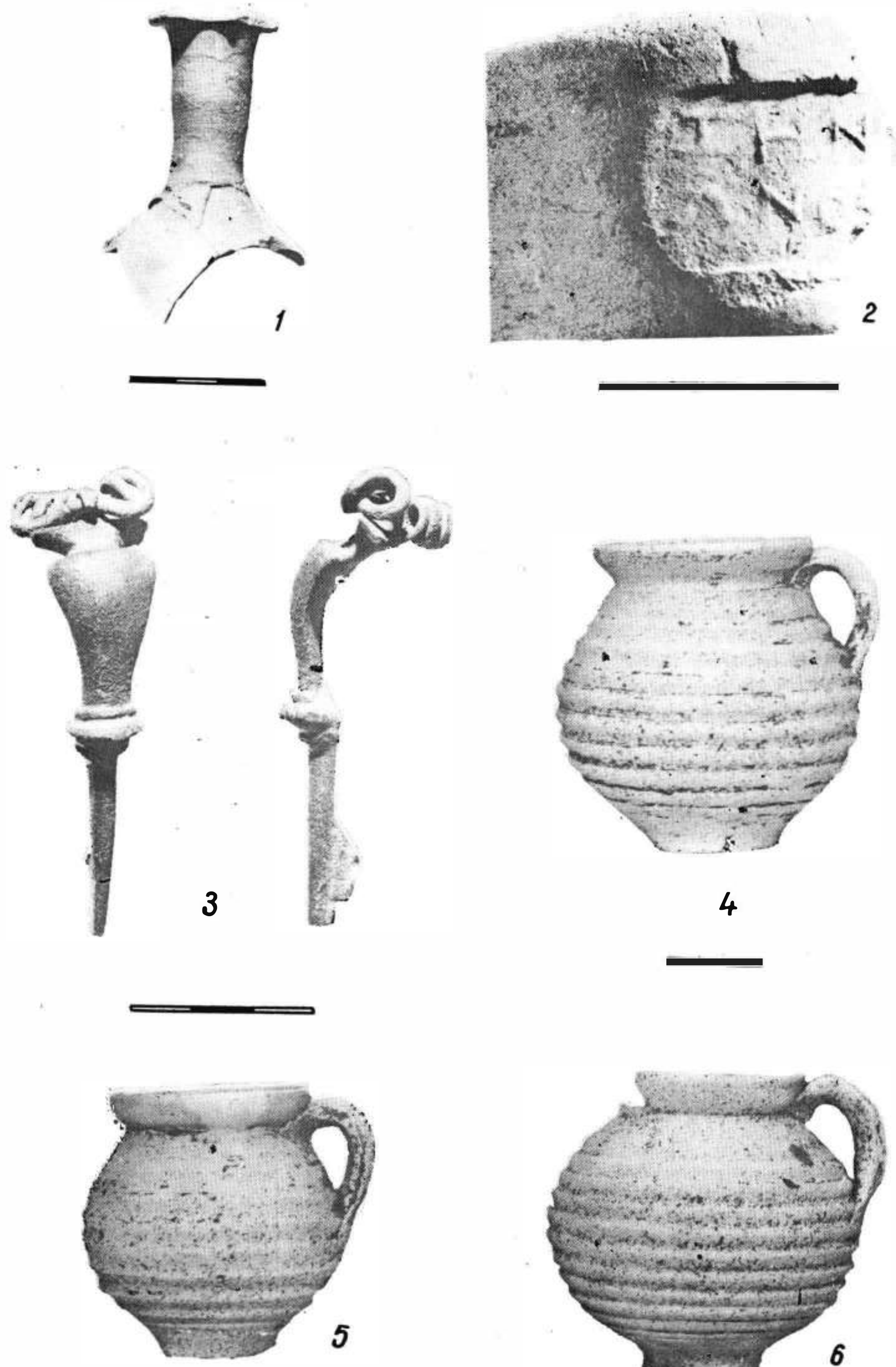

Fig. 4. 1 fragment de amphoridion; 2 fragment de mănușă de amforă cu ștampilă; 3 fibulă romană din bronz; 4–6 cănițe (1–2 „Lățime"; 3–6 necropola romană).

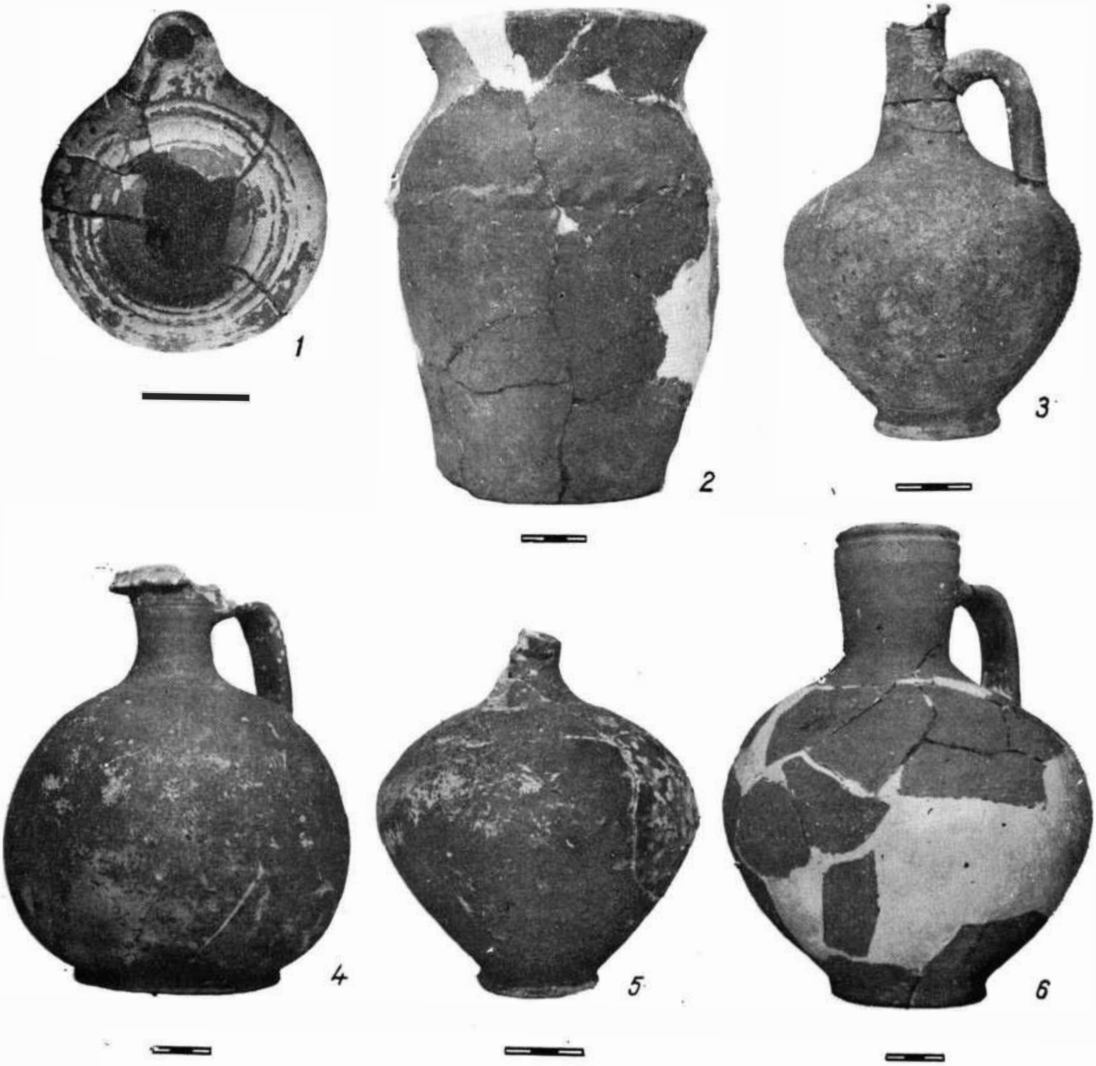

Fig. 5. Ceramică din sec. II—III, din necropola romană.

Fig. 6. Dealul lui Vodă. Fragment de țiglă cu ștampila *Coh.II. Matt.*

așezări contemporane aflate undeva în apropiere. Deși necropola romană nu a putut fi cercetată pînă astăzi sistematic, ea pare să fie suficient de întinsă pentru a ne asigura de existența unei așezări civile situate undeva pe malul gîrlei Lățimea, la N sau la S de necropolă. Am presupus inițial, în urma unor descoperiri fortuite, între care mai importantă era aceea a tezaurului de denari republicani [26], că așezarea se afla undeva către S, în apropierea vetrei satului actual Garvăn. Dar un sondaj efectuat în 1968 în zona necropolei romano-bizantine, aflată chiar în dreptul popinei „Bisericuța" a adus cîteva date noi, care par să confirme existența așezării căutate chiar aici, la poalele dealului aflat vis-à-vis de cetate, pe terasa neinundabilă a gîrlei Lățimea. Dintre mormintele romane tîrzii surprinse de secțiunea-sondaj, cîteva perforau temeliile unor ziduri evident mai vechi, care au aparținut, probabil, tocmai așezării din sec. II—III e.n. Cercetări viitoare în cele două necropole vor putea aduce precizări asupra celor trei puncte, pînă astăzi din motive obiective insuficient cercetate, dar a căror localizare este, foarte probabil, cea afirmată mai sus (fig. 1).

Așezarea necropolelor și situația generală topografică presupun existența aici a drumului dinspre Arrubium, drum situat, pare-se, pe versantul de V al dealurilor din fața cetății și venind către ea, presupunem, chiar pe șaua corespunzînd spațiului dintre necropola din sec. II—III și așezarea din aceeași perioadă. În plus, descoperirea în cercetări mai vechi a unui stîlp miliar la VNV de acest nucleu, în punctul numit „Dosul Bugeacului" (în afara situației că nu va fi fost „purtat" acolo), arată că drumul roman între Arrubium și Dinogetia, care venea pe coasta dealurilor dinspre lacul Jijila, continua cu un altul, poate chiar prin lunca inundabilă, către vadul din fața gurii Siretului, făcînd legătura cu așezarea de la Barboși, cu care Dinogetia era contemporană.

Discuția privind mutarea castelului de la Dinogetia (de la Barboși la Garvăn) [27] nu este, în fond, decît un argument în plus la concluzia mai sus menționată privind căile pătrunderii romanilor în această zonă: nu se pune problema unei pendulări, ci după toate dovezile de pînă acum, a strînsei legături între două puncte de „control" romane existente concomitent. Prezența aceluiași tip de ștampile pe țigle (N.B.: numai pe țigle) la Barboși și Dinogetia sînt, credem, o dovadă numai în acest sens. Considerăm semnificativă găsirea fragmentelor de țigle cu ștampila *Coh. II Matt(iacorum)* în zona cuptorului de la Dealul lui Vodă, unde, recent, a apărut încă un fragment asemenea celorlalte (fig. 6). Două observații sînt de făcut pornind de la această descoperire: 1. Ștampila trebuie citită ca fiind imprimată în întregime negativ și nu numai „cu partea a doua inversată" [28]. 2. Se știe că în zona în care, în 1949 deja, fusese semnalat un fragment de țiglă cu ștampila cohortei a II-a a mattiacilor [29], s-a găsit, în malul gîrlei Lățimea, un cuptor roman de ars țigle, singurul cuptor descoperit pînă acum în NV Dobrogei, ce a fost datat cu ajutorul a două monede (de la Diocletian și Maximian Hercule), în vremea tetrar-

---

[26] Al. Barnea, SCN, 5, 1971, p. 372—376.

[27] R. Vulpe, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 162, nota 22; Gh. Ștefan, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 317—329.

[28] Gh. Ștefan, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 344, fig. 4, 17 și p. 345.

[29] Gh. Ștefan, Studii, 2, 1949, p. 132—133.

hiei [30]. Monedele, găsite „pe podeaua camerei de ardere" [31], marchează mai curînd dezafectarea cuptorului la începutul sec. IV e.n. Cuptorul va fi funcționat în secolele II—III, o dovadă fiind și cele 5—6 straturi de lutuială ce acoperă pereții acestuia [32]. Faptele astfel interpretate, momentul precizat de monede ar marca terminarea sau întreruperea după 305 a lucrărilor mai importante la reconstruirea fortăreței de pe insulă. Așadar, cuptorul, și odată cu el probabil și altele din apropiere, încă necunoscute nouă, va fi funcționat (pînă după data sus-menționată), de la mijlocul sec. II e.n. [33]. Afirmăm aceasta în funcție de concluzia la care s-a ajuns în ultima vreme, că, între anii 145—162, cohorta a II-a a mattiacilor și-a schimbat garnizoana la Barboși cu un efectiv parțial [34]. Or, este știut că țigle cu ștampilă de același tip ale acestei cohorte au fost găsite și în preajma cuptorului de la Dealul lui Vodă, care astfel poate fi considerat ca pus în funcțiune în a doua jumătate a sec. II e.n. O asemenea datare ar corespunde și încadrării lui tipologice în același grup cu cuptoarele de la Micia (1) și Ulpia Traiana [35], respectiv datării în secolele II—III. În cazul nostru este însă posibilă prin elementele amintite (monedele și straturile de lutuială), o fixare a perioadei de funcționare care n-ar depăși cu mult intervalul dintre anii 162 și 305 e.n.

III. La seria descoperirilor prezentate se adaugă un număr de 14 monede găsite în majoritatea lor în zona celor două necropole, și dintre care, nu întîmplător, credem, șase sînt din secolele II—III.

În încheiere, se impune în primul rînd constatarea că, încă din neolitic, malul de V al gîrlei Lățimea, braț al Dunării pînă în antichitatea clasică și chiar mai tîrziu, a fost intens locuit, insula pe care se află cetatea făcînd parte integrantă din acest complex de locuire.

Prezența la Dinogetia a unor detașamente din *Legio V Macedonica*, *Cohors II Mattiacorum*, *Cohors I Cilicum* și apoi *Classis Flavia Moesica*, la fel ca în castelul de la Barboși, arată importanța castelului (de ce nu castrului?) de la Dinogetia, nu numai în secolele IV—VI, ci și în perioada anterioară. O dovedesc nu numai țiglele și cărămizile ștampilate ale unităților militare sus-numite, ci și, tot mai mult, urmele arheologice, între care cele menționate din necropolă ni se par foarte semnificative. De aceea, credem, se și impun săpături în zona celor două necropole și totodată, în presupusa așezare din secolele II—III, situată în fața fortăreței, pe malul de V al gîrlei Lățimea.

Istoria stăpînirii romane și bizantine în această zonă se traduce și printr-o restrîngere treptată a locuirii către punctul cel mai apărat, insula (popina) Bisericuța. Dacă în secolele II—III există un centru militar de importanța unui castru pe insulă și o așezare civilă pe malul

---

30 Gh. Ștefan, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 339—346.

31 *Ibidem*, p. 342, fig. 4.

32 *Ibidem*, p. 344.

33 Al. Suceveanu propune o datare mai timpurie a cuptorului, în Dacia, N.S., 13, 1969, p. 358, nota 92.

34 N. Gostar, Danubius, 1, p. 110—111.

35 O. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia, grupul de cuptoare pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 62 și Al. Suceveanu, *op. cit.*

vecin, necropola lor aflîndu-se puţin mai la S, dincolo de drumul ce venea de la Arrubium, în secolele IV—VI locuirea se concentrează numai pe insulă, în fortăreaţă şi împrejurul ei, pe malul de vest al Lăţimii rămînînd doar necropola ce ia locul aşezării mai vechi. Mai tîrziu, în secolele X—XII, nu numai aşezarea, dar şi necropola vor fi concentrate în interiorul şi în jurul cetăţii, insula fiind punctul cel mai bine apărat natural din regiune.

NOUVELLES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES AUX ENVIRONS DE LA FORTERESSE DE DINOGETIA

RÉSUMÉ

Les découvertes faisant l'objet du présent article ont été faites à proximité de la forteresse de *Dinogetia*, au pied des collines qui se dressent à l'ouest de celle-ci (fig. 1).

I. Des améliorations hydrologiques récentes ont mis au jour quelques traces d'habitations qui ont livré quantité de vases intacts et de nombreux fragments céramiques, provenant dans leur majeure partie d'objets confectionnés à la main. Mais ces vestiges comportaient aussi quelques fragments d'amphores hellénistiques et, entre autres, un fragment de manche sigillé, portant l'inscription : (fig. 2, 3 et 4, 1—2). La céramique ainsi mise au jour peut se dater des IVe — IIIe siècles av.n.è. ; elle semble provenir d'une agglomération dont les caractères les plus frappants pour le moment sont ses liens avec les zones nord-pontiques et sud-thraces, ainsi qu'avec le monde grec.

II. Une autre série de vestiges, se composant de vases intacts et d'autres objets susceptibles d'être datés des IIe—IIIe siècles de n.è. conduit à présumer de la présence en ces lieux d'une nécropole de l'époque respective. Elle devait desservir le camp et l'agglomération qui, de l'avis de l'auteur, devaient se trouver vis-à-vis de l'îlot, sur la rive droite d'un ancien bras du Danube (Lăţimea) (fig. 1). D'après ses traits caractéristiques, cette poterie semble s'apparenter à celle courante en Valachie et Olténie. Une tuile avec l'estampille de *Coh. II Matt.* trouvée à proximité du four romain découvert là il y a déjà quelque temps, incite l'auteur à suggérer que ledit four a dû entrer en fonction à partir de la deuxième moitié du IIe siècle de n.è., au moment où la formation militaire en question est arrivée dans la région.

Ces découvertes ajoutées à celles faites auparavant jettent un jour nouveau sur l'importance de l'établissement militaire de *Dinogetia* (pourquoi pas un *castrum*?), aux IIe—IIIe siècles de n.è. Vu son importance, il aurait pu engendrer aussi une agglomération civile. Pour conclure, l'auteur constate aussi que dans l'intervalle allant du IIe au XIe siècle, la vie s'est concentrée progressivement vers le centre de l'îlot, dans le point le mieux protégé de cette zone.

EXPLIACTION DES FIGURES

Fig. 1. La forteresse de Dinogetia et ses environs.

Fig. 2. La céramique du lieu dit « Lăţimea », IVe—IIIe siècles av.n.è.

Fig. 3. Céramique du lieu dit « Lăţimea », IVe—IIIe siècles av.n.è.

Fig. 4. Objets d'importation : 1 fragment d'amphoridion ; 2 fragment de manche d'amphore sigilé ; 3 fibule romaine en bronze 4—6 petites tasses (1—2 « Lăţimea » ; 3—6 nécropole romaine).

Fig. 5. Céramique des IIe—IIIe siècles de la nécropole romaine.

Fig. 6. Fragment de tuile portant l'estampille de la *Coh. II. Matt.* de Dealul lui Vodă.

OBIECTE DE CULT DESCOPERITE LA GUMELNIȚA

DE

BARBU IONESCU

Așezarea eponimă a culturii Gumelnița situată la 4 km est de orașul Oltenița a îmbogățit colecțiile muzeului din Oltenița cu multe și variate materiale. Ceramica și reprezentările antropomorfe și zoomorfe sînt prezente în număr apreciabil, unele exemplare fiind destul de rare sau chiar neîntîlnite în alte așezări ale acestei culturi eneolitice.

Printre raritățile apărute în ultimul timp la punctul Gumelnița — și anume din ultimul nivel de locuire (la 50/55 cm adîncime) — sînt de menționat următoarele patru exemplare ceramice:

1. Vas antropomorf, aproximativ piriform, cu prelungiri tronconice spre buza inelară și spre baza cu picior scurt. De la partea bombată se ridică vertical două brațe scurte și late care se subțiază spre degete. Brațul drept, lipsind din vechime, a fost restaurat ca și jumătate din buza scundă (1 cm) șănțuită pe care se fixa un capac. Imediat sub pragul pentru capac urmează reprezentarea simplă a figurii umane: urechi, ochi migdalați și nas acvilin, bine reliefați. Nu sînt schițate gura și bărbia [1] (fig. 2/1; 1/2). Sectorul de mijloc al vasului-mult bombat și bine lustruit-prezintă slabe urme de decor cu grafit, aproape dispărute din pricina unei arderi secundare. Zona tronconică inferioară, nelustruită, este brăzdată de incizii

---

[1] G. Perrot și Gh. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité* (Egypte), I, Paris, 1882, p. 819—821 se face trimiterea la lucrările: S. Brich, *History of ancient pottery*, 1873, Londres—Murray; Victor Duruy *Histoire des Grecs*, I, ed. 1887, p. 33, redă din A. Dumont și Chaplain *Les Céramiques de la Grèce propre*, I, p. 7—11, desenele a două vase cu figură umană, din care unul, zvelt, se aseamănă cu cel de la Gumelnița ca formă, cu deosebirea că pe cel de la Gumelnița nu sînt marcați sînii, colierul și eșarfa pe piept. O altă deosebire este că vasul de la Hissarlik are, în loc de brațele umane, două brațe verticale; René Dussaud *Les civilisations préhelleniques dans le bassin de la Mer Egée*, IV, Paris, 1914 (Cap. III, Troie..., p. 132—133) menționează și pe Hubert Schmidt, *Troye und Ilion*, p. 252; S. Oertwig, în lucrarea sa de popularizare *Călătorie prin orașe dispărute*, Ed. Științifică, București, 1966, la cap. Troia, p. 106—107, prezintă desenele a trei vase antropomorfe din lut, sferice. Unul, privit din spate, are brațele simple, îndreptate de la coate în sus, cu capacul asemenea unei coroane (al treilea strat troian). Celelalte două vase (din al patrulea strat troian) „mai neobișnuite față de cele găsite de H. Schiliemann la aceste nivele, erau niște căni pîntecoase de lut, cu două mînere, pe gîtul cărora se distingea o figură omenească. Capacul lor reprezenta o căciulă, mînerele-brațele; erau marcați și sînii".

oblice neregulate, cu urme de culoare albă crudă. La fel, în jumătatea superioară, inclusiv la braţul stîng, se observă suprafeţe mari acoperite cu alb. Vasul executat îngrijit din pastă fină cu foarte puţin nisip în compoziţie a fost ars uniform, lustruit pe trei sferturi din înălţime; el este uşor ovoid în zona mijlocie unde diametrul mare este de 23 cm iar cel mic de 20 cm. Î. =22 cm; diam. buzei =7,5 cm; diam. fundului =8 cm; Inv. 4494. A putut fi folosit drept vas de cult şi constituie o adevărată operă de artă.

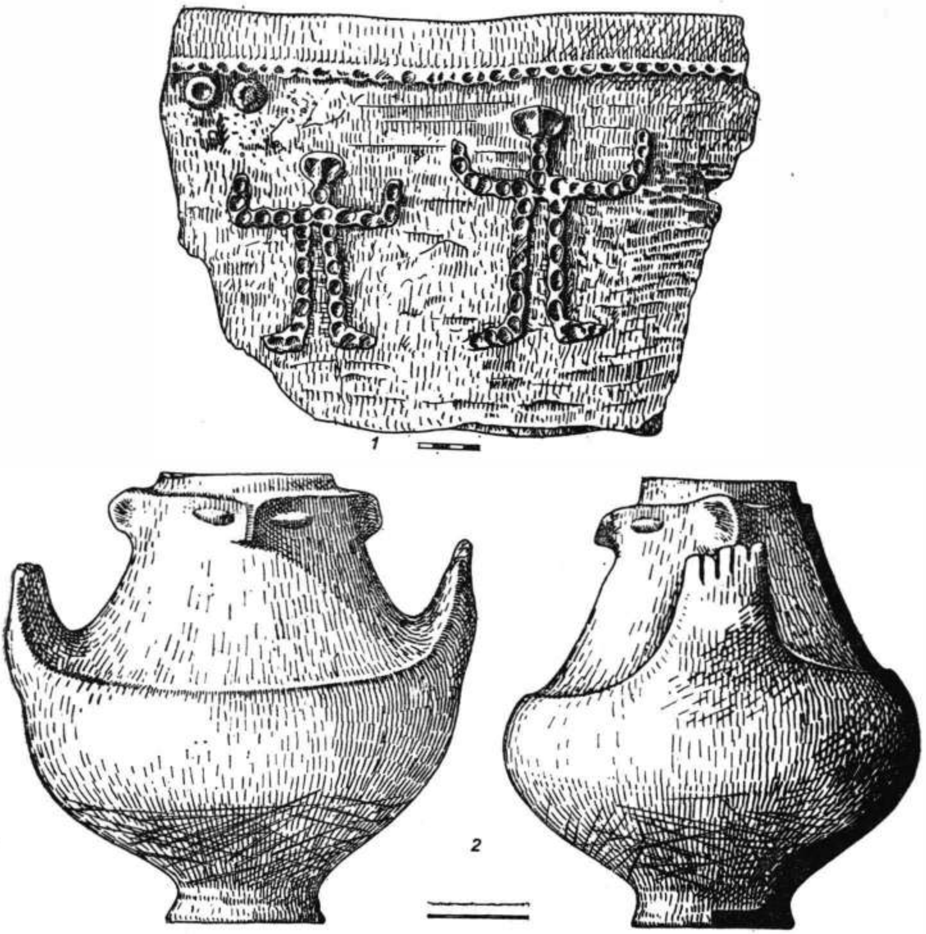

Fig. 1. Gumelniţa. 1=fig. 2/2 fragment de vas cu reprezentări antropomorfe; 2=fig. 2/1 vas antropomorf.

2. Fragment din buza unui vas de mari dimensiuni care avea forma uşor tronconică, cu deschiderea largă; arderea secundară, puternică, i-a deformat marginea. Interiorul a fost slab lustruit, iar exteriorul acoperit cu barbotină. Dimensiunile: 28 de cm Î; 38/28 cm l.; buza groasă de 1,4 cm. Sub margine urmează un prag cu brîu alveolat şi doi butoni alăturaţi

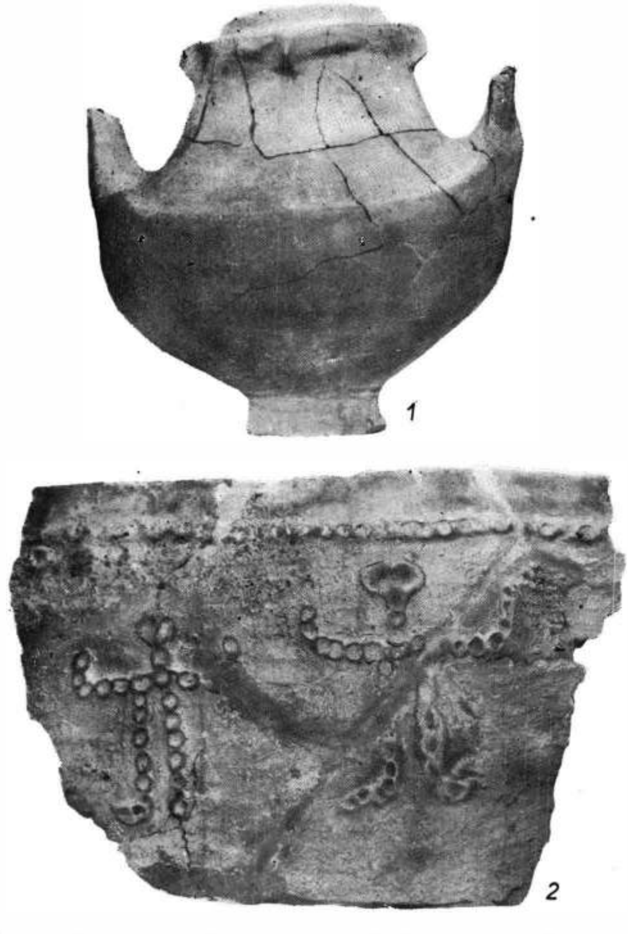

Fig. 2. Gumelniţa. 1 Vas antropomorf; 2 fragment de vas cu reprezentări antropomorfe.

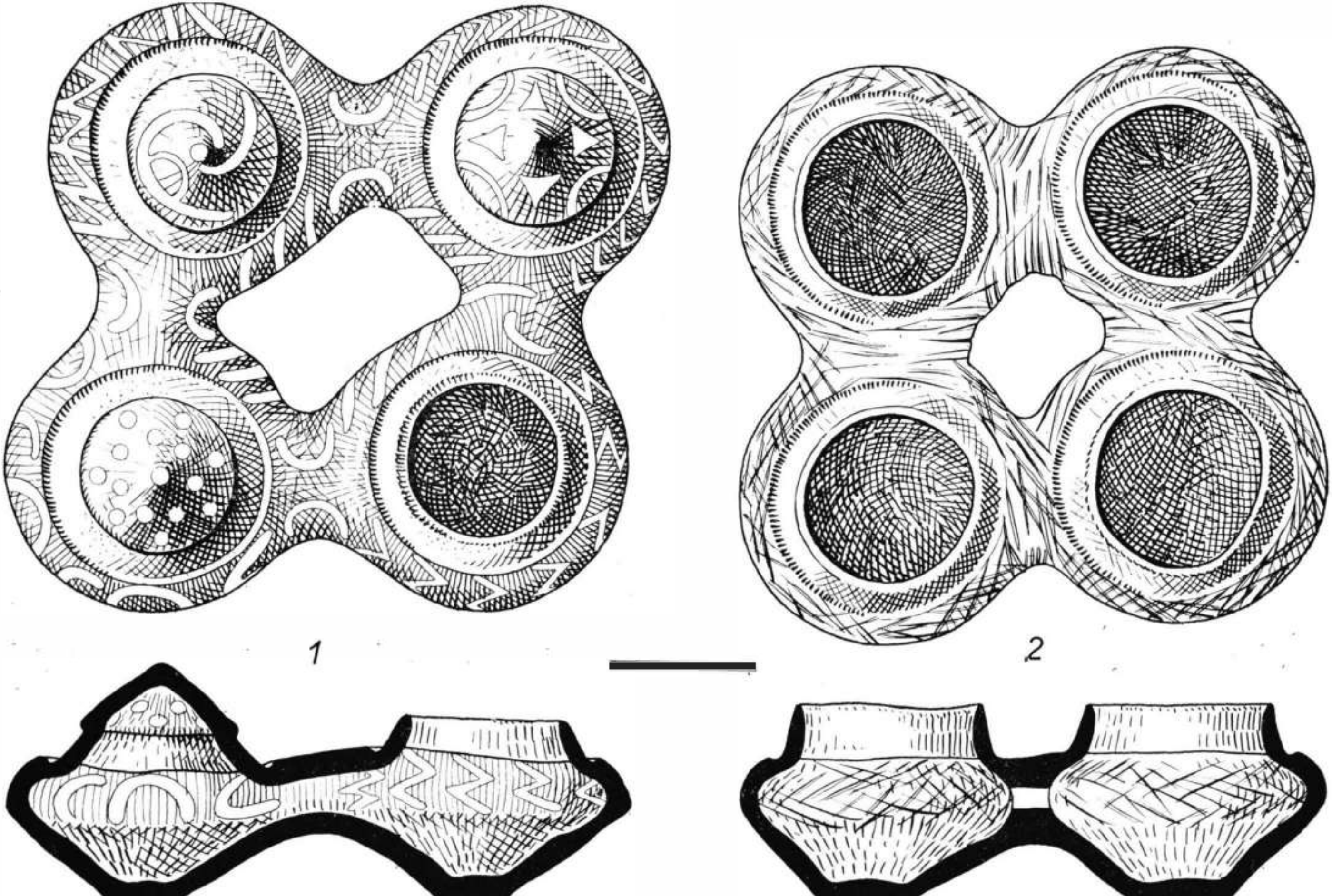

Fig. 3. Gumelnița. Piese ceramice formate fiecare din cîte patru văscioare alăturate, comunicante. 1 decorat cu motive pictate; 2 decorat cu incizii încrustate cu culoare albă.

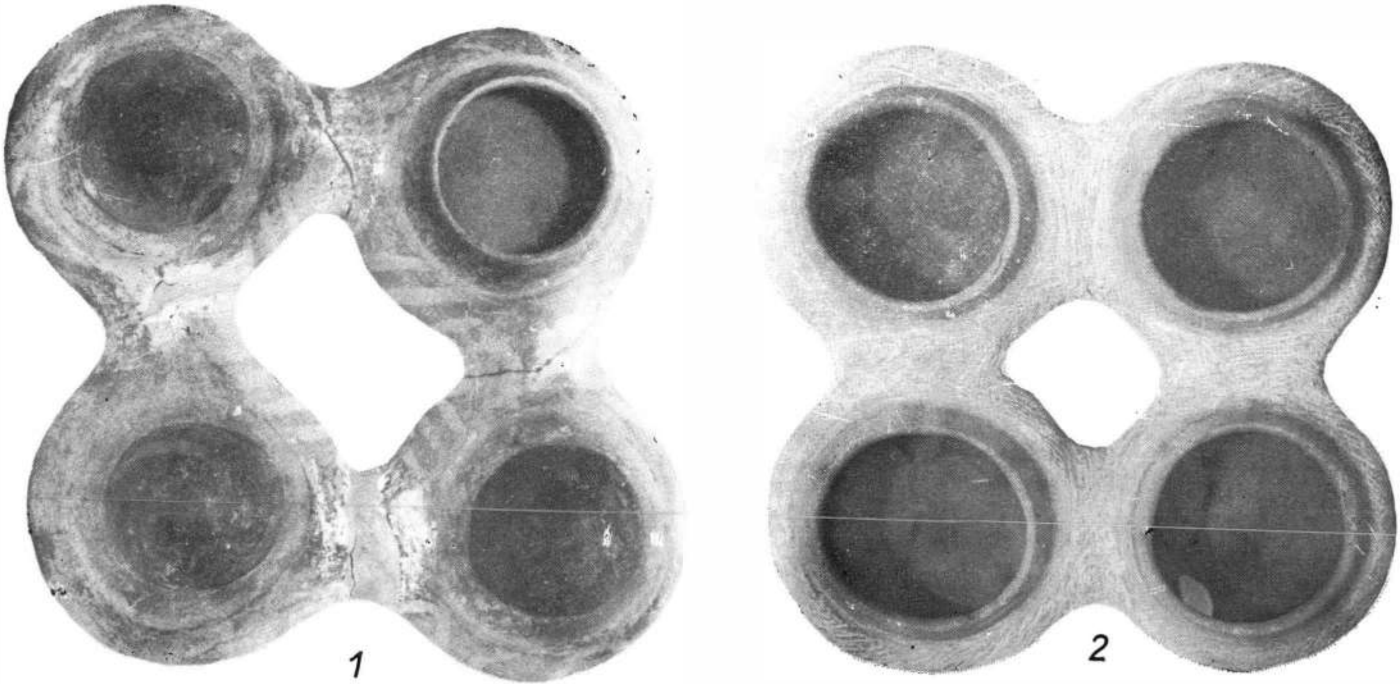

Fig. 4. Gumelnița. Piese ceramice formate din cîte patru văscioare alăturate, comunicante. 1 = fig. 3/1 ; 2 = fig. 3/2.

La 1,5 şi respectiv 4 cm sub brîu apar două reprezentări antropomorfe, înalte de 15 şi respectiv 13 cm, cu braţele întinse lateral şi cu palmele îndreptate în sus. Capul este redat simplu, în tehnica obişnuită în plastica de lut a culturii Gumelniţa. Aceste două reprezentări antropomorfe sînt schematizate într-o manieră neobişnuită la triburile gumelniţene, prin aplicare pe corpul vasului a unor benzi în linii drepte, alveolate, de 0,7—0,8 cm lăţime. Asemenea vase cu reprezentări antropomorfe au putut fi instrumente de cult ca şi idolii în genere [2]. Inv. 4548 (fig. 2/2 ; 1/1).

3. Piesă formată dintr-un grup de vase mici, bitronconice, din lut fin maroniu-roşcat, comunicînd, în pătrat, la partea bombată, prin tuburi scurte şi ovale în secţiune. Trei din ele au căpăcele conice sudate de buza lată de 1 cm. Al patrulea vas era lipsit de capac. Toată partea superioară a grupului ca şi căpăcelele sînt lustruite şi pictate cu desene variate, cu alb pe fond maroniu : curbe, meandre şi zigzaguri estompate prin uşoară ardere secundară care a produs pete negricioase. Î = 9 cm (cu capac) şi 6 cm (fără) ; l. = 21 × 20,5 cm ; găsit la —50 cm. Inv. 4549 (fig. 3/1 ; 4/1).

4. A doua piesă formată de asemenea dintr-un grup de patru vase mici, bitronconice (găsită la distanţă de 20 de cm de precedenta), e lucrată din pastă mai puţin fină, gri-maroniu. Vasele sînt legate la fel prin tuburi late şi scurte, formînd tot un pătrat între ele, cu orificiile de comunicare. Lucrat simplu, fără căpăcele, cu gîtul drept de 1,7 cm înălţime. Partea de mijloc, bombată, a vaselor prezintă — pe lăţime de 2,3 cm — haşuri fine din linii întretăiate şi umplute cu culoare albă crudă. Sectorul superior este uşor lustruit, ca şi interiorul vaselor. Pictura simplă în alb se întinde şi pe suprafaţa tubuleţelor de comunicare. Î. = 6,5 cm ; l. = 20 × 19 cm. Inv. 4550 (fig. 3/2 ; 4/3).

Asemenea obiecte se întîlnesc extrem de rar în aşezările neolitice [3].

Credem că aceste două exemplare de vase comunicante (cu şi fără căpăcele) găsite în rămăşiţele aceleiaşi locuinţe din nivelul Gumelniţa B_1 aveau un rol magico-religios.

OBJETS DE CULTE DÉCOUVERTS À GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

L'agglomération éponyme de la culture Gumelniţa sise à 4 km est de la ville d'Olteniţa a enrichi les collections du musée de cette ville avec des matériaux d'une valeur toute particulière. Parmi les raretés mises au jour ces derniers temps, mentionnons:

[2] Vladimir Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 78, menţionează două statuete feminine modelate şi sudate simetric pe umărul unui vas mare, tot din cultura Gumelniţa (Căscioarele).

[3] G. Perrot şi Ch. Chippiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité*, (Egypte) 1882, menţionează că în Egipt şi în Cipru au existat rare grupuri de cîte două vase din lut roşu comunicînd printr-un tub şi legate prin toartă (fig. 547), în execuţie simplă şi masivă ; D. Berciu, Materiale, 2, 1956, p. 525 şi 529, fig. 45 prezintă un vas dublu, comunicant, din locuinţa nr. 1 gumelniţeană de pe Gorgana de la Pietrele (jud. Ilfov). Printre numeroase vase din nivelul *Gumelniţa* A_2, a descoperit şi „un vas dublu comunicant în dreptul gurii" ; Hortensia Dumitrescu, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 381—394, prezintă *Un model de sanctuar în aşezarea neolitică de la Căscioarele*. La p. 381 menţionează în afara sanctuarului şi vase comunicante, duble, din nivelul *Gumelniţa* A_2.

1 — Un vase anthropomorphe dont la partie supérieure ébauche un visage humain. De sa panse bombée se dressent à la verticale deux bras, larges et courts (fig. 1/2 et fig. 2/1).

2 — Fragment d'un vase de grande taille orné de deux représentations anthropomorphes réalisées au moyen de bandes, alvéolées après avoir été appliquées sur le vase (fig. 1/1, 2/2).

3 — Pièce composée de quatre petits vases communiquant entre eux. Trois de ces vases ont de petits couvercles soudés à leur bord. La partie supérieure des vases, ainsi que leurs couvercles, sont peints : des motifs variés, blanc sur brun (fig. 3/1, 4/1).

4 — Une autre pièce de quatre vases communiquant entre eux, mais sans couvercles. L'épaule des vases est hachurée d'incisions peintes en blanc cru (fig. 3/2, 4/2).

On attribue à ces quatre pièces découvertes à Gumelniţa une signification magico-religieuse.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Gumelniţa. 1 = fig. 2/2 fragment de vase avec représentations anthropomorphes ; 2 = fig. 2/1 vase anthropomorphe.

Fig. 2. Gumelniţa. 1 Vase anthropomorphe ; 2 fragment de vase avec représentations anthropomorphes.

Fig. 3. Gumelniţa. Pièces céramiques chacune formée de quatre petits vases joints, communiquants.

Fig. 4. Gumelniţa. Pièces céramiques formées de quatre petits vases joints, communiquants. 1 = fig. 3/1 ; 2 = fig. 3/2.

DOUĂ TOPOARE DE CUPRU DIN ZONA MUREŞULUI MIJLOCIU

DE

VALERIU LAZĂR

Cu prilejul unor cercetări de teren şi a unor sondaje şi săpături arheologice, efectuate în cursul anilor 1967 — 1968 [1], în zona mijlocie a Mureşului (aria Aiud şi spaţiul limitrof) am achiziţionat, printre altele, şi două topoare de aramă descoperite întîmplător.

1. *Topor de aramă cu gaura de înmănuşare transversală* (fig. 1 ; inv. nr. 5, colecţia de arheologie a catedrei de istorie, Institutul pedagogic, Tîrgu-Mureş) ; se încadrează în categoria topoarelor-ciocan (*Hammeräxte*).

Obiectul donat în iunie 1968 a fost achiziţionat de către Gavril Negreanu (atunci învăţător în Sîncrai, jud. Alba), în toamna anului 1967, de la un ţăran din satul Meşcreac, com. Rădeşti, jud. Alba. Informaţia luată de achizitor plasa locul descoperirii în zona terasei inferioare nord-vestice dintre sat şi Mureş, fapt ce ne-a determinat să facem o cercetare la locul respectiv, cunoscînd că în perimetrul localităţii mai fuseseră descoperite urme arheologice [2].

Cercetarea noastră, efectuată în septembrie 1968, în porţiunea dintre Meşcreac şi albia Mureşului, a dus la descoperirea unui bogat material arheologic din epoca romană (fragmente de vase într-o gamă tipologică variată, tuburi de apeduct etc.). Lipsa în această zonă a unui material arheologic care să se lege cronologic de toporul-ciocan amintit ne îngăduie să vorbim fie de o descoperire izolată, fie de provenienţa obiectului dintr-un alt punct topografic al satului.

Toporul, masiv, cu conturul pentagonal, cu profilul longitudinal puţin spre interior are o lungime totală de 0,28 m şi o greutate de 2,227 kg. Braţul cu tăiş vertical are lungimea de 18 cm ; cel scurt, cu muchia orizontală plată, de formă dreptunghiulară, este de 6,4 cm. Lăţimea tăişului vertical are 4 cm, iar a muchiei de 2,5—2,7 cm. Tăişul este ascuţit

---

[1] Sondajele şi săpăturile au fost efectuate de Muzeul de istoric din Aiud cu autorizaţia Institutului de istoric şi arheologie, Cluj.

[2] M. Roska, Repertorium, p. 172, nr. 160 ; K. Horedt, SCIV, 2, 1951, 1, p. 199.

S C I V A, tomul 25, nr. 1, Bucureşti, 1974, p. 119—123

avînd grosimea de 0,3 cm. Gaura de înmănuşare, de formă ovală, cu diametrul de 3,3 cm, are pe partea concavă un manşon bine profilat; în schimb, manşonul părţii convexe este mai îngust. Pe partea concavă a toporului, de o parte şi de alta a găurii de înmănuşare, se află cîte trei ,,mărci'' alveolare imprimate, dispuse semicircular. Piesa are suprafaţa exterioară

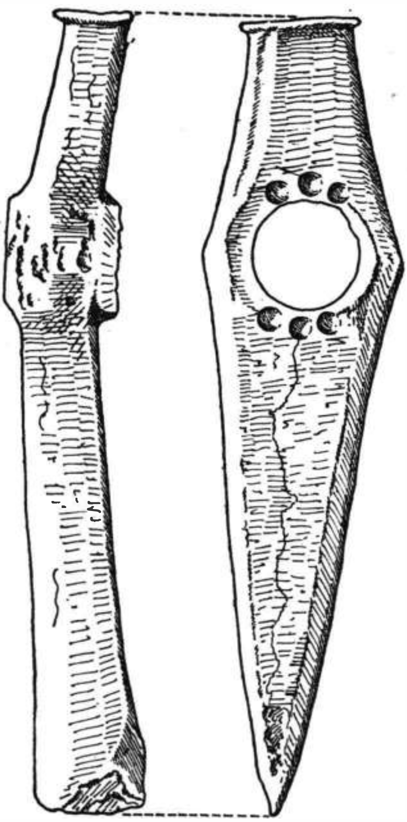

Fig. 1. Topor-ciocan de la Meşcreac (jud. Alba).

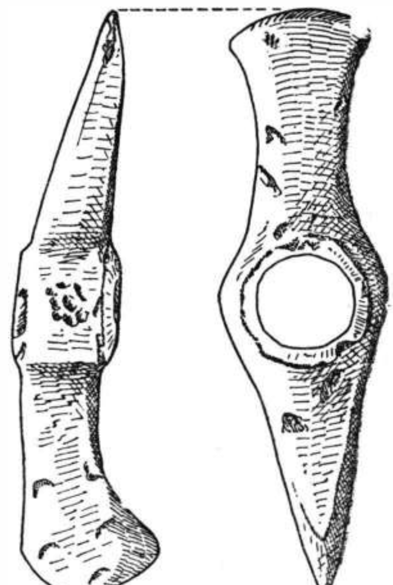

Fig. 2. Topor cu braţele în cruce de la Lopadea Veche (jud. Alba).

acoperită neuniform de obişnuita patină de culoare verzuie-deschis, suprapusă de o crustă zgrunţuroasă de culoare închisă. În unele porţiuni, în care patina a fost înlăturată, apare culoarea roşie pronunţată a metalului din care este confecţionat. Braţul cu tăiş are la extremitatea sa, pe o parte laterală, o fisură din vechime; uşoare fisuri sînt şi la manşonul găurii de înmănuşare. Pe partea concavă, la tăiş, sînt puternice urme de lovituri recente. Asemenea lovituri se observă şi în părţile laterale ale zonei găurii de înmănuşare, ca şi pe muchia toporului.

2. *Topor cu două braţe dispuse ,,în cruce''* (fig. 2; inv. nr. 8, colecţia de arheologie a catedrei de istorie, Institutul pedagogic, Tîrgu-Mureş). Obiectul a fost descoperit întîmplător, în primăvara anului 1968, de

elevul tractorist Ion Brad al Mariei, la circa 150 m nord-est de punctul topografic „Jidovina" de pe teritoriul satului Lopadea Veche (com. Mirăslău, jud. Alba).

Din informaţiile donatorului a reieşit că toporul a fost scos la suprafaţa solului de tractor, cu ocazia arăturii de primăvară, împreună cu fragmente ceramice şi resturi osteologice. Cercetînd toamna (septembrie) locul descoperirii, situat pe o pantă uşor înclinată, care în extremitatea sa sudică se uneşte cu terasa „Jidovinei", am cules numeroase fragmente ceramice aparţinînd culturii Coţofeni (fragmentele, în colecţia catedrei de istorie; Institutul pedagogic, Tîrgu-Mureş) [3]. Piesa are o lungime totală de 0,20 m şi o greutate de 0,830 kg. Amîndouă tăişurile sînt ascuţite. Gaura de înmănuşare a toporului, de formă ovală, are diametrul de 3,5 cm. Ea este prevăzută în partea de jos cu un manşon bine profilat, cu marginile îngroşate. În regiunea dinspre cele două braţe, marginile manşonului au fost ciocănite. Pe faţa superioară a toporului, marginea găurii de înmănuşare este doar uşor reliefată. În jurul ei se observă ciocănituri neregulate şi dese. Interiorul tubului de înmănuşare prezintă încreţituri, care provin probabil din timpul procesului de turnare. Feţele laterale din zona găurii de înmănuşare, ca şi din apropierea tăişului vertical, au ciocănituri şi faţete uşoare, mărunte şi dese ; ele sînt concentrate îndeosebi în apropierea lamei tăişului, fiind aplicate probabil în timpul prelucrării obiectului pentru a-i înlătura unele defecte de turnare şi a-i da un aspect mai elegant. Toporul îşi mai păstrează patina de culoare verzuie doar în unele porţiuni din interiorul tubului de înmănuşare şi la extremitatea tăişului orizontal.

Literatura arheologică referitoare la topoarele cu gaură de înmănuşare transversală de aramă încadrează topoarele noastre, în general, în perioada eneolitică [4]. Toporul-ciocan de aramă de la Meşcreac este asemănător celor descoperite la Ip, Romita, Ugruţiu (Sălaj), Gheorgheni (Harghita), Coldău [5], Stupink [6] (Bistriţa-Năsăud) şi Sfîrnaş [7] (Bihor),

---

[3] Săpăturile noastre din 1967 — 1968 de la punctul „Jidovina", punct apropiat de locul descoperirii toporului-tîrnăcop, au surprins o continuitate de viaţă istorică multimilenară, care încorporează în ea, în succesiune cronologică, resturi arheologice din culturile Criş, Petreşti, Coţofeni, Sighişoara—Wietenberg, Noua, din perioadele Latène, romană şi pre-feudală. De asemenea, prin sondajul efectuat în grădina lui Marcu Ioraş, situată pe terasa inferioară, din stînga drumului ce duce la intrarea în sat, s-au găsit fragmente ceramice prefeudale, provenite probabil dintr-o necropolă. Proprietarul grădinii afirmă că, la întorsul viţei de vie în grădină, a găsit circa 17 morminte de înhumaţie cu inventar, astăzi pierdut. La punctul „Sălaşuri" — spre Aiud — s-a descoperit o întinsă aşezare Sighişoara—Wietenberg cu bogate resturi ceramice. Materialele rezultate din sondaje şi săpături sînt în curs de publicare. (Pt. descoperirile mai vechi vezi M. Roska, *op. cit.*, p. 208, nr. 22 şi K. Horedt, *op. cit.*, p. 195).

[4] Un studiu documentat cu o bibliografie vastă, selectivă, asupra pieselor prezentate de noi, pînă în 1964, la A. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 457—466 ; de atunci, a se mai vedea : Z. Székely, SCIV, 18, 1967, 2, p. 327—332 ; idem, SCIV, 21, 1970, 2, p. 201—208 ; A. Crîşmaru, SCIV, 22, 1971, 3, p. 479—483 ; Fl. Gavrilescu şi A. Vulpe, SCIV, 22, 1971, 4, p. 651—654 ; I. Andriţoiu, Sargeţia, 8, 1971, p. 37—43 ; Ersilia Tudor, SCIV, 23, 1972, 1, p. 19—30.

[5] M. Roska, Repertorium, p. 101, nr. 13, fig. 126 ; p. 112, nr. 18, fig. 134 ; p. 294, nr. 7, fig. 353 ; p. 302, nr. 45, fig. 360 ; idem, Közlemények, II, 1942, 1, p. 36, nr. 65, fig. 32 ; p. 37, nr. 89, fig. 35 ; p. 57, nr. 205, fig. 58.

[6] Şt. Dănilă, SCIV, 18, 1967, 3, p. 497—499.

[7] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 22, fig. 2/7 ; 4/3.

forma lui apropiindu-se pînă la identitate cu exemplarul descoperit la Ugruţiu. Tipologic, el se încadrează în forma cea mai evoluată a topoarelor-ciocan de cupru, în tipul Mezökeresztes [8] şi aria lui de răspîndire cuprinde regiunea nordică a Tisei, estul Serbiei, vestul Bulgariei şi nordul Transilvaniei Centrale [9].

În lipsa unei observaţii stratigrafice certe topoarele-ciocan de tip Mezökeresztes sînt încadrate, din punct de vedere cultural-cronologic, pe baza înrudirii lor tipologice cu topoarele cu tăişurile „în cruce", în neoliticul tîrziu, final [10].

Toporul de cupru cu două braţe dispuse „în cruce" de la Lopadea Veche aparţine tipului evoluat Jászladány, cu o largă răspîndire în Europa sud-estică [11].

Acest tip s-a descoperit în estul Cîmpiei Tisei, în Transilvania, Moldova şi R. S. S. Ucraina. În sud aria de răspîndire include estul Serbiei şi vestul Bulgariei, iar în vest Moravia şi nord-estul Boemiei.

Observaţiile stratigrafice ale unor descoperiri ale acestui tip de topor-tîrnăcop arată că în spaţiul carpato-niprovian el apare în asociaţie cu ceramica pictată în faza Cucuteni AB (Brad, jud. Bacău) şi Cucuteni B (Horodniţa, R. S. S. Ucraina). În spaţiul intracarpatic tipul Jászladány se încadrează în cultura Bodrogkeresztúr [12], după D. Berciu într-o fază tîrzie a acestei culturi [13].

Frecventa sa descoperire în mediul culturii Coţofeni (la Lopadea Veche în zona descoperirii este o aşezare Coţofeni) sprijină părerea că acest tip de topor-tîrnăcop a fost utilizat şi în cadrul culturii Coţofeni [14].

Cu toate că mulţi cercetători atribuie geneza tipului Jászladány din cultura Bodrogkeresztúr, nu este exclus ca triburile care generalizează utilizarea acestui topor să fi fost cele ale culturii Coţofeni [15], comunităţi care preiau şi dezvoltă acest bun cultural [16]. Constatarea pare a fi justificată şi de faptul că locul de geneză a acestui tip de obiect este considerat a fi fost Transilvania [17], care deţinea, în perioada de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului, după regiunea Caucazului, cel mai important loc în prelucrarea aramei [18].

---

[8] F. Schubert, Germania, 43, 1965, 2, p. 279, 284; cf. Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 24.

[9] F. Schubert, *op. cit.*, p. 279; Fl. Gavrilescu şi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 653; cf. Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 24.

[10] Fl. Gavrilescu şi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 654; Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 24.

[11] A. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 458; Ersilia Tudor, *op. cit.*

[12] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 460–461.

[13] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 124.

[14] Părere împărtăşită şi de D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 135, pl. IX.

[15] M. Roska, Közlemények, II, 1942, 1, p. 15–27, cu o hartă (p. 27, astăzi incompletă, depăşită!) a răspîndirii acestor topoare. Pentru Transilvania, vezi şi D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 25–37.

[16] D. Berciu, Apulum, 1, 1939–1942, p. 66; M. Roska, Közlemények, II, 1942, 1, p. 73; Z. Székely, SCIV, 21, 1970, 2, p. 207; I. Andriţoiu, *op. cit.*, p. 43.

[17] D. Berciu, *op. cit.*; M. Roska, *op. cit.*; Z. Székely, SCIV, 18, 1967, 2, p. 331.

[18] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in nordost Ungarn*, 1968, p. 48–49, nota 317. Pentru apariţia metalelor (inclusiv a cuprului) vezi şi I. Nestor, Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 175–182; idem, SRIR, I, 1954, p. 41–59; idem, NEH, 1955, p. 47–63.

Ca atare, definirea acestui topor în spaţiul Transilvaniei (unde se naşte şi are o largă răspîndire) ca topor de tip Jászlandány, considerăm că nu corespunde realităţilor cultural-istorice; cercetarea viitoare va trebui să-i găsească o denumire corespunzătoare realităţilor de aici.

Cele două tipuri au o strînsă legătură tipologico-cronologică, indiferent dacă apariţia şi evoluţia lor e paralelă sau dacă toporul cu tăişurile dispuse „în cruce" derivă din toporul-ciocan [19].

ZWEI KUPFERÄXTE VOM MITTLEREN MUREŞTAL

ZUSAMMENFASSUNG

Es werden zwei Axtfunde aus Kreis Alba veröffentlicht, eine Hammeraxt (Einzelfund aus Meşcreac) und eine kreuzschneidige Axt (Streufund in einer Siedlung, wo unter anderen auch Scherben der Coţofeni-Kultur gesammelt wurden: Lopadea Veche). Der Verfasser meint, daß das zweite Stück mit der dortigen Coţofeni-Siedlung im Zusammenhang steht und daß diese Kultur die kreuzschneidigen Äxte übernahm und ihre weitere typologische Entwickelung beeinflußt hat.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

[19] A. Vulpe, SCIV, 15, 1964. 4, p. 463.

VASE NEO-ENEOLITICE CU TUB ȘI SEMNIFICAȚIA LOR

DE

ȘTEFAN CUCOȘ

Cercetările efectuate în așezarea cucuteniană Nedeia — Ghelăiești (jud. Neamț)[1] adaugă un nou exemplar la repertoriul vaselor cu tub, cărora li s-a atribuit o funcționalitate de caracter pediatric[2]. Astfel, în săpăturile executate în vara anului 1971, pe platforma locuinței nr. 4, sub masa de chirpic scorificat, a fost găsit un vas de dimensiuni mici și cu tub de scurgere (fig. 1 ; 2/1). Vasul este modelat în pastă grosolană,

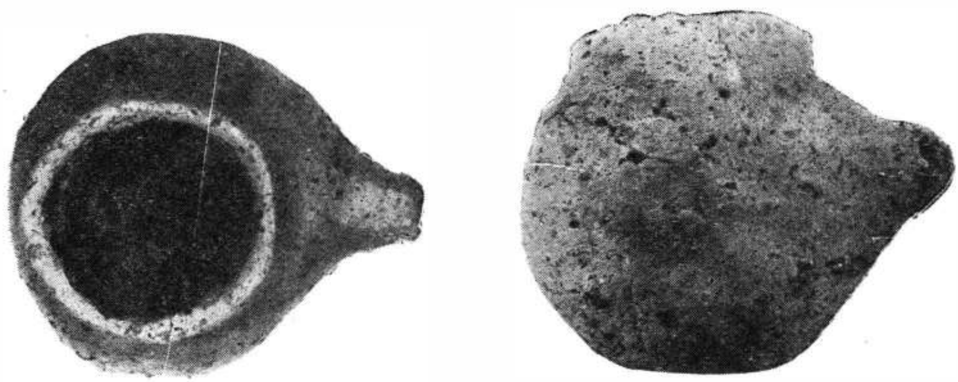

Fig. 1. Vasul cu tub de la Nedeia — Ghelăiești.

poroasă, de culoare roziu — gălbuie, amestecată cu cioburi pisate, din care unele mici fragmente s-au desprins producînd goluri mici și neregulate pe suprafața exterioară. Lucrat neglijent, vasul are o formă sferoidală, gîtul scurt, gura ușor lărgită și ovalizată, iar buza este neregulată avînd aspectul unei ondulări. Din peretele bombat al vasului a fost modelat

---

[1] Săpăturile efectuate în anii 1970—1972 au documentat nivelul Cucuteni A2 prin dezvelirea a două locuințe din această fază.

[2] E. Crișan, ActaMN, 5, 1968, p. 405—407.

S C I V A, tomul 25, nr. 1, București, 1974, p. 125—130

odată cu acesta un tub de scurgere scurt de formă tronconică şi cu extremitatea uşor ridicată. Plasat aproape la jumătatea înălţimii vasului, tras din corpul acestuia şi comunicînd cu interiorul printr-un orificiu longitudinal cu diametrul îngust, tubul are extremitatea mai finisată în raport cu restul vasului. Deşi este partea căreia i s-a acordat atenţie în execuţie, marginile neregulate ale extremităţii tubului ne duc la presupunerea că acesta, iniţial, a fost mai lung. Corodarea pastei ne împiedică să facem o precizare în acest sens şi este posibil ca aceasta să constituie şi cauza neregularităţii buzei tubului şi chiar a vasului.

Din inventarul locuinţei în care a fost găsit vasul cu tub descris mai sus s-a recoltat un complex ceramic compus din vase pictate bicrom şi tricrom, asociere caracteristică fazei Cucuteni A2. Acest context permite încadrarea certă a vasului adus în discuţie în această fază, deşi nu prezintă urme de pictură.

Vasul cu tub de la Ghelăieşti este al doilea de acest fel din faza Cucuteni A2, un exemplar similar fiind descoperit de către colegul Dan Monah de la Muzeul de istorie din Bacău, în aşezarea neolitică Cetăţuia — Vermeşti (jud. Bacău) [3]. Tipologic vasul nostru îşi găseşte analogii cu o piesă fragmentară de la Tîrpeşti (jud. Neamţ) aparţinînd culturii ceramicii liniare [4], cu un vas miniatură din faza Cucuteni B de la Şipeniţ [5], dar şi cu exemplarul hallstattian de la Stupini (fig. 2/3)[6] şi cel de la Rîmnicelu (fig. 2/2) încadrat unei faze finale eneolitice — prehorodiştea[7]. Vasul cu tub de la Ghelăieşti se apropie mai mult de exemplarul de la Stupini (jud. Bistriţa Năsăud) prin forma sa sferică şi este de dimensiuni mai mici decît celelalte piese [8].

★

Publicarea vaselor de dimensiuni mici şi cu tub de scurgere prin analogii cu gutti — „biberoanele" din sticlă romane — sau chiar cu cele din Egipt, Fenicia şi Babilon[9], cît şi cu puţinele exemplare găsite în Europa centrală[10], a dus la ipoteza prin care se atribuie acestora o funcţionalitate de caracter pediatric, presupunîndu-se chiar un mod de folosire a lor în alimentarea artificială a sugarilor [11]. Vasele cu tub din lut ars constituie apariţii relativ recente în cercetările arheologice de la noi. Astfel, publicînd gutti — „biberoanele" din sticlă romane — aflate în colecţiile

[3] Informaţie de la Dan Monah, Muzeul de istorie Bacău.

[4] Informaţie de la Silvia Marinescu-Bîlcu.

[5] O. Kandiba, *Şipeniţ*, Viena, 1937, p. 39; Din faza Cucuteni B1 menţionăm un exemplar fragmentar de dimensiuni mai mari la Ghelăieşti şi altul la Văleni—Neamţ. Cf. H. Dumitrescu, SCIV, 2, 1950, fig. 7/4.

[6] E. Crişan, *op. cit.*, fig. 1; 2.

[7] *Ibidem*, fig. 3; N. Harţuchi, *Un vas biberon descoperit la Rîmnicelu*, în manuscris. Autorul indică în contextul arheologic şi prezenţa ceramicii Cucuteni B2.

[8] Dimensiunile vasului de la Ghelăieşti: înălţimea 0,054 m; diametrul gurii 0,038 m; diametrul maxim 0,057 m; lungimea tubului pe orificiul longitudinal 0,022 m.

[9] V. Bologa, *Omagiu lui C. Daicoviciu*, p. 55—58; E. Crişan, *op. cit.*, p. 407, cu trimitere la J. Bókay, *Jahresbericht für Kinderheilkunde*, 148, Berlin, 1937; A. Peiper, *Chronik der Kinderheilkunde*, Leipzig, 1966, p. 7, fig. 3; D. Klebe — H. Schadewaldt, *Gefässe zur Kindervährund im Wandelderzeit*, Frankfurt a. M., 1955, p. 7, fig. 2.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*.

Muzeului de istorie a Transilvaniei şi Muzeul Brukenthal din Sibiu, în anul 1960, Valeriu Bologa preciza că pînă la acea dată nu se descoperiseră în ţara noastră gutti — „biberoane'' din lut ars [12]. După opt ani (1968),

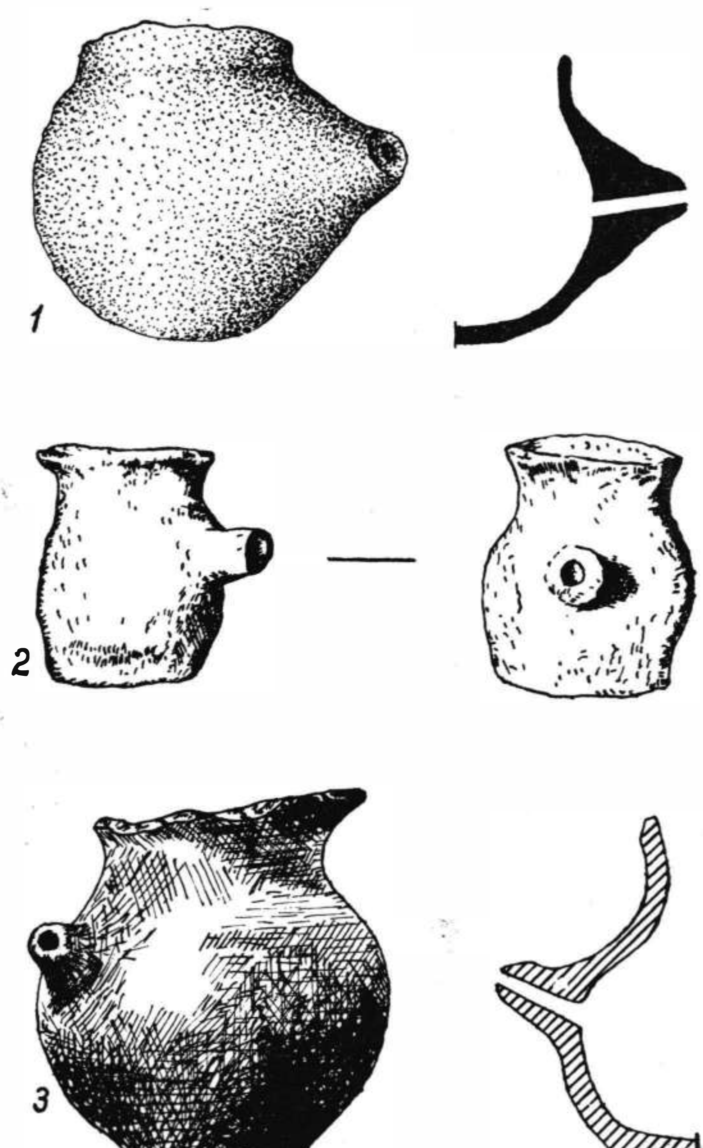

Fig. 2. Vase cu tub : 1 Nedeia — Ghelăieşti — Cucuteni A2 ; 2 Rimnicelu — Prehorodiştea (după N. Harţuchi) ; 3 Stupini — Hallstatt (după E. Crişan).

[12] V. Bologa, *op. cit.*, p. 58.

Eva Crişan publica primele vase cu tub din lut ars descoperite în România şi pe care le încadra, din punct de vedere al utilizării lor, vaselor-,,biberoane''[13]. D-sa prezenta vasul cu tub descoperit la Stupini (jud. Bistriţa Năsăud) într-un context hallstattian (fig. 2/3) şi menţiona exemplarul de la Rîmnicelu (fig. 2/2). Datorită analogiilor descoperite în Ungaria şi la München[14] aceste recipiente din lut ars au fost considerate ca ,,biberoane'' şi ca fiind la acea dată, cele mai vechi din Europa[15].

Prin descoperirea exemplarelor neolitice[16] şi reconsiderarea celui de la Rîmnicelu din punct de vedere cronologic[17], limita apariţiei acestei forme ceramice coboară, dar se impune şi o analiză a interpretării funcţionalităţii lor. În acest sens considerăm utilă publicarea acestor vase cu tub, întrucît noi nu credem că ar fi fost folosite ca biberoane. Dacă pentru vasele cu tub din sticlă romane se poate presupune şi chiar argumenta o funcţionalitate de caracter pediatric, pentru vasele din lut ars, raportate la caracteristicile civilizaţiilor neo-eneolitice, este greu de admis că ar fi avut o asemenea utilizare. Este cunoscut şi nu credem că mai trebuie demonstrat, caracterul rural al civilizaţiilor neo-eneolitice. Diferenţa în timp şi de civilizaţie între culturile neo-eneolitice şi lumea romană nu permit o apropiere nici măcar tipologică între vasele cu tub şi cu atît mai puţin o apropiere a folosirii lor. De asemenea, nici analogiile etnografice ulterioare, atît în mediul rural al civilizaţiilor europene, cît şi în cel al populaţiilor primitive contemporane nu îndreptăţesc ipoteza folosirii vaselor cu tub din lut ars în alimentarea artificială a copiilor. Pe de altă parte, modalitatea folosirii acestor vase prin adaptarea la ele a unui mamelon de ovi-caprină, presupusă de către Schadewaldt şi admisă în discutarea vaselor de la Stupini şi Rîmnicelu[18], constituie numai o ipoteză teoretică nesprijinită pe analogii şi argumente arheologice. Ca urmare, credem că interpretarea vaselor cu tub trebuie făcută în raport cu folosirea lor în civilizaţiile Orientului antic. În acest context considerăm necesară interpretarea vaselor cu tub neolitice şi chiar a celor din epoca bronzului şi Hallstatt.

Este cunoscut faptul, şi nu considerăm necesar să insistăm asupra lui, că neoliticul de pe teritoriul ţării noastre manifestă puternice legături cu neoliticul din sud-estul Europei şi Asia Anterioară, căi pe care au pătruns elemente de influenţă din Orientul antic. În acest proces al legăturilor, contactelor şi influenţelor există o gamă variată de împrumuturi pe plan spiritual prezente în plastică, practici rituale, motive decorative şi chiar în formele ceramice. În funcţie de aceste influenţe se pot interpreta şi vasele cu tub de scurgere.

În cercetările asupra civilizaţiilor mesopotamiene s-a constatat folosirea rituală a vaselor cu tub, fie în practica libaţiilor, fie depuse în

---

[13] E. Crişan, *op. cit.*, p. 406.
[14] A se vedea bibliografia de la nota 9.
[15] E. Crişan, *op. cit.*, p. 407.
[16] Vezi notele 3, 4 şi 5.
[17] Vezi nota 7.
[18] E. Crişan, *op. cit.*, p. 406.

morminte [19]. Prin analogie, vasele cu tub din lut ars se pot considera miniaturi utilizate în asemenea practici rituale. Pentru această ipoteză pledează numărul redus al descoperirilor în raport cu ceramica cucuteniană şi formele acesteia cunoscute pînă în prezent. În cazul folosirii lor ca „biberoane" ar fi trebuit să fie găsite cîteva exemplare de acest fel în fiecare aşezare cucuteniană cercetată şi chiar în aşezările culturilor contemporane. Din cîte cunoaştem nu au fost găsite asemenea vase nici chiar în aşezările cucuteniene mari, cercetate integral, ca la Truşeşti [20] şi Hăbăşeşti [21] şi nici în cercetările reluate în aşezarea eponimă [22]. Mai mult chiar, vasele neo-eneolitice cu tub, cu excepţia fragmentului de la Tîrpeşti aparţinînd ceramicii liniare [23], sînt cunoscute numai în aria culturii Cucuteni. În sprijinul folosirii rituale a acestor vase, adăugăm şi apropierile constatate recent între civilizaţiile neolitice ale Orientului apropiat şi neoliticul românesc, mai ales în ceea ce priveşte elementele de cult [24].

Vasele cu tub ar fi putut fi utilizate şi la picurat sau întins culoarea pe ceramică. Lipsa urmelor de culoare în interiorul acestora infirmă o asemenea utilizare. Pe de altă parte, prezenţa în aşezări a vaselor obişnuite, sau a fragmentelor ceramice ale unor vase de dimensiuni mari, cu urme şi chiar cantităţi apreciabile de ocru roşu, cît şi prezenţa bulgărilor de culoare [25] nu ne permit să presupunem această funcţionalitate.

S-ar putea atribui vaselor cu tub funcţia de instrumente pentru picurat „medicamente", sau prin prelungirea tubului cu o trestie puteau fi folosite la arderea unor ierburi şi la „fumatul ritual" practică cunoscută la populaţiile primitive actuale [26]. Şi în aceste cazuri, caracterul ritual al utilizării lor devine predominant.

Ţinînd seama de dimensiunile mici ale vaselor cu tub, de modul neglijent în care sînt lucrate şi de prezenţa lor redusă în aşezări, pare că acestea sînt simple miniaturi fără un rol utilitar, încadrîndu-se numeroaselor miniaturi găsite în aşezările neo-eneolitice. Însă, miniaturile imită în genere formele ceramice cunoscute frecvent, iar existenţa tubului la aceste vase nu pare de loc întîmplătoare. Deci, vasele cu tub de scurgere nu constituie o formă ceramică frecventă, avînd probabil o anumită destinaţie în practicile rituale, ipoteză pe care o considerăm ca fiind mai apropiată de adevăr. Nu este exclus ca vasele cu tub să fie derivate din vasele cu cioc de turnare şi peretele perforat. De asemenea, este posibil ca şi aceste vase să fi fost făţuite şi pictate, încît numai condiţiile de conservare ni le aduc în forma neglijentă în care au fost găsite. În cercetările viitoare

---

[19] G. Contenau, *Manuel d'archéologie orientale*, 1, Paris, 1927, p. 484, fig. 354; 356. A se vedea şi vasele cu tub provenite din morminte: fig. 191; 225; 249.

[20] M. Petrescu—Dîmboviţa, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 17 şi urm.; SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 13 şi urm.; SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 170.

[21] Vl. Dumitrescu, *Hăbăşeşti*, Bucureşti, 1954, p. 274 şi urm.

[22] M. Petrescu—Dîmboviţa, *Cucuteni*, Bucureşti, 1966, p. 23 şi urm.

[23] Vezi nota 4.

[24] N. Vlassa, ActaMN, 7, 1970, p. 14 şi urm.; A. Niţu, MemAntiq, 1, 1969, p. 67 şi urm.

[25] În afara fragmentelor ceramice cu ocru roşu au fost găsiţi bulgări de culoare albă la Cetăţuia — Vermeşti. Informaţie Dan Monah.

[26] I. Lips, *Obîrşia lucrurilor*, Bucureşti, 1958, p. 231.

descoperirea vaselor cu tub într-un context de cult, sau o altă formă care să indice utilizarea lor, cît şi noi date asupra derivării lor, va confirma sau infirma ipotezele noastre.

Prezenţa vaselor cu tub aduce un nou tip în repertoriul formelor ceramice neo-eneolitice de la noi, iar interpretarea funcţionalităţii lor credem că nu poate fi decît cea de caracter ritual; stabilirea certă a funcţiei lor pediatrice neputînd fi acceptată întrucît însăşi poziţia de alimentare artificială a copiilor, cît şi capacitatea lor redusă o infirmă.

LES VASES NÉO-ÉNÉOLITHIQUES AVEC LE TUBE ET LEUR SIGNIFICATION

RÉSUMÉ

L'auteur présente un vase avec le tube afférent de petites dimensions (fig. 1; 2/1). Le vase a été découvert en 1971, dans l'établissement néolithique de type Cucuteni à Nedeia—Ghelăieşti (dép. de Nemţ); le contexte archéologique appartient à la sous-phase Cucuteni A2. On mentionne un autre exemplaire de la même sous-phase découvert dans le site Cetăţuia—Vermeşti (dép. de Bacău). Ceux-ci ont des analogies avec le vase de Rîmnicelu (dép. de Brăila), daté de l'étape finale énéolithique pré-Horodiştea (fig. 2/2) et avec un autre vase découvert à Stupini (dép. de Bistriţa-Năsăud), dans un niveau hallstattien. Les vases découverts à Rîmnicelu et Stupini ont été considérés comme des vases de type pédiatrique (« biberon »).

En conclusion l'auteur considère les vases avec des tubes afférents comme des vases rituels, à fonction magique, semblables aux vases pour libations des civilisations de l'Orient Antique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vase avec le tube de Nedeia — Ghelăieşti.

Fig. 2. Les vases avec le tube; 1 Nedeia — Ghelăieşti — Cucuteni A2; 2 Rîmnicelu — Prehorodiştea (après N. Harţuchi); 3 Stupini — Hallstatt (après E. Crişan).

DESCOPERIRI HALLSTATTIENE ÎN INCINTA CETĂȚII MEDIEVALE ENISALA

DE

I. T. DRAGOMIR

Ruinele cetății medievale se află pe dealul calcaros denumit „Gras ”[1] un „adevărat cuib de vultur secular” între lacurile Razelm și Babadag în stînga șoselei ce leagă Tulcea de Constanța, la 2 km est de comuna Enisala și la 7 km sud-est de orașul Babadag (fig. 1).

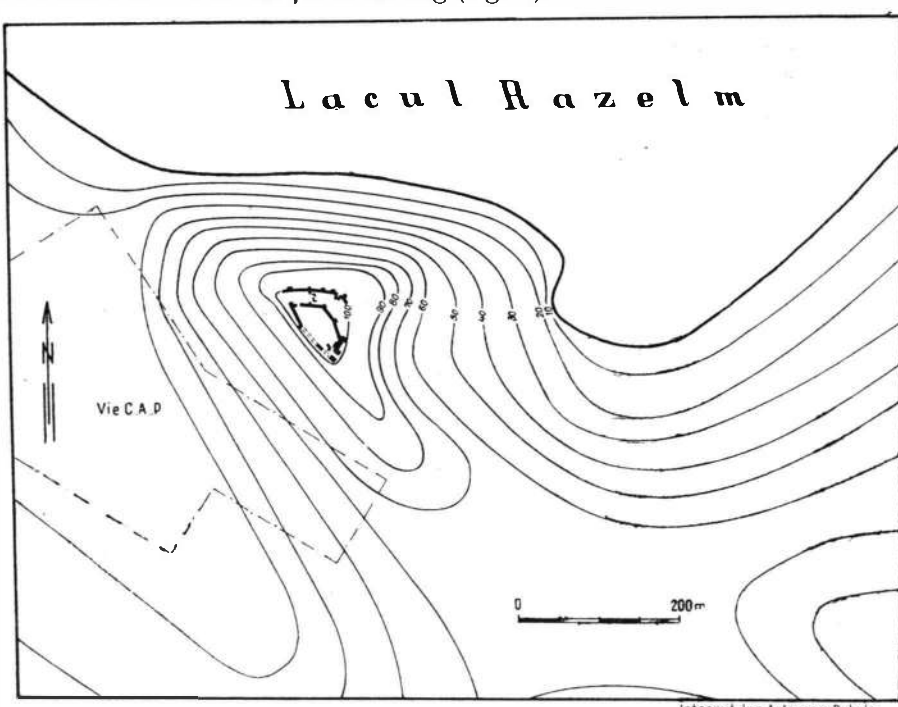

Fig. 1. Enisala. Poziția topografică a cetății medievale.

[1] Radu Ștefan Ciobanu, BMI, 40, 1971, 1, p. 21.

S C I V A, tomul 25, nr. 1, București, 1974, p. 131–136

În 1939 cercetătorul Grigore Avakian a efectuat săpături în cetatea medievală de la Enisala [2]. Materialele descoperite atunci au arătat importanța acestei cetăți pentru istoria medievală a țării noastre. Pentru acest motiv cercetările au fost reluate în 1963 de Institutul de arheologie al Academiei în colaborare cu Muzeul județean de istorie Galați.

În anii 1963 — 1964 [3] s-au făcut săpături pentru lămurirea situației stratigrafice și în vederea obținerii acelor date care să permită și valorificarea materialelor provenite din săpăturile anterioare. Secțiunile executate au putut fi trasate numai în porțiuni nesăpate anterior. Terenul din incinta cetății fusese săpat aproape în întregime așa încît săpăturile noastre au avut o eficiență sporită mai ales în afara zidurilor ei de incintă.

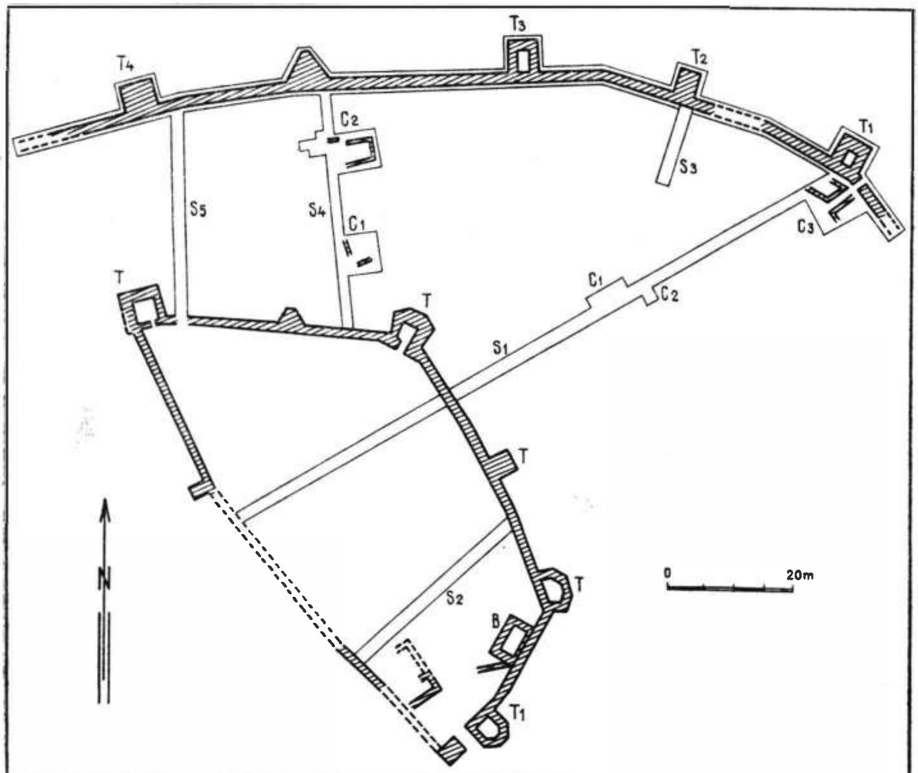

Fig. 2. Enisala. Planul săpăturilor arheologice întreprinse în interiorul cetății în anii 1963—1964.

Săpăturile au arătat că cele mai vechi urme de locuire de pe înălțime datează din prima epocă a fierului (Hallstatt) fiind specifice culturii Babadag. Sporadic, s-au găsit și unele vestigii din secolele II—IV și altele din perioada romano-bizantină.

---

[2] Scarlat Lambrino, RIR, 9, 1939, p. 499; Mircea Petrescu—Dîmbovița, *Inventarul materialului arheologic... din Galați*, București, 1940, p. 3. Materialele arheologice descoperite la Enisala în 1939 au fost depozitate la prefectura din Galați și au rămas nepublicate.

[3] Săpăturile au fost efectuate de Ion Barnea (responsabil) de la Institutul de arheologie București și Ioan T. Dragomir, directorul Muzeului de istorie Galați.

Urmele de locuire din prima epocă a fierului au apărut în toate cele cinci şanţuri săpate, atît în interiorul propriu-zis al incintei cetăţii medievale, cît şi mai ales în spaţiul cuprins între perimetrul primului zid de incintă şi cel de al doilea zid periferic al cetăţii (fig. 2). Stratul de cultură hallstattian apare între adîncimile de 0,20 — 0,40 m, mai rar între 0,70 — 0,90 m suprapunînd în unele locuri direct panta stîncoasă a dealului şi conţine bucăţi de lut ars cu impresiuni de trestie, cenuşă şi cărbuni, fragmente ceramice, cîteva unelte de piatră, silex, os şi lut ars, oase de animale domestice şi sălbatice precum şi oase de peşti de talie mare. În şanţul nr. 1 şi caseta A şi în şanţul nr. 4 au fost descoperite ruinele a două locuinţe hallstattiene de suprafaţă (I şi II). Numeroase bucăţi de lut ars, împrăştiate pe o suprafaţă aproape dreptunghiulară, cu laturile de 5 m × 3,50 m indică forma locuinţei I şi orientarea VSV-ENE. Podeaua locuinţei a fost alcătuită din pămînt galben bătut direct pe stîncă. Pe latura de ENE era situată vatra de formă rectangulară cu o suprafaţă de circa 1 m^2. Ruinele locuinţei II n-au permis precizarea formei şi dimensiunilor sale.

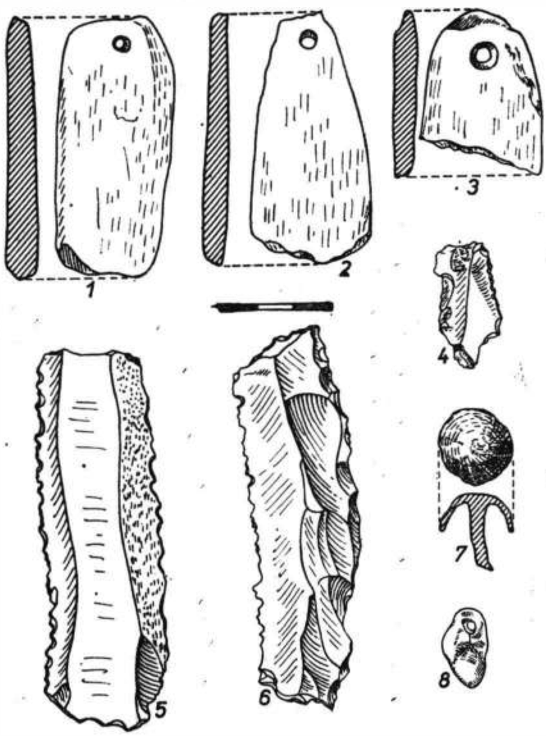

Fig. 3. Enisala. Obiecte găsite în stratul hallstattian: 1—3 cute de piatră; 4—6 lame de silex; 7 buton-aplică de bronz; 8 colţ de cerb perforat.

În afara ceramicii, care reprezintă materialul arheologic cel mai bogat şi mai semnificativ pentru încadrarea cronologică şi culturală a aşezării hallstattiene de la Enisala, s-au mai descoperit următoarele obiecte: trei lame de silex de culoare gălbui-maronie (fig. 3), mai multe cute de piatră de formă prismatică (fig. 3/1—3), cîteva fusaiole de lut ars de formă

bitronconică, un ac de os cu urechiuşă, un lustruitor de piatră pentru ceramică, un buton—aplică de bronz (fig. 3/7), un fragment de vas din tablă de bronz, un colţ de cerb perforat (fig. 3/8) şi alte cîteva obiecte a căror utilizare nu o putem preciza.

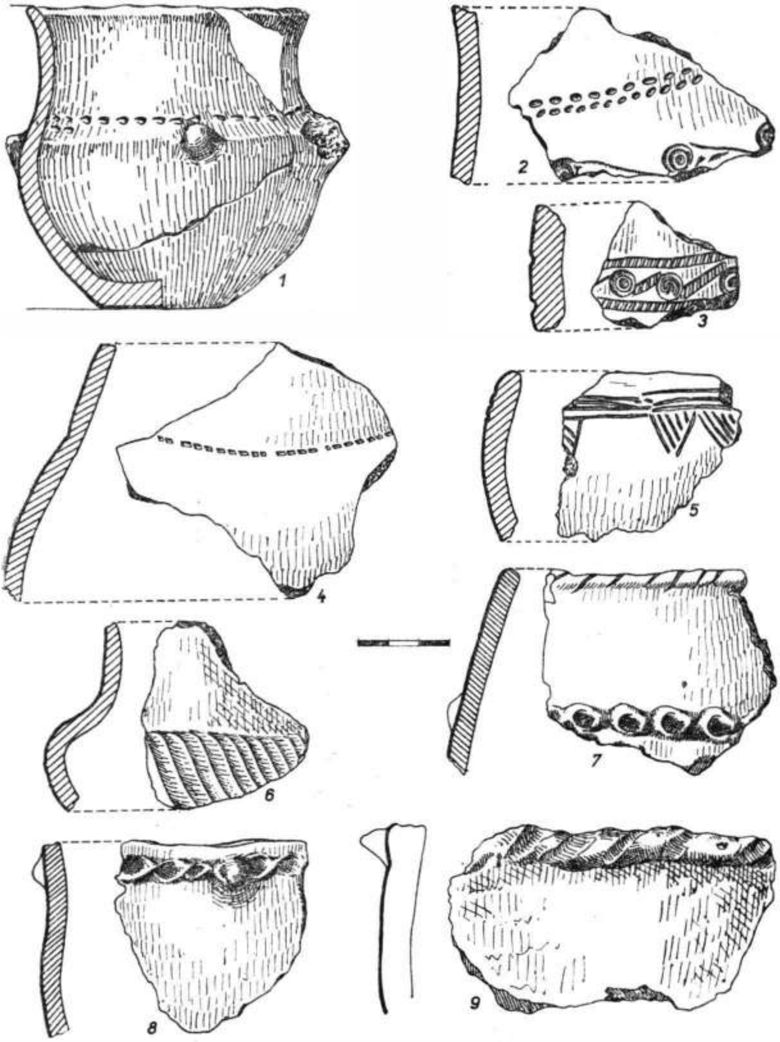

Fig. 4. Enisala. Ceramică din aşezarea hallstattiană.

În cadrul ceramicii distingem două categorii : a) ceramică neagră şi cenuşie, lustruită, de bună calitate şi b) ceramică de factură grosolană, insuficient frămîntată, cu cioburi pisate, nisip sau chiar pietricele, de culoare gălbui-cărămiziu sau cenuşiu-cărămizie. În categoria ceramicei de factură bună distingem următoarele forme : vasele bitronconice de dimensiuni mari şi mijlocii avînd pe umăr proeminenţe sau caneluri oblice ; străchinile de dimensiuni variabile cu marginea arcuită spre interior ;

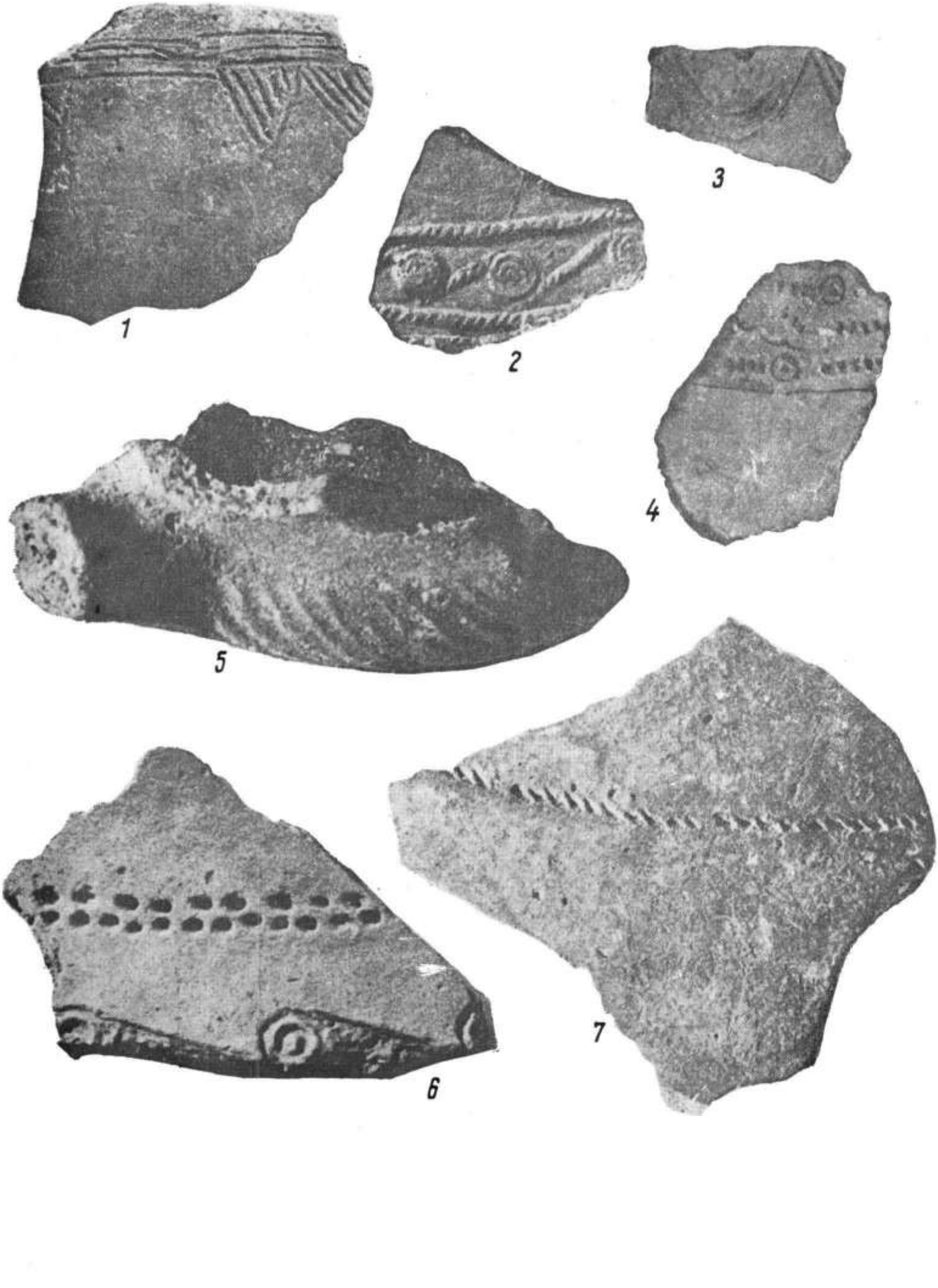

Fig. 5. Enisala. Ceramică din așezarea hallstattiană.

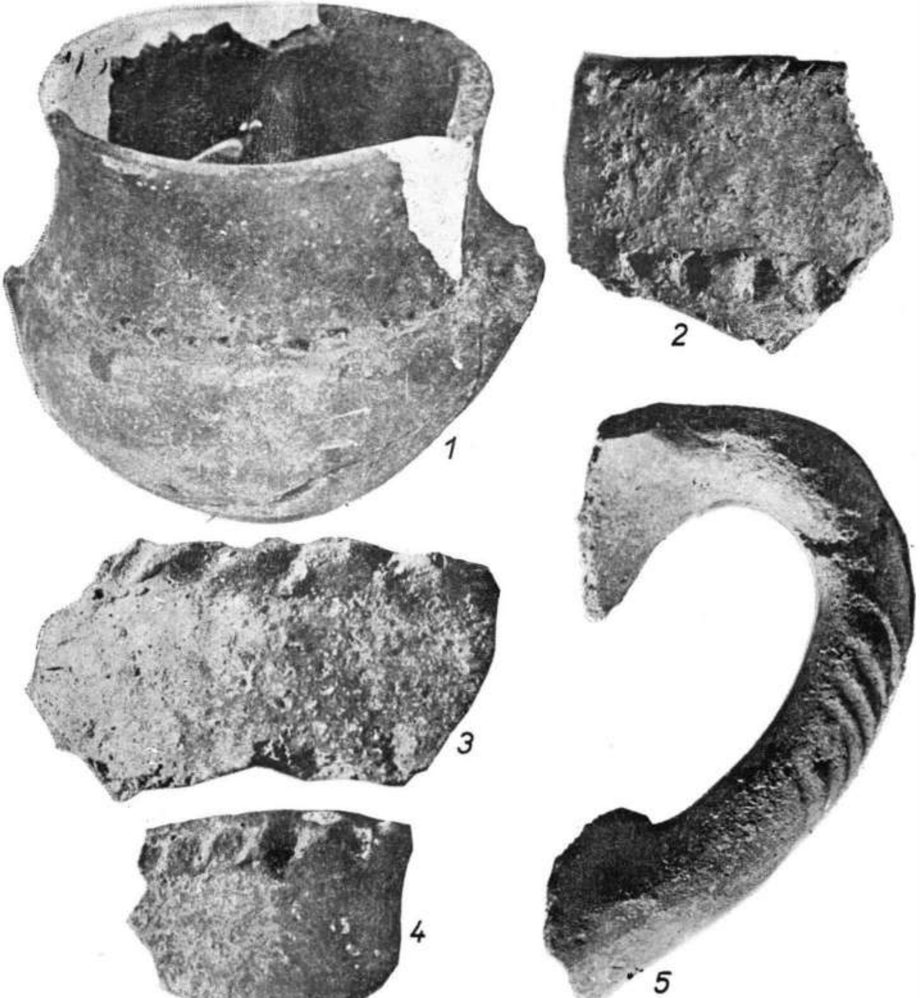

Fig. 6. Enisala. Ceramică din așezarea hallstattiană.

ceştile cu umăr profilat, cu una sau două torţi supraînălţate avînd secţiunea plată sau elipsoidală, gura larg deschisă şi fundul mic concav (fig. 4/1, 6; 5/5; 6/1). Ornamentaţia ceştilor hallstattiene de la Enisala este bogată şi variată. Ea constă din caneluri fine aplicate oblic pe umărul şi chiar pe torţile vaselor (fig. 4/6, 5/5; 6/5), din şiruri orizontale de triunghiuri incizate (fig. 4/5, 5/1), din ghirlande (fig. 5/3), din şiruri de mici cercuri concentrice imprimate, unite prin tangente imprimate cu torquesul (fig. 4/2—3; 5/2—6).

Categoria ceramicii de factură grosolană este reprezentată în special de vasele tronconice uneori aproape cilindrice (borcane) cu brîu alveolar (fig. 4/7—9; 6/2—4).

Întregul repertoriu de vase hallstattiene descoperite în aşezarea de pe înălţimea de la Enisala îşi găseşte perfecte analogii în ceea ce priveşte tehnica, formele şi ornamentarea în marea cetate hallstattiană de la Babadag[4], fiind specifice culturii cu acelaşi nume din Dobrogea şi regiunile imediat învecinate acesteia. Asemenea materiale sînt cunoscute în prezent în multe puncte din zonele amintite. În afară de cele cunoscute anterior mai menţionăm următoarele puncte: „cabana vînătorilor" de la trecerea bălţii Lăţimea, de la poalele Bugeacului[5] (jud. Tulcea), Vînători[6], Tătarca[7], Suceveni[8] şi alte puncte de pe valea Horincei (jud. Galaţi) şi Bălteni[9] (jud. Buzău).

Observaţii făcute pe înălţimea de la Enisala şi materialele descoperite documentează o aşezare hallstattiană timpurie de scurtă durată ce corespunde fazei a II-a a culturii Babadag, respectiv perioadei sec. X—IX î.e.n.[10].

DÉCOUVERTES HALLSTATTIENNES DANS L'ENCEINTE MÉDIÉVALE DE LA FORTERESSE D'ENISALA

RÉSUMÉ

La forteresse médiévale d'Enisala se trouve située sur la colline calcaire dite «Gras», qui se dresse entre les lacs Razelm et Babadag à 2 km est de la commune Enisala et à 7 km sud-est de la ville de Babadag. Le produit des fouilles archéologiques effectuées à Enisala en 1939 est

[4] R. Vulpe, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 550—551, fig. 23; Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 100—118.

[5] Informaţii primite în anul 1970 de la Ion Limbidis, restaurator la Muzeul judeţean de istorie Galaţi.

[6] Ion T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, p. 182, fig. 2/11.

[7] M. Brudiu, Materiale, 9, 1971, p. 513—516.

[8] Ion T. Dragomir, MemAntiq, 2, 1971; materialul rezultat din săpăturile de la Suceveni, specific culturii Babadag este inedit.

[9] Ion T. Dragomir, Materiale, 8, 1962, p. 21. Fragmentele ceramice descoperite la Bălteni în anul 1958 sînt încă inedite. Ele provin din sectorul C, capătul de nord al şanţului 1, găsite la —1,20 m de la nivelul solului actual. Deşi iniţial au fost atribuite epocii bronzului, totuşi, în lumina săpăturilor arheologice din ultima vreme care au completat şi îmbogăţit în mod substanţial cunoştinţele specialiştilor asupra repertoriului formelor şi al motivelor ornamentale străvechi, ele aparţin cu siguranţă perioadei de început a epocii fierului (Hallstatt), fiind specifice culturii Babadag.

[10] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 117—118.

resté inédit, en dépôt à la préfecture de Galaţi. En 1963–1964, l'Institut d'archéologie de Bucarest a repris les fouilles en collaboration avec le Musée départemental de Galaţi, explorant à nouveau la colline de cette forteresse médiévale. C'est ainsi qu'on a relevé les vestiges de son habitat le plus ancien, qui remonte à l'âge du fer. Les ruines de deux habitations en surface du sol y ont été localisées. On constate la parfaite analogie de la céramique relevée sur place avec celle mise au jour dans la grande citadelle hallstattienne de Babadag qui a donné le nom à la culture hallstattienne développée dans cette région du Bas–Danube. Pour plus de précision, disons que la céramique d'Enisala atteste un bref habitat de la phase Babadag II (sec. X^e–IXe av.n.è.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Enisala. L'emplacement topographique de la forteresse médiévale.

Fig. 2. Enisala. Le plan des fouilles archéologiques faites à l'intérieur de la forteresse de 1963–1964.

Fig. 3. Enisala. Objets découverts dans la couche hallstattienne : 1–3 pierres à aiguiser ; 4–6 lames en silex ; 7 applique en bronze ; 8 croc de cerf perforé.

Fig. 4. Enisala. Céramique de l'habitat hallstattien.

Fig. 5. Enisala. Céramique de l'habitat hallstattien.

Fig. 6. Enisala. Céramique de l'habitat hallstattien.

UN MORMÂNT ROMAN DE PE TERITORIUL RURAL AL MUNICIPIULUI DUROSTORUM

DE

VASILE CULICĂ

Într-un punct situat în dreptul indicației kilometrice 129,800 de pe drumul național nr. 3 București—Constanța, surparea malului Dunării a distrus un mormînt de epocă romană, împrăștiind cea mai mare parte din inventar. Lipsa totală a materialului osteologic sau a unor dovezi de cremațiune nu ne îndreptățește să presupunem că resturile date la iveală aparțin unui cenotaf ci mai degrabă explicația trebuie căutată în repetata prăbușire a malului.

Locul este situat pe raza comunei Ostrov (jud. Constanța) în apropierea imediată a orașului Silistra (R. P. Bulgaria) și a făcut parte din teritoriul anticului Durostorum [1]. Deși străvechea așezare tracică, devenită municipiu sub Marc Aureliu, a jucat un rol important în istoria romano-bizantină ca centru militar, economic-vamal sau religios, cunoașterea etapelor lui de dezvoltare, extinderea centrului urban și întinderea teritoriului rural, situarea lagărului legiunii a XI-a Claudia și a așezării de *canabae* au făcut prea puțin obiectul unor cercetări organizate [2], modestele informații arheologice de care se dispune azi fiind în cea mai mare măsură tributare descoperirilor întîmplătoare.

Lipsa săpăturilor sistematice determină necesitatea consemnării riguroase a tuturor descoperirilor fortuite ca singur mijloc de informare și de valorificare științifică.

În pămîntul răvășit de lunecare și de ape au fost identificate fragmentele unui număr de patru țigle romane, dreptunghiulare, plate și cu marginile ridicate, de dimensiuni mari (54 × 47 cm), provenite fără îndoială din structura amenajată pentru protejarea complexului funerar.

---

[1] *Tabula Imperii Romani*, Romula, Durostorum, Tomis, L 35, București, 1969, *sub voce* Durostorum, Ostrov (citește Moes. Inf. în loc de Scyth. Min.)

[2] Gh. Florescu, *Monumenti antichi di Durostorum* (...A Silistra (Durostorum) non si sono fatti scavi sistematici...), Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 427; R. Constantinescu, RÉSEE, 5, 1967, 1—2, p. 20, nota 79; A. Frova, *Pittura romana in Bulgaria*, Roma, 1943, p. 7—8.

S C I V A, tomul 25, nr. 1, București, 1974 p. 137—141

Aspectul marginilor cioburilor indică spărturi recente, provocate de ruperea şi surparea malului.

Din inventarul mormîntului au fost recuperate piesele a căror descriere urmează :

1. Urcior ovoidal lucrat din pastă cărămizie, puţin densă şi dură, cu o singură toartă, canelată. Gura uşor evazată. Se sprijină pe un inel cu diametrul mai mare decît partea inferioară. Î. 21 cm ; diam. maxim 12 cm ; diam. fundului 3,7 cm (fig. 3/1).

2. *Unguentarium* cu corp sferic şi gît înalt, cilindric, cu buză inelară, terminat printr-o deschidere evazată. Corpul cu pereţi subţiri, lucrat dintr-o pastă cărămizie-roşcată, cu caneluri puţin reliefate, este aşezat pe o bază aplatizată, continuată din peretele vasului. Î. = 17 cm; Î. gîtului = 9 cm; diam. corpului = 9,5 cm (fig. 3/2).

3. Dintre obiectele salvate, un interes mai mare îl prezintă o oglindă metalică, de mărime mijlocie (diam. 9,8 cm). Placa discoidală concav-convexă a fost turnată din bronz. Faţa bombată a fost puternic lustruită şi acoperită cu un strat subţire de metal alb, probabil argint, păstrat pe aproape jumătate din suprafaţă (fig. 1). Spatele a rămas neşlefuit şi poartă urmele asperităţilor inerente turnării în tipar, dar a fost dublat cu un înveliş confecţionat dintr-o placă subţire de bronz aurit, împodobit cu un motiv alegoric realizat prin presare într-un tipar (fig. 2/a—b).

Condiţiile mediului în care a fost depusă oglinda şi prăbuşirea complexului funerar au pricinuit pierderea a aproape jumătate din învelişul ornat. În ceea ce se mai păstrează se poate distinge cu uşurinţă în centrul discului reprezentarea zeiţei Venus în picioare, privită jumătate din spate. Un uşor vestmînt pare a se distinge, lîngă spărtură, în jurul gambei. Zeiţa priveşte un coif cu mască (atribut al zeului Marte) pe care îl ţine în mîna dreaptă întinsă, în timp ce se sprijină cu coapsa şi cu braţul stîng pe un stîlp sau pe o coloană aşezată în spatele ei. Rezemat de coloană se observă scutul lui Marte [3].

Solul este redat printr-o linie reliefată, sub care se distinge un ornament în formă de ovă, un bucraniu şi alte simboluri neidentificabile.

Deasupra capului o ghirlandă formată dintr-un rînd de frunze şi din două rînduri de fructe rotunde, din care se desprind fluturînd două *taenii*, este susţinută de un amoraş. Deasupra ghirlandei, un obiect neidentificat. Un al doilea amoraş, situat mai jos, pare că aleargă către zeiţă — plutind ca şi primul — ţinînd în mîna dreaptă întinsă, un disc, probabil o oglindă [4]. Ambii amoraşi ţin în mîna stîngă cîte un obiect în formă de nuia.

Pe jumătatea din stînga a plăcii ornate — pierdută în cea mai mare parte — se conservă doar un rest dintr-un obiect neidentificat, suprapus de un altul cilindric care arată mai degrabă ca o casetă de toaletă dar poate fi considerat şi un altar de proporţii reduse, cum se întîlnesc, plutind în partea de sus, pe stelele funerare de la Marea Neagră [5].

---

[3] Pe o gemă de la Romula, Venus poartă armele lui Marte, printre care coiful şi scutul. Cf. D. Tudor, *Oltenia Romană*[3], p. 401.

[4] Pe o reprezentare de marmură de la Bumbeşti, zeiţa este însoţită de doi amoraşi; pe altele, de la Romula şi Bumbeşti, amoraşii îi ţin oglinda pentru a-şi aranja coafura, *loc. cit.*

[5] Mulţumim şi pe această cale profesorului dr. Hans Möbius (R. F. G.) pentru confirmarea, după fotografie, a identificării tipului Venus şi pentru indicaţiile bibliografice de la nota 13.

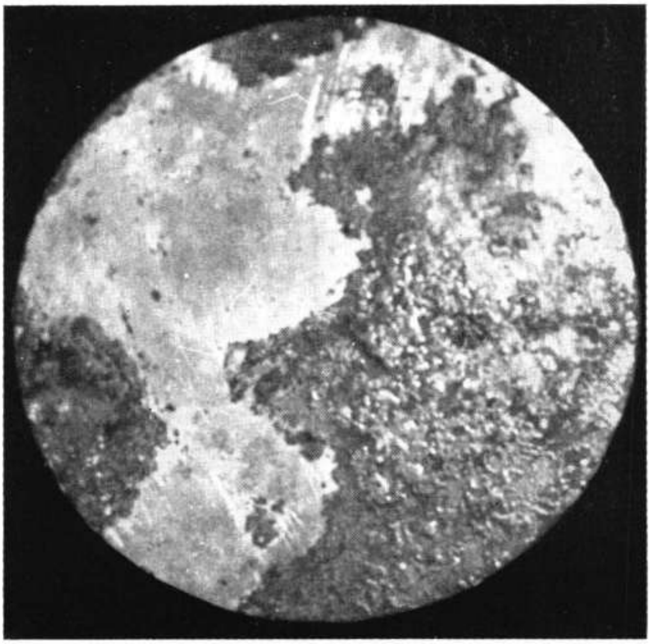

Fig. 1. Oglindă de bronz argintată (față).

Fig. 2. Resturile membranei de bronz aurit care acoperea spatele oglinzii de bronz.

Oglinda nu a fost prevăzută cu mîner.

Mormîntul fiind cu totul răvăşit şi conţinutul lui în mare parte pierdut, nu sînt posibile consideraţii mai ample în legătură cu obiceiurile funerare de rit şi ritual. Protejarea cu ţigle, depunerea unor vase de ofrandă şi de obiecte care au aparţinut defunctului sînt practici obişnuite lumii greco-romane pe spaţii întinse, vreme de secole. Ţigle de felul celor amintite, lipsite de ştampila producătorului dar prevăzute uneori cu urme de impresiuni curbe şi paralele, trasate cu degetele în pasta crudă, constituie un tip comun, obişnuit, în Dobrogea romană, de regulă în secolul al II-lea.

Urciorul ovoidal, date fiind şi dimensiunile lui mijlocii, aparţine categoriei vaselor de culoare roşie, frecventă în secolul al II-lea e.n. şi urcioarelor cu o singură toartă, mult răspîndite în ultima sa jumătate [6].

O formă ceramică cu o circulaţie mai restrînsă este vasul sferic. Vase similare provenite din zona pontică sud-dunăreană au fost incluse în categoria unguentariilor, fiind descoperite în cantităţi apreciabile în complexe funerare. Forma evoluată, denumită tipul *bulb*, de care se leagă organic recipientul descris, se află în circulaţie spre sfîrşitul secolului I şi în secolul al II-lea e.n. [7]. Un exemplar de la Tomis se deosebeşte de *unguentarium*-ul nostru prin lipsa canelurilor şi printr-o mai accentuată aplatizare a părţii de susţinere, elemente neesenţiale care nu modifică conţinutul tipologic [8].

Pentru unguentariile de tip *bulb* s-a stabilit descendenţa din prototipul elenistic cu corpul ovoidal, abundent în necropolele tomitane din secolul al III-lea î.e.n. [9]. Ele nu pot fi însă izolate nici de produsele asemănătoare de sticlă, cunoscute din mormintele tomitane din secolul I e.n. Analogia este izbitoare cu un exemplar canelat, puţin mai scund dar cu diametrul mai mare [10]. În acest caz reprezintă de fapt, transpunerea în argilă — material mai puţin costisitor — a unei forme evoluate şi realizate în sticlă, spre mijlocul secolului I e.n. şi nu invers, cum am fi fost ispitiţi să gîndim.

Deşi oglinzile metalice abundă în aşezările din ultima perioadă a celei de-a doua epoci a fierului, atribuite fiind atelierelor elenistice sau celor italice, pe teritoriul dobrogean nu am găsit o altă analogie în afara exemplarului descoperit în sarcofagul de la Mangalia în octombrie 1970 — datat în secolul al II-lea prin monede de la Faustina — de care se deosebeşte prin dimensiuni şi prin stilul ornamentului [11]. Totuşi cu toate că oglinda de la Mangalia este evident mai mare, iar învelişul posterior este

---

[6] D. Tudor, *op. cit.* p. 85.

[7] M. Bucovală, Pontice, 2, 1970, p. 312—318; D. Nikolov şi Hr. Bujukliev Arheologija, 2, 1970, p. 56, fig. 8, balsamarii din argilă din tumulul nr. 8, datate la finele secolului al II-lea e.n.

[8] M. Bucovală, *loc. cit.* fig. 32.

[9] *Ibidem*, p. 312.

[10] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanţa, nr. şi fig. 63 p. 56 (vezi tipuri adiacente şi bibliografie).

[11] Conţinutul sarcofagului ne-a fost prezentat, cu lămuririle de rigoare, de către C. Stavru. Îi mulţumim şi pe această cale; M. Bucovală, Pontica 3, 1970. Mormîntul CDXXXVIII, p. 201 şi fig. 9.
Oglinda de bronz, diam. 0,09 m. Mormîntul datat în sec. II e.n.

ajurat şi prevăzut cu ornamente vegetale stilizate, tipologic nu diferă de exemplarul comparat, pe care-l putem deci include în aceeaşi etapă cronologică [12].

Tipul zeiţei Venus, astfel cum se conturează din stilul figurii, se

Fig. 3. Urcior şi *unguentarium* din inventarul mormîntului.

regăseşte în primul rînd pe gemele greceşti, apoi în timpul Imperiului roman timpuriu [13].

Întrucît în formă statuară tipul respectiv nu este cunoscut, se poate presupune că la originea micului relief de bronz stă influenţa exercitată de gemele epocii imperiale.

Teritoriul în care se înscriu resturile funerare este mai de mult cunoscut pentru vestigii de acelaşi caracter [14], dar nu sînt temeiuri pentru a presupune că mormîntul din care provin a fost cuprins în perimetrul unei necropole. Se pare că departe de aglomerările urbane ale Durostorum-ului şi ale aşezării de *canabae*, a fost săpat pe teritoriul propriu de unul din acei proprietari locali ale căror vile rustice populau spaţiul dintre actuala Silistra şi pînă nu departe de comuna Ostrov [15].

---

[12] Prof. dr. Hans Möbius apreciază că, in cazul în care mormîntul cu oglinda împodobită cu tipul Venus aparţine sigur secolului al II-lea e.n. trebuie să ne gîndim la un obiect preţios de familie, depus în mormînt.

[13] A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, 1900, I, pl. 34/19 ; *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen*, III, 1970, pl. 33/56 şi pl. 34, nr. 61—64.

[14] A. Frova, *op. cit.*, p. 10.

[15] *Ibidem.*

Deşi cele trei piese salvate nu pot constitui singure inventarul unui mormînt, căci de bună seamă aici urmau să se mai afle : un opaiţ, monede depuse ritual şi — judecînd după oglindă — diferite ustensile casnice sau de toaletă, alături de obişnuitele podoabe femeieşti, nimic nu înlătură concluzia că mormîntul a aparţinut unei defuncte cu o poziţie socială avantajată. La aceasta ne îndreaptăţeşte atît faptul săpării mormîntului pe terenul unei vile, cît şi oglinda însăşi căci, oricît de obişnuită în trusa de îngrijire a frumuseţii la femeile romane, astfel de exemplare rămîn totuşi veritabile articole de lux.

UNE TOMBE ROMAINE DU TERRITOIRE RURAL DU MUNICIPE DUROSTORUM

RÉSUMÉ

Un éboulement du talus de la chaussée nationale n° 3 Bucarest — Constanţa près de la borne kilométrique 129 800 a mis au jour, sur la rive droite du Danube, à un endroit placé dans l'ancien territoire rural du municipe de Durostorum, une sépulture romaine. La majeure partie de son mobilier, y compris la dépouille du défunt, se sont perdus. Toutefois, on a constaté la présence des fragments de quatre grandes tuiles rectangulaires destinées à protéger la tombe, ainsi que celle de quelques pièces du mobilier funéraire, dont une cruche, une petite boîte à onguent et un miroir en métal; ce sont des objets courants dans les complexes funéraires du IIe siècle de n.è.

Le miroir, dont le revers est couvert d'un feuillet de bronze doré, est œuvré au repoussé et orné de motifs allégoriques. C'est un article de luxe, sorti selon les apparences des ateliers italiques, révélant que la tombe devait renfermer les restes d'une femme. Le grand prix d'un tel article s'avère significatif pour ce qui est de la haute position sociale de la défunte, fait également confirmé par cet enterrement en dehors des limites de la nécropole, vraisemblablement dans le territoire d'une *villa rustica*.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Miroir en bronze argenté (face).
Fig. 2. Restes du feuillet en bronze doré qui couvrait le dos du miroir.
Fig. 3. Cruche et boîte à onguent faisant partie du mobilier de la tombe.

O NOUĂ INSCRIPŢIE DESCOPERITĂ LA MICIA

DE

LIVIU MĂRGHITAN

După cum consemnează şi alte studii şi articole recent apărute [1], castrul şi aşezarea romană de la Veţel (judeţul Hunedoara) au fost şi continuă să fie obiectivul unor ample săpături arheologice cu caracter de salvare. Edificarea unui complex de construcţii actuale în perimetrul cu urme romane a făcut ca în paralel cu cercetările sistematice să fie scoase la iveală, în condiţii de cele mai multe ori puţin prielnice pentru vestigiile antice, monumente epigrafice şi sculpturale, substrucţii de clădiri, morminte şi un mare număr de obiecte mărunte, dar nu lipsite de semnificaţie istorică [2].

Altarul votiv pe care îl prezentăm, actualmente, păstrat la muzeul din Deva, face parte tocmai din această categorie a antichităţilor miciene descoperite în mod fortuit, în împrejurări care s-au soldat cu o nedorită deteriorare a inscripţiei.

Cu prilejul nivelării terenului din aria de protecţie a unui canal de scurgere a apelor reziduale (fig. 1), la adîncimea de 0,30 m, lama agregatului ce executa operaţiunea respectivă a atins monumentul epigrafic, ce era îngropat în sol, avînd textul în partea superioară. Datorită friabilităţii deosebite a rocii de augit-andezit din cariera de la Uroi, din care este confecţionat altarul, contactul dur cu tăişul metalic a dus la sfărîmarea şi răspîndirea pe o întinsă suprafaţă a fragmentelor, dealtfel foarte mărunte, făcînd imposibilă recuperarea lor. Concomitent cu descoperirea monumentului, în acel loc au fost surprinse, şi desigur parţial dislocate, resturile din subsol a unor ziduri de piatră [3], care după conturul terenului ocupă o suprafaţă de aproximativ 900 m².

---

[1] Octavian Floca, Ştefan Ferenczi, Liviu Mărghitan, *Micia — grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 5 şi urm.; Octavian Floca, Sargetia, 5, 1968, p. 49 şi urm.; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate din Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 128 şi urm.; Octavian Floca, Valentin Vasiliev, Sargetia, 5, 1968, p. 121 şi urm.; Lucia Marinescu, Liviu Mărghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 125 şi urm.; Liviu Mărghitan, SCIV, 21, 1970, p. 579 şi urm.

[2] Valentin Vasiliev, Liviu Mărghitan, Apulum, 7, 1968, p. 423 şi urm.; Liviu Mărghitan, RevMuz, 5, 1968, p. 448; idem, RevMuz, 6, 1969, p. 533.

[3] Cercetarea întregului edificiu n-a fost posibilă deoarece terenul respectiv face parte din circuitul agricol.

Piatra cu inscripţie (fig. 2) e de formă paralelipipedică, cu înălţimea de 1,05 m, lăţimea de 0,38 m şi grosimea de 0,34 m.

Extremitatea de sus, deşi foarte deteriorată, mai păstrează o parte din ornamentaţia iniţială, constînd dintr-un chenar compus din patru linii incizate şi dintr-o rozetă amplasată în partea de mijloc a ,,frontonului". Un picior scund, de formă oarecum cilindrică, situat în dreptul rozetei, servind foarte probabil ca pilon de fixare pentru un alt obiect ce era aşezat pe altar, încheie grupul elementelor legate de decorul monumentului.

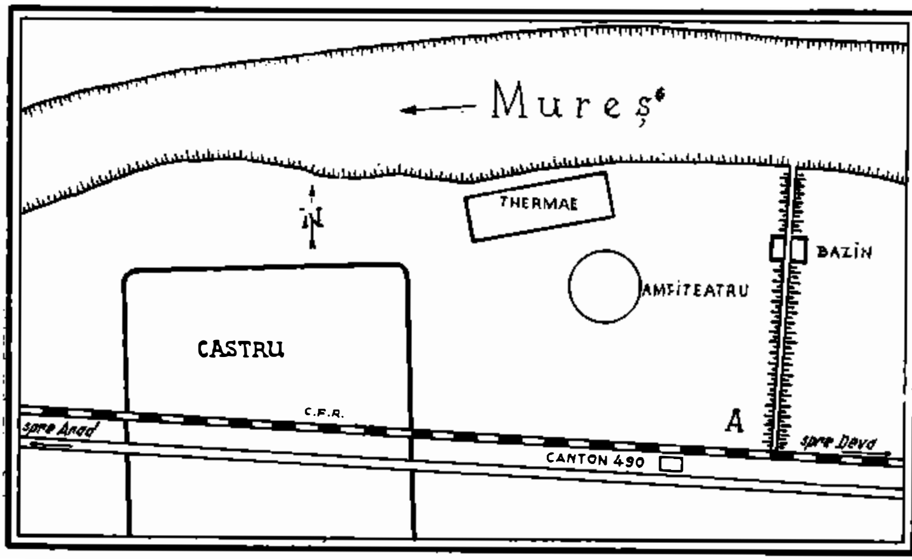

Fig. 1. Micia. Planul aşezării. A — locul descoperirii monumentului.

Ca mod de execuţie tehnică, menţionăm tratarea mai îngrijită a feţei şi a părţilor laterale, în vreme ce spatele a fost cioplit într-o măsură mai redusă.

Literele sînt suficient de bine adîncite, dar în privinţa uniformităţii lor vădesc faptul că au fost lucrate de un lapicid fără prea multă îndemînare. Majoritatea au înălţimea cuprinsă între limitele de 6,2—6,5 cm, cu o singură excepţie clară, a unei litere de 10 cm. Cele şapte rînduri ale epigrafei deţin o suprafaţă totală de 0,60 × 0,38 m². Textul neprezentînd eroziuni provocate de intemperii din antichitate, sau de excesivă şi îndelungată umiditate, descifrarea sa, în cazul descoperirii în condiţiuni prielnice, nu ar fi implicat aproape nici o dificultate de lectură.

După cum se poate urmări din fig. 2 au rămas lizibile următoarele grupuri de litere: D, E, A, N, în rîndul iniţial, un ,,I" alungit, urmat de V şi N, în rîndul secund, P, A, M şi P în ligatură, I, V, în cel de al treilea şir, cîte trei litere în rîndurile patru şi cinci, R, V, F şi P, R, A, precum şi II, C în asociere cu O, M, iar în finalul textului se disting V, S şi o secvenţă din litera L. Întregirea conţinutului, prin completarea literelor din porţiunea distrusă, la prima vedere pare doar o forma-

litate, adăugirile rîndurilor 1, 4, 5, 6 și 7 fiind sugerate de alte inscripţii, unele dintre ele fiind chiar de la Micia. Nu putem însă afirma acelaşi lucru despre întregirea r. 2—3, și îndeosebi rîndul secund care este cel mai lezat din toată inscripția.

Fig. 2. Micia. Altar dedicat Dianei și Lunei.

Ținînd cont de raportul dintre mărimea literelor şi spaţiul rămas disponibil în fiecare rînd, propunem întregirea următoare, pe care o vom motiva în cea de-a doua parte a articolului :

D E A N [AE]
[ET] L U N [AE]
P(ublius) A M P I V [S]
R V F I [NVS]
P R A [E(fectus) COH(ortis)]
II C O M [MAG(enorum)]
V(otum) S(olvit) L(ibens) [(M(erito)].

Numele Dianei, redat pe monument D E A N A, dovedește că cea dintîi dintre divinitățile cărora le este dedicat altarul e zeița al cărei cult a fost intens practicat în Dacia romană [4] după cum o confirmă pe lîngă

[4] *Istoria Romîniei*, I, București, 1960, p. 326 și 334.

inscripții, apreciabilul număr de statuete și reliefuri votive [5] descoperite în provincia nord-dunăreană.

Litera din rîndul secund, un ,,i'' mai înalt decît celelalte semne grafice ale inscripției, măsurînd 10,1 cm, urmată de fragmente suficient de mari din V și N, sugestionează că a doua zeitate ar putea fi Junona. Dar analogiile din bibliografia ce ne-a stat la dispoziție nu mai consemnează un alt caz în care respectivele divinități feminine să fie asociate pe același monument, fără a fi însoțite de alți zei [6]. Alt fapt ce vine în contradicție cu datele cunoscute ar fi menționarea numelui Dianei înaintea unui personaj sacru cu prerogative atît de însemnate cum era Junona. În inscripțiile unde apare și Jupiter, Junona deține locul imediat următor [7], în vreme ce în textele epigrafice în care zeul suprem lipsește, Junona se află pe primul plan [8]. Referitor la locul Dianei, în cadrul grupurilor de divinități, observăm că în toate cazurile ea figurează în finalul înșiruirii zeilor respectivi [9]. Junona e secondată în cele mai frecvente cazuri de către Minerva [10], exemplu ce face și mai puțin plauzibilă posibilitatea asocierii, pe monumentul aici în discuție, a importantei zeițe, cu Diana.

Considerațiile anterioare ne conduc către interpretarea acelui ,,i'' majuscul din rîndul al doilea, ca fiind litera L, care urmată de V și N reprezintă prima parte a numelui Luna. În textul cîtorva altare votive Diana și Luna figurează împreună, cu deosebirea față de inscripția noastră că Luna e consemată înaintea Dianei [11]. Prezența celor două zeități în epigrafa de la Micia se explică prin faptul că adoratorii lor din antichitate le acordau o seamă de atribuții comune [12], chiar și templele acestora din metropola imperiului fiind învecinate.

Substituirea literei I prin E din numele Dianei se înscrie și ea în categoria cazurilor de acest gen atestate în alte inscripții [13], provenite din provinciile situate în nordul și vestul peninsulei Balcanice. Este foarte verosimil ca această alternativă, cu E în loc de I, să ilustreze modul în care era pronunțat numele Dianei de către majoritatea populației din aceste ținuturi.

Completarea rîndului al treilea, în care se menționează persoana ce a edificat altarul o facem tot în temeiul unor analogii epigrafice. Presupunem ca plauzibilă forma A M P I V S [14], fără a exclude cu desăvîrșire posibilitatea unor lecturări ca A M P E I V S [15], or, mai puțin probabil, A M P L V S. Pentru rîndul al patrulea, existența unei frînturi din partea

---

[5] Mihai Bărbulescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 203 și urm.; Ioan Andrițoiu, RevMuz, 6, 1969, p. 531.

[6] ILS, II, 3090, 3092.

[7] Idem, 3083, 3090, 3092; CIL, III, 1350.

[8] ILS, II, 3084, 3091.

[9] CIL, III, Supll. 1, 7771; ILS II, 3090, 3092, 3094.

[10] ILS, II, 3083, 3084, 3091, 3092.

[11] CIL, III, Supll. 1, 7771; ILS, II, 3090, 3094; RE, V, p. 334.

[12] DA, II, 1, p. 156; RE, XIII, p. 1810; Pierre Grimal, *Dictionaire de la mythologie grèque et romaine*, Paris, 1963, p. 265.

[13] CIL, III, Supll. 1, 3156/a, 7117; idem, Supll. 2, 12370, 14076, 14086, 14206/13; ILS, II, 3265, 3276; Mihai Bărbulescu, *op. cit.* p. 204.

[14] AnnEp., 1969–1970, nr. 95.

[15] CIL, III, 2400, 3172.

superioară a literei I dovedeşte ca certă citirea R V F I N U S, excluzînd eventualitatea ca să figureze R V F V S.

Cele trei litere clar lizibile de la începutul antepenultimului rînd, P R A, avînd dedesubtul lor pe II C O M, şi acestea din urmă foarte distincte, sînt suficient de edificatoare în privinţa funcţiei militare a lui P. Ampius Rufinus, de prefect al cohortei a II-a a commagenilor, formaţie auxiliară confirmată la Micia şi prin alte mărturii epigrafice [16].

Prezenţa a trei dintre literele formulei tipice de încheiere a textului inscripţiei, şi anume — V, S, partea inferioară a siglei L, ne scuteşte de alte comentarii.

Dacă textul monumentului votiv recent descoperit la Micia, la fel cu celelalte epigrafe din această aşezare, ridicate de elemente ce făceau parte din a doua cohortă a commagenilor, nu aduce date noi în privinţa compunerii efectivelor respectivei formaţii militare [17], ni se conferă totuşi numele unui prefect necunoscut pînă acum nici la Micia, nici în provincie. În comparaţie cu alte două altare votive miciene, înălţate de oşteni ai aceleiaşi *Coh. II Commagenorum* unor divinităţi „naţionale”, Jupiter Turmasgades, I.O.M. Dolichenus [18], exemplarul nostru e dedicat unor zeităţi din pantheonul roman [19]. Este dealtfel cel dintîi text cunoscut în aşezarea antică de la Veţel, conferit acestor zeităţi de ordin secundar [20], Diana şi Luna.

Ridicarea de altare în cinstea Dianei de către persoane ce deţineau funcţii militare este un obicei frecvent atît în Dacia romană [21] cît şi în alte provincii ale Imperiului roman [22]. Spre deosebire de celelalte inscripţii votive, în textul acestui monument Diana este menţionată înaintea numelui Lunei.

Referitor la încadrarea în timp a altarului edificat de P. Ampius Rufinus, lipsind elementele cronologice furnizate de o săpătură arheologică, considerăm deocamdată că el poate fi datat în perioada celorlalte inscripţii ale cohortei de commageni, aflate la Micia [23].

Semnalarea unor temple şi sanctuare pe aria aşezării romane din Veţel, prin prezenţa mai multor monumente votive [24], face posibilă presupunerea că substrucţiile din locul descoperirii altarului conferit Dianei şi Lunei să fi fost în antichitate un lăcaş de cult al acestor zeiţe. Dar respectiva ipoteză va primi răspunsul cuvenit numai după efectuarea unor săpături sistematice în acel punct.

---

[16] I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 172.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem.*

[19] CIL, III, 1355, Supll. 1, 7848, 7854, 7855.

[20] Pierre Grimal, *op. cit.*, p. 265.

[21] CIL, III, Supll. 1, 7771.

[22] ILS, II, 3245, 3259, 3265.

[23] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 172.

[24] C. Daicoviciu, Sargetia, 2, 1940, p. 117 şi urm.; Octavian Floca, Sargetia, 5, 1968, p. 51; Valentin Vasiliev, Liviu Mărghitan, Apulum, 7, 1968, p. 429.

UNE NOUVELLE INSCRIPTION DÉCOUVERTE À MICIA

RÉSUMÉ

Dans la présente étude on décrit et interprète une nouvelle inscription découverte sur le territoire du village Veţel (dep. Hunedoara).

L'Autel votif dédié à Diana et Luna atteste pour la première fois le nom d'un *praefectus cohortis*, inconnu dans la province Dacia.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Micia. Plan d'ensemble. A — le lieu de la découverte du monument.
Fig. 2. Micia. Autel dédié à Diana et Luna.

Warwick Bray and David Trump, *The Penguin Dictionary of Archaeology.* Drawings by Judith Newkomer (Penguin Reference Books), Harmondsworth, 1972, 270 p., 210 desene în text + 15 hărţi afară din text.

Între numeroasele dicţionare speciale publicate în anii din urmă în ţările Apusului, întocmite de autori cu înaltă calificare şi realizate nu o dată în condiţii cu adevărat excelente, acel pe care ţin să-l semnalez e unul din cele mai remarcabile : prin amploarea materiei tratate, prin sobrietatea şi precizia redactării, prin calitatea ilustraţiilor şi a hărţilor.

Ca sferă de preocupări, dicţionarul îmbrăţişează ceea ce numim îndeobşte pre- şi protoistoria pe plan mondial, pînă la înflorirea civilizaţiilor clasice. Atenţia autorilor nu e deci limitată la Europa, nici măcar la Egipt şi la Orientul apropiat : se au în vedere deopotrivă Africa de Sud şi de Est, India şi Pakistanul, China de Nord şi cele două Americi, cu specială stăruinţă asupra civilizaţiilor din Anzii centrali. De altă parte, pe lîngă marea varietate a culturilor înregistrate şi descrise în trăsăturile lor de căpetenie, dicţionarul mai cuprinde explicaţii ale termenilor tehnici folosiţi în lucrările de specialitate, de la cei mai uzuali pînă la cei mai esoterici, precum şi notiţe prosopografice despre arheologii de seamă din lumea întreagă, de la începuturile arheologiei ca ştiinţă. Fireşte, e vorba numai de învăţaţi defuncţi, dar numărul lor e totuşi considerabil şi trebuie admirată virtuozitatea autorilor, care au ştiut să aleagă personalităţile cu adevărat reprezentative şi să le închine notiţe în care nimic esenţial nu-i lăsat la o parte.

O virtuozitate egală era necesară pentru a da articolelor propriu-zis arheologice forma în care ni se înfăţişează : reduse ca întindere şi totuşi informate şi precise, expunînd cu claritate problemele tratate, dar fără amănunte de prisos şi fără să cadă nici o clipă în ceea ce s-ar putea numi „tehnicism". Mai puţin de o coloană pentru articolul „neolitic", mai puţin de două coloane pentru „celţi", 36 de rînduri pentru „dendrocronologie" — sînt indicaţii care vădesc nu numai economia de vorbe cu care s-a lucrat, dar şi capacitatea de abstracţie a autorilor, în stare să definească noţiuni şi să explice procese istorice cu minimum de mijloace de expresie.

Cititorul român, specialist sau profan, parcurge cu interes articolele închinate atîtor culturi descoperite pe teritoriul ţării noastre şi intrate pe rînd în literatura arheologică de pretutindeni, de la Cucuteni şi Gumelniţa pînă la Hamangia. Mai nedumerit rămîne în privinţa motivelor care i-au determinat pe autori să consacre notiţe speciale geţilor, dar nu şi dacilor, cimerienilor, dar nu tracilor. O consultare atentă a lucrării sfîrşeşte prin a revela că, în realitate, în articolul despre geţi se vorbeşte şi de daci, după cum se vorbeşte de traci în cel despre cimerieni, botezaţi pentru circumstanţă *Trako-Cimmerians.* Nici vorbă, în aceste condiţii se realizează o oarecare economie de spaţiu, dar aceasta n-ar fi trebuit obţinută cu preţul obscurităţii şi e evident că, în cazurile citate,

ar fi trebuit să existe măcar fișe de trimitere la articolele unde problemele sînt tratate fie și numai în treacăt.

O inovație binevenită a *Dicționarului* e așa-numitul „indice regional" în care, sub denumiri geografice cuprinzătoare (Balcani, Insulele britanice, Europa centrală etc.), se grupează articolele privitoare la respectivele părți ale lumii. Munca de informare a cititorului e astfel înlesnită, iar examenul comparativ al diferitelor rubrici indică din capul locului regiunile de pe glob mai bogate în vestigii ale trecutului sau mai bine cercetate pînă-n această clipă. O privire la rubrica „România", de pildă, arată că 13 articole speciale se referă la teritoriul ei — cele mai multe despre culturi neolitice, de la Ariușd la Tărtăria. Evident, aceasta nu epuizează materia, dar tot atît de evident e și faptul că autorii unei lucrări atît de cuprinzătoare (și atît de redusă ca volum!) nu puteau intra în mai multe amănunte. O tratare exhaustivă a tuturor problemelor legate de trecutul României, din paleolitic pînă la întemeierea Principatelor, se va putea găsi abia în *Dicționarul de istorie veche a României*, inițiat de Editura enciclopedică, a cărui întocmire se apropie de sfîrșit și a cărui tipărire, avem temei să credem, nu va întîrzia nici ea mai mult decît e necesar pentru revizia tehnică a manuscrisului.

D. M. Pippidi

Milivoje Veličković, *Rimska sitna bronzana plastika u Narodnom Muzeju— Petits bronzes figurés romains au Musée National*, Beograd, 1972 (Antika — Antiquité, IV), 204 p. +162 fig. în planșe.

Cataloagele și repertoriile diverselor tipuri de piese din colecții și muzee constituie prețioase ustensile de lucru pentru istorici și arheologi. Iată de ce salutăm apariția volumului lui Milivoje Veličković, cuprinzînd bronzurile figurate din colecțiile Muzeului național din Belgrad. Lucrarea reprezintă volumul al IV-lea din colecția „Antichitatea", iar publicarea și a unei traduceri integrale a textului în limba franceză facilitează posibilitatea de consultare pentru un cerc larg de specialiști.

Cartea se deschide cu o scurtă „Introducere" privitoare la intrarea pieselor în colecții, proveniența bronzurilor (după provincii), locul de fabricație. Din această introducere, ca și din „Indexul de proveniență" care încheie lucrarea, rezultă că majoritatea din cele 162 de bronzuri prezentate provin de pe teritoriul provinciei Moesia Superior, în ordine urmînd provinciile Macedonia, Pannonia Inferior, Dalmatia și Pannonia Superior. Se detașează net numericește materialul provenit din zona *limes*-ului danubian și din unele centre urbane ale Moesiei Superior.

Cele mai multe piese au fost lucrate în ateliere provinciale sau în ateliere itinerante, dar unele (Apollo — nr. 7, Mercur — nr. 15, Venus — nr. 50, 51, 53, Bacchus — nr. 65, Lar — nr. 81, Attys — nr. 91, păstor — nr. 94, taur — nr. 104, lucernă — nr. 153 etc.) provin din import, mai ales în primele două secole ale erei noastre. Interesant este grupul de statuete reprezentîndu-l pe Mercur (nr. 39—49), la care schematismul accentuat constituie dovada peremptorie a provenienței lor dintr-un atelier local.

Cel mai masiv grup în cadrul pieselor de bronz ale colecțiilor Muzeului național din Belgrad îl formează cele care redau diferite divinități greco-romane sau orientale — 93 de piese — la care trebuie adăugate de fapt încă circa 12—13 piese incluse în plastica decorativă. Prezentarea acestor bronzuri se face în cadrul primelor trei părți ale catalogului: *Zei și zeițe* (Jupiter, Apollo, Mars, Minerva, Mercur, Venus — total 64 de reprezentări); *Zei minori și genii* (Bacchus, Hercule, Esculap. Amor, Somnus, Lar, Priap, Fortuna, Victoria — total 25 de reprezentări) și *Divinități orientale*

ar fi trebuit să existe măcar fişe de trimitere la articolele unde problemele sînt tratate fie şi numai în treacăt.

O inovaţie binevenită a *Dicţionarului* e aşa-numitul „indice regional" în care, sub denumiri geografice cuprinzătoare (Balcani, Insulele britanice, Europa centrală etc.), se grupează articolele privitoare la respectivele părţi ale lumii. Munca de informare a cititorului e astfel înlesnită, iar examenul comparativ al diferitelor rubrici indică din capul locului regiunile de pe glob mai bogate în vestigii ale trecutului sau mai bine cercetate pînă-n această clipă. O privire la rubrica „România", de pildă, arată că 13 articole speciale se referă la teritoriul ei — cele mai multe despre culturi neolitice, de la Ariuşd la Tărtăria. Evident, aceasta nu epuizează materia, dar tot atît de evident e şi faptul că autorii unei lucrări atît de cuprinzătoare (şi atît de redusă ca volum!) nu puteau intra în mai multe amănunte. O tratare exhaustivă a tuturor problemelor legate de trecutul României, din paleolitic pînă la întemeierea Principatelor, se va putea găsi abia în *Dicţionarul de istorie veche a României*, iniţiat de Editura enciclopedică, a cărui întocmire se apropie de sfîrşit şi a cărui tipărire, avem temei să credem, nu va întîrzia nici ea mai mult decît e necesar pentru revizia tehnică a manuscrisului.

D. M. Pippidi

Milivoje Veličković, ***Rimska sitna bronzana plastika u Narodnom Muzeju— Petits bronzes figurés romains au Musée National***, Beograd, 1972 (Antika — Antiquité, IV), 204 p. + 162 fig. în planşe.

Cataloagele şi repertoriile diverselor tipuri de piese din colecţii şi muzee constituie preţioase ustensile de lucru pentru istorici şi arheologi. Iată de ce salutăm apariţia volumului lui Milivoje Veličković, cuprinzînd bronzurile figurate din colecţiile Muzeului naţional din Belgrad. Lucrarea reprezintă volumul al IV-iea din colecţia „Antichitatea", iar publicarea şi a unei traduceri integrale a textului în limba franceză facilitează posibilitatea de consultare pentru un cerc larg de specialişti.

Cartea se deschide cu o scurtă „Introducere" privitoare la intrarea pieselor în colecţii, provenienţa bronzurilor (după provincii), locul de fabricaţie. Din această introducere, ca şi din „Indexul de provenienţă" care încheie lucrarea, rezultă că majoritatea din cele 162 de bronzuri prezentate provin de pe teritoriul provinciei Moesia Superior, în ordine urmînd provinciile Macedonia, Pannonia Inferior, Dalmatia şi Pannonia Superior. Se detaşează net numericeşte materialul provenit din zona *limes*-ului danubian şi din unele centre urbane ale Moesiei Superior.

Cele mai multe piese au fost lucrate în ateliere provinciale sau în ateliere itinerante, dar unele (Apollo — nr. 7, Mercur — nr. 15, Venus — nr. 50, 51, 53, Bacchus — nr. 65, Lar — nr. 81, Attys — nr. 91, păstor — nr. 94, taur — nr. 104, lucernă — nr. 153 etc.) provin din import, mai ales în primele două secole ale erei noastre. Interesant este grupul de statuete reprezentîndu-l pe Mercur (nr. 39—49), la care schematismul accentuat constituie dovada peremptorie a provenienţei lor dintr-un atelier local.

Cel mai masiv grup în cadrul pieselor de bronz ale colecţiilor Muzeului naţional din Belgrad îl formează cele care redau diferite divinităţi greco-romane sau orientale — 93 de piese — la care trebuie adăugate de fapt încă circa 12—13 piese incluse în plastica decorativă. Prezentarea acestor bronzuri se face în cadrul primelor trei părţi ale catalogului: *Zei şi zeiţe* (Jupiter, Apollo, Mars, Minerva, Mercur, Venus — total 64 de reprezentări); *Zei minori şi genii* (Bacchus, Hercule, Esculap. Amor, Somnus, Lar, Priap, Fortuna, Victoria — total 25 de reprezentări) şi *Divinităţi orientale*

(Apis, Attys, Isis-Fortuna, Africa — total 4 reprezentări). În continuare materialul este împărțit în următoarele 3 categorii: *Ființe umane* (10 piese), *Animale* (5 piese), *Plastica decorativă* (54 piese).

Descrierile pieselor sînt concise, fără a fi lapidare, prevăzute cu toate elementele necesare (loc de proveniență, locul de producere, starea de conservare, dimensiuni, datare); ele sînt urmate, de cele mai multe ori, de analogiile cunoscute din literatura de specialitate și, unde este cazul, de bibliografie. O singură adăugire avem de făcut în această privință: din descrierea piesei cu nr. 66 (Bacchus) lipsește cu totul pantera de la picioarele divinității, animal care se observă foarte bine în fotografie.

În privința identificărilor divinităților și personajelor redate în statuetele de bronz prezentate, considerăm că sînt exacte, iar semnul întrebării adăugat uneori între paranteze indică prudența autorului acolo unde era nevoie. Sub titlul de ipoteză, propunem în două cazuri alte identificări decît cele ale autorului: statueta prezentată sub numărul 67, identificată de autor cu Bacchus, ni se pare că îl reprezintă pe Hercule copil, iar statueta cu nr. 94, care reprezintă, după părerea autorului un păstor, ar putea fi Bacchus-Dionysos.

Din prezentarea bronzurilor figurate cu reprezentări de divinități, merită reținut faptul că cele mai multe — 37— îi aparțin lui Mercur.

În legătură cu clasificarea pieselor se ridică următoarea problemă: pe ce bază sînt încadrate unele reprezentări de divinități în primele trei părți ale catalogului, iar altele în rîndul plasticii decorative? Aceasta pentru că, pe de o parte, în cazul statuetelor lui Mars (nr. 10), Mercur (nr. 25), Fortuna (nr. 87), Victoria (nr. 88, 89), Attys (nr. 91) — încadrate la reprezentările de divinități — se menționează că au servit drept aplici, elemente decorative, iar pe de altă parte, plastica decorativă prezentată la sfîrșitul catalogului înglobează și cîteva reprezentări de divinități (Apollo, Minerva, Mercur, Amor, Victoria, Serapis, Hercule etc.). Bustul lui Serapis (nr. 117— plastică decorativă) de pildă, nu diferă ca mod de prezentare — soclu conic — de statueta redîndu-l pe Mercur (nr. 31 — zei și zeițe). Însuși autorul prezintă posibilitatea ca unele reprezentări de divinități încadrate la plastica decorativă să fi avut un rol în cadrul cultului, în *lararium*-ul domestic (nr. 117) sau să fi servit ca element decorativ pe un *obiect de cult* (nr. 116). Din aceste motive ar fi fost poate mai nimerită prezentarea laolaltă, într-o singură categorie, a tuturor imaginilor de divinități, diferențierea între ceea ce aparține cultului și ceea ce are simplu rol decorativ fiind foarte greu de realizat.

Volumul este frumos ilustrat prin fotografiile tuturor pieselor analizate; menționarea scării la care sînt reproduse bronzurile este foarte binevenită. Regretăm lipsa unei hărți cu localitățile pomenite în lucrare.

Catalogul bronzurilor figurate romane din Muzeul național din Belgrad, alcătuit cu îngrijire, pricepere și o bună documentare, constituie o lucrare utilă tuturor acelora care studiază bronzurile, arta sau religia romană.

Mihai Bărbulescu

Konrad Kraft, *Das System der kaiserlichen Münzprägungen in Kleinasien. Materialen und Entwürfe*, Berlin, 1972, în seria Istambuler Forschungen, editată de Institutul arheologic german, Secția Istambul, vol. 29, 221 p., 117 planșe și 24 de hărți.

Lucrarea, ce constitue opera capitală a lui K. Kraft, deși predată pentru tipar după moartea autorului, n-a necesitat rectificări ulterioare, studiul fiind încheiat, după cum precizează Helga Gesche în *Nota introductivă*. Autorul n-a avut totuși pretenția exhaustivi-

(Apis, Attys, Isis-Fortuna, Africa — total 4 reprezentări). În continuare materialul este împărţit în următoarele 3 categorii: *Fiinţe umane* (10 piese), *Animale* (5 piese), *Plastica decorativă* (54 piese).

Descrierile pieselor sînt concise, fără a fi lapidare, prevăzute cu toate elementele necesare (loc de provenienţă, locul de producere, starea de conservare, dimensiuni, datare); ele sînt urmate, de cele mai multe ori, de analogiile cunoscute din literatura de specialitate şi, unde este cazul, de bibliografie. O singură adăugire avem de făcut în această privinţă: din descrierea piesei cu nr. 66 (Bacchus) lipseşte cu totul pantera de la picioarele divinităţii, animal care se observă foarte bine în fotografie.

În privinţa identificărilor divinităţilor şi personajelor redate în statuetele de bronz prezentate, considerăm că sînt exacte, iar semnul întrebării adăugat uneori între paranteze indică prudenţa autorului acolo unde era nevoie. Sub titlul de ipoteză, propunem în două cazuri alte identificări decît cele ale autorului: statueta prezentată sub numărul 67, identificată de autor cu Bacchus, ni se pare că îl reprezintă pe Hercule copil, iar statueta cu nr. 94, care reprezintă, după părerea autorului un păstor, ar putea fi Bacchus-Dionysos.

Din prezentarea bronzurilor figurate cu reprezentări de divinităţi, merită reţinut faptul că cele mai multe — 37— îi aparţin lui Mercur.

În legătură cu clasificarea pieselor se ridică următoarea problemă: pe ce bază sînt încadrate unele reprezentări de divinităţi în primele trei părţi ale catalogului, iar altele în rîndul plasticii decorative? Aceasta pentru că, pe de o parte, în cazul statuetelor lui Mars (nr. 10), Mercur (nr. 25), Fortuna (nr. 87), Victoria (nr. 88, 89), Attys (nr. 91) — încadrate la reprezentările de divinităţi — se menţionează că au servit drept aplici, elemente decorative, iar pe de altă parte, plastica decorativă prezentată la sfîrşitul catalogului înglobează şi cîteva reprezentări de divinităţi (Apollo, Minerva, Mercur, Amor, Victoria, Serapis, Hercule etc.). Bustul lui Serapis (nr. 117— plastică decorativă) de pildă, nu diferă ca mod de prezentare — soclu conic — de statueta redîndu-l pe Mercur (nr. 31 — zei şi zeiţe). Însuşi autorul prezintă posibilitatea ca unele reprezentări de divinităţi încadrate la plastica decorativă să fi avut un rol în cadrul cultului, în *lararium*-ul domestic (nr. 117) sau să fi servit ca element decorativ pe un *obiect de cult* (nr. 116). Din aceste motive ar fi fost poate mai nimerită prezentarea laolaltă, într-o singură categorie, a tuturor imaginilor de divinităţi, diferenţierea între ceea ce aparţine cultului şi ceea ce are simplu rol decorativ fiind foarte greu de realizat.

Volumul este frumos ilustrat prin fotografiile tuturor pieselor analizate; menţionarea scării la care sînt reproduse bronzurile este foarte binevenită. Regretăm lipsa unei hărţi cu localităţile pomenite în lucrare.

Catalogul bronzurilor figurate romane din Muzeul naţional din Belgrad, alcătuit cu îngrijire, pricepere şi o bună documentare, constituie o lucrare utilă tuturor acelora care studiază bronzurile, arta sau religia romană.

Mihai Bărbulescu

Konrad Kraft, *Das System der kaiserlichen Münzprägungen in Kleinasien. Materialen und Entwürfe*, Berlin, 1972, în seria Istambuler Forschungen, editată de Institutul arheologic german, Secţia Istambul, vol. 29, 221 p., 117 planşe şi 24 de hărţi.

Lucrarea, ce constitue opera capitală a lui K. Kraft, deşi predată pentru tipar după moartea autorului, n-a necesitat rectificări ulterioare, studiul fiind încheiat, după cum precizează Helga Gesche în *Nota introductivă*. Autorul n-a avut totuşi pretenţia exhaustivi-

tății și a definitivului, dovadă termenul de „Kartenskizzen", folosit pentru hărțile pe care sînt consemnate grafic datele rezultate din studierea unui imens și variat material; anumite afirmații din capitolul III, *Rezultate și posibilități*, arată, de asemenea, clar, că autorul era conștient că unele dintre constatările desprinse de el constituie doar un punct de plecare în rezolvarea multiplelor probleme nelămurite din istoria monetăriilor ce au funcționat în Asia Mică în secolele II—III e.n.

Studiul este divizat în trei capitole: I. *Fenomenul utilizării aceluiași avers pentru mai multe reversuri* (= Stempelkoppelung). Făcînd un scurt istoric al problemei, K. Kraft arată că pînă în 1935 n-au fost semnalate în literatură decît 27 de cazuri cînd același avers (datînd de la Hadrian pînă la Saloninus) a fost asociat cu reversuri caracteristice pentru diferite orașe. Pe baza unui studiu comparativ al emisiunilor orașelor din Asia Mică, autorul stabilește 373 de cazuri în care același avers este asociat cu reversul emisiunilor mai multor orașe. Aceste monede provin din: 123 de localități situate în provincia Asia; 109 din Pisidia, Lycia, Pamphylia, Laconia și Cilicia; 12 din Bithynia, Paphlagonia și Pontus. Analizînd cauzele acestui fenomen atît de masiv reprezentat, K. Kraft ajunge la concluzia că o singură monetărie a trebuit să deservească cîteva orașe, căci altfel n-ar fi fost posibilă folosirea aceluiași avers în mai multe centre. Reutilizarea ștanței era determinată de gradul de uzură, care, la rîndul său, era direct proporțională cu cantitatea de monede bătute. Pentru orașele cu emisiuni bogate, autorul admite uzarea ștanțelor, așa încît numai un număr redus a ajuns să fie folosit pentru alte orașe. Ștanțele comune sînt mai frecvent utilizate pentru emisiunile orașelor mici și pentru medalioane în general.

Reproducerile excelente ale monedelor ne dau posibilitatea unei verificări a constatărilor, dar numai parțial, deoarece pe cele 117 planșe nu sînt expuse toate piesele studiate de autor. Dintre cele verificabile, relevăm cîteva cazuri evident greșit încadrate în categoria monedelor emise cu aceeași ștanță de avers. În seria monedelor 67 a — 67 h de pe pl. 9, autorul pornește de la faptul că ele prezintă aceeași greșeală în ștanță, pe ceafă; dar se pot constata mai multe ștanțe: 1. folosită pentru 67 b și e (una dintre șuvițele de păr închide o suprafață circulară); 2. pentru 67 a, c și d (buclele de pe ceafă sînt ușor ondulate); 3. pentru 67 f (una din șuvițele de păr e răsucită ca un cîrlig, iar lîngă ceafă, un semn în formă de T culcat); 4. pentru 67 g (una din bucle are formă de semilună; lîngă ceafă, un semn asemănător cu λ); 5. pentru 67 h (șuvițele de păr sînt drepte, iar lîngă ceafă un semn asemănător cu ε). În loc de o ștanță de avers, comună pentru opt orașe, avem deci 5 ștanțe, din care trei sînt reproduse o singură dată (67 f, g și h), una de două ori (67 b și e) și una de trei ori (67 a, c și d). Prezența aceleiași greșeli în cinci ștanțe diferite se datorește unui motiv pe care nu-l putem deduce. Chiar dacă ștanțele diferă prin unele detalii, e sigur că provin din același atelier. În seria monedelor 40 a—h de pe pl. 81, 40 f e încadrat greșit, căci pe această piesă *taenia* ce leagă cununa de lauri are altă formă iar, pe spațiul dintre zale și draperia mantalei, există două linii încrucișate și o globulă, spre deosebire de celelalte monede unde se găsesc numai două linii încrucișate. Piesele reproduse pe pl. 117, 13 a-b, diferă prin maniera de redare a *taeniei*: pe 13 a ea se termină căzînd ondulat spre marginea monedei; pe 13 b, e răsucită spre gît, închizînd o suprafață circulară. Nici poziția literei T din legendă nu este aceeași față de ochi pe cele două monede. Deosebiri se constată și pe următoarele aversuri: pl. 13, 27 a, aa și b; pl. 15, 47 a-b; pl. 35, 50 a-e; pl. 45, 52 a-c și altele. Dacă timpul i-ar fi îngăduit o revizuire a pieselor, e sigur că autorul ar fi rectificat aceste erori în clasificare, explicabile la o primă analiză a unui material imens. Toate acestea nu diminuează întru nimic valabilitatea constatărilor lui K. Kraft, chiar dacă au fost semnalate mai multe dintre combinații ale cîte unei ștanțe de avers cu diferite reversuri decît existau în materialul studiat; minusul ivit astfel ar putea fi compensat de alte rezultate din cercetări exhaustive.

Spre deosebire de studiile anterioare unde s-au avut în vedere numai împerecheri de

ştanţe sincronice în emisiunile mai multor oraşe, K. Kraft arată că legăturile dintre oraşele avînd un atelier „ambulatoriu" comun au durat adesea mai multe decenii şi sfera de activitate a unui asemenea atelier s-a extins uneori pe distanţe de 60, 100, 200, 300 sau chiar 400 km dincolo de graniţele unei provincii. În atare condiţii, un număr mic de ateliere reuşea să deservească regiuni destul de mari. Regiunea pentru care lucra un atelier poate fi stabilită desigur în primul rînd pe baza ştanţei comune, dar, după cum relevă K. Kraft, prezenţa unor ştanţe comune nu este obligatorie, studiul stilistic putînd să fie hotărîtor în delimitarea graniţelor în care îşi exercitau activitatea diferitele ateliere. Aceste graniţe nu rămîneau însă constante, căci se întîmpla ca unele oraşe să primească, într-o anumită perioadă, meşteri dintr-un centru, iar apoi, din altul.

Capitolul al II-lea, intitulat *Ateliere şi aria lor de livrare*, cuprinde următoarele părţi: A. Provincia Asia; B. Nord-estul Asiei Mici; C. Sud-estul Asiei Mici şi D. Adaos la lista „Stempelkoppelungen". Urmărind centrele de livrare, K. Kraft a studiat îndeosebi materialul foarte bogat provenit, în perioada de la Septimius Severus pînă la Gallienus, din vestul Asiei Mici, unde autorul distinge existenţa a patru regiuni mari, deservite de cîte un atelier cu activitate intensă şi mai multe ateliere mici. Analizele făcute pentru celelalte regiuni şi perioade autorul le considera doar ca prime schiţe sumare. El precizează că fixarea localităţii de funcţionare a monetăriilor e convenţională, dat fiind că pentru unele dintre ele trebuie să presupunem că nu-şi desfăşurau activitatea într-un centru permanent, ci mai degrabă mutîndu-se dintr-un oraş într-altul. Cea mai mare parte a capitolului II este acordată unui studiu cronologic detaliat al emisiunilor la care cîte un avers a fost asociat cu mai multe reversuri.

Capitolul al III-lea, *Rezultate şi posibilităţi*. Contrar părerilor formulate anterior K. Kraft arată că în Asia Mică n-au funcţionat cîteva sute de monetării, ci doar un număr redus, desfăşurîndu-şi activitatea în fiecare oraş numai într-o perioadă limitată. Durata de funcţionare a fiecărui atelier diferă de la caz la caz. După părerea lui K. Kraft, într-un atelier lucrau de obicei 1—2 gravori şi personalul auxiliar. Această constatare nefiind documentată prin analiza emisiunilor unui oraş într-un singur an şi fiind în contradicţie cu necesitatea permanentă a înlocuirii ştanţelor din cauza uzării lor rapide, nu ni se pare convingătoare (vezi E. Babelon, *Traité*..., I, 1, Paris, 1901, 866).

Faptul că gravorii se deplasau dintr-un oraş într-altul nu justifică părerea autorului că monetăriile erau particulare. Emiterea monedelor era un privilegiu al provinciei, respectiv al oraşului, care exercita controlul şi garanta greutatea şi calitatea metalului (E. Babelon, *op. cit.*, 832—872; H. Mattingly, *Roman Coins, From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, Londra, 1967, p. 193—194), aşa încît trebuie să admitem că acei gravori erau plătiţi de oraşe pentru executarea comenzilor.

Cu privire la finanţarea unora din aceste comenzi de către cetăţenii bogaţi, nu există nici o dovadă; în numeroasele inscripţii, unde sînt elogiaţi cei care au donat diferite sume pentru scopuri publice, nu este menţionată nici o donaţie pentru emiterea de monede (M. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich*, I, p. 125, 155, 165, 227, 286, 296, 298, 327, 346; II, p. 161, 289, 329, 355).

Pare plauzibilă constatarea lui K. Kraft că deplasarea gravorilor constituia o soluţie mult mai simplă decît transportarea metalului monetizat, care ar fi necesitat o escortă specială, ce putea fi asigurată numai pe baza dispoziţiei guvernatorului provinciei. În condiţiile deplasării personalului, materialul brut era pus fireşte la dispoziţie de fiecare localitate. Dealtfel, după cum arată autorul, în caz de forţă majoră, oraşele încredinţau emiterea de monede unor meşteri care nu erau gravori de profesie, ci lucrau probabil doar într-o meserie înrudită; de aceea se găsesc monede de un stil ce nu poate fi inserat în stilul marilor ateliere.

Pentru localizarea diferitelor oraşe neidentificate pe teren, studiul stilului şi al regiunii de livrare poate duce la rezultate interesante. Pe baza unor considerente de

acest ordin, K. Kraft formulează, de exemplu, părerea că Akkilaion trebuie căutat la sud de Midaion şi nu la est, mai precis, la vest de linia Sebaste-Lysias-Apameia, aproape de Trapezopolis şi Aphrodisias.

Metoda analizei stilistice deschide perspective noi şi în alte direcţii: ea permite distingerea monedelor provenite din oraşe cu acelaşi nume prin fixarea regiunii de provenienţă.

Studiul monedelor cu aversul folosit în mai multe oraşe — chiar dacă fenomenul „Stempelkoppelungen" era mai rar în alte părţi ale imperiului decît în Asia Mică — poate duce la constatări interesante şi pentru provinciile dunărene, avînd în vedere că se găsesc ştanţe comune pentru Marcianopolis, Odessos şi Tomis, iar pentru monedele emise în sec. III e.n., timp de 11 ani, la nordul Dunării de Jos, metoda de studiere comparativ-stilistică a emisiunilor mai multor oraşe din această regiune geografică va da posibilitatea de a rezolva definitiv problema originii gravorilor care au lucrat ştanţele necesare pentru aceste serii. Pe baza celor demonstrate de K. Kraft, putem considera confirmată teza emisă de B. Pick că emiterea nominalelor cu legenda PROVINCIA DACIA; AN... a avut loc pe teritoriul provinciei Dacia.

Catalogul monedelor (reproduse pe planşele 1—117) fiind întocmit foarte minuţios — pentru fiecare monedă se precizează oraşul emitent, legenda aversului, tipul şi legenda reversului, colecţia din care face parte (nr. de inventar) şi bibliografia —, poate fi utilizat pentru determinări de monede provenite din regiunile studiate de K. Kraft.

Iudita Winkler

Graur, Al., *Nume de locuri*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1972, 222 pagini.

Tomul cuprinde următoarele capitole: I, Introducere, II, Nume de ţări şi regiuni, nume de continente, III, Nume de ape şi forme de relief. Puncte cardinale; IV, Nume de populaţii; VII, Deplasări de sens; VIII, Expresii, proverbe, zicători; IX, Observaţii gramaticale; X, Pronunţare şi scriere. Cartea se încheie cu un indice de nume de locuri şi nume comune create pe bază de toponimice.

Redactată în temeiul unui vast material informativ, lucrarea acad. Al. Graur este de un real folos nu numai pentru lingvişti şi geografi, dar şi pentru istorici.

Înţelegerea sensului cuvintelor care s-au impus ca toponimice este de natură să ofere indicii semnificative asupra istoriei ţinuturilor sau a locurilor respective. Uneori, toponimicele ne ajută la definirea unor fenomene istorice care nu şi-au găsit un ecou în izvoarele literare. Alteori, prin mijlocirea lor putem să ne facem o idee mai clară asupra particularităţilor geografice şi istorice ale locurilor. Exemplele date de autor sînt cît se poate de ilustrative. Astfel, satul Bala din Mehedinţi nu înseamnă „dihanie", cum se credea pînă de curînd, ci *alba* (de la slavul *beala*) (p. 10), iar G. Vîslan, datorită toponimiei, a putut reconstitui „aria de răspîndire, în ţara noastră, a trei animale dispărute astăzi: bourul, zimbrul, brebul" (p. 11). În aceeaşi ordine de idei merită să ne oprim o clipă asupra semnificaţiei numelui satului Ostrov[1], din colţul de sud-vest al Dobrogei. El este situat pe malul drept al Dunării[2]. Întrucît numele lui înseamnă insulă sîntem îndrituiţi a crede că — în vechime — vatra satului se afla într-una din insulele dunărene din apropiere, poate chiar în Ostrovul Păcuiul lui Soare[3].

---

[1] În vremea stăpînirii turceşti era numit şi Adakioi (satul insulei).

[2] În fapt, este situat pe un braţ al Dunării numit Ostrov, evident, după numele satului.

[3] Din investigaţiile arheologice rezultă că singura insulă din apropiere, locuită în vechime, era Păcuiul lui Soare (cf. Petre Diaconu şi Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I Bucureşti, 1972). În măsura în care locuitorii de la Păcuiul lui Soare s-au mutat pe malul drept, la Ostrov, avem dreptul să susţinem că aceasta s-a întîmplat în veacul al XV-lea, deoarece atunci încetează şi vieţuirea din insula Păcuiul lui Soare.

acest ordin, K. Kraft formulează, de exemplu, părerea că Akkilaion trebuie căutat la sud de Midaion şi nu la est, mai precis, la vest de linia Sebaste-Lysias-Apameia, aproape de Trapezopolis şi Aphrodisias.

Metoda analizei stilistice deschide perspective noi şi în alte direcţii: ea permite distingerea monedelor provenite din oraşe cu acelaşi nume prin fixarea regiunii de provenienţă.

Studiul monedelor cu aversul folosit în mai multe oraşe — chiar dacă fenomenul „Stempelkoppelungen" era mai rar în alte părţi ale imperiului decît în Asia Mică — poate duce la constatări interesante şi pentru provinciile dunărene, avînd în vedere că se găsesc ştanţe comune pentru Marcianopolis, Odessos şi Tomis, iar pentru monedele emise în sec. III e.n., timp de 11 ani, la nordul Dunării de Jos, metoda de studiere comparativ-stilistică a emisiunilor mai multor oraşe din această regiune geografică va da posibilitatea de a rezolva definitiv problema originii gravorilor care au lucrat ştanţele necesare pentru aceste serii. Pe baza celor demonstrate de K. Kraft, putem considera confirmată teza emisă de B. Pick că emiterea nominalelor cu legenda PROVINCIA DACIA; AN... a avut loc pe teritoriul provinciei Dacia.

Catalogul monedelor (reproduse pe planşele 1—117) fiind întocmit foarte minuţios — pentru fiecare monedă se precizează oraşul emitent, legenda aversului, tipul şi legenda reversului, colecţia din care face parte (nr. de inventar) şi bibliografia —, poate fi utilizat pentru determinări de monede provenite din regiunile studiate de K. Kraft.

Iudita Winkler

Graur, Al., *Nume de locuri*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1972, 222 pagini.

Tomul cuprinde următoarele capitole: I, Introducere, II, Nume de ţări şi regiuni, nume de continente, III, Nume de ape şi forme de relief. Puncte cardinale; IV, Nume de populaţii; VII, Deplasări de sens; VIII, Expresii, proverbe, zicători; IX, Observaţii gramaticale; X, Pronunţare şi scriere. Cartea se încheie cu un indice de nume de locuri şi nume comune create pe bază de toponimice.

Redactată în temeiul unui vast material informativ, lucrarea acad. Al. Graur este de un real folos nu numai pentru lingvişti şi geografi, dar şi pentru istorici.

Înţelegerea sensului cuvintelor care s-au impus ca toponimice este de natură să ofere indicii semnificative asupra istoriei ţinuturilor sau a locurilor respective. Uneori, toponimicele ne ajută la definirea unor fenomene istorice care nu şi-au găsit un ecou în izvoarele literare. Alteori, prin mijlocirea lor putem să ne facem o idee mai clară asupra particularităţilor geografice şi istorice ale locurilor. Exemplele date de autor sînt cît se poate de ilustrative. Astfel, satul Bala din Mehedinţi nu înseamnă „dihanie", cum se credea pînă de curînd, ci *alba* (de la slavul *beala*) (p. 10), iar G. Vîslan, datorită toponimiei, a putut reconstitui „aria de răspîndire, în ţara noastră, a trei animale dispărute astăzi: bourul, zimbrul, brebul" (p. 11). În aceeaşi ordine de idei merită să ne oprim o clipă asupra semnificaţiei numelui satului Ostrov [1], din colţul de sud-vest al Dobrogei. El este situat pe malul drept al Dunării [2]. Întrucît numele lui înseamnă insulă sîntem îndrituiţi a crede că — în vechime — vatra satului se afla într-una din insulele dunărene din apropiere, poate chiar în Ostrovul Păcuiul lui Soare [3].

[1] În vremea stăpînirii turceşti era numit şi Adakioi (satul insulei).

[2] În fapt, este situat pe un braţ al Dunării numit Ostrov, evident, după numele satului.

[3] Din investigaţiile arheologice rezultă că singura insulă din apropiere, locuită în vechime, era Păcuiul lui Soare (cf. Petre Diaconu şi Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Saore*, I Bucureşti, 1972). În măsura în care locuitorii de la Păcuiul lui Soare s-au mutat pe malul drept, la Ostrov, avem dreptul să susţinem că aceasta s-a întîmplat în veacul al XV-lea, deoarece atunci încetează şi vieţuirea din insula Păcuiul lui Soare.

Vorbind despre însuşirile numelor de locuri, autorul remarcă faptul că ele se comportă ca şi numele de persoană; şi unele şi celelalte *sînt date sau schimbate prin voinţa unui grup de oameni sau chiar a unui singur individ* (p. 6). „În unele privinţe numele de locuri sînt strîns legate de numele de persoane", în sensul că nu rareori un nume trece, relativ uşor, de la o categorie la alta (p. 7).

Referindu-se la deosebirile dintre numele de locuri şi cele de persoane, autorul subliniază că primele sînt mai stabile şi că ele „nu călătoresc decît în condiţii speciale". De exemplu, în Grecia şi astăzi se păstrează nume ca Halicarnas sau Corint, considerate a fi rămas de la populaţiile preelenice (p. 7).

Cît priveşte durabilitatea numelor de locuri în raport cu cele de persoane, acad. Al. Graur scrie că „nici un nume de persoană nu s-a păstrat la noi direct din latină..." (p. 8). Nu ştim în ce măsură această afirmaţie reflectă stricta realitate de vreme ce unii filologi susţin că Luţ ar veni din Lucius, iar Sirin din Severus. Oricum ar fi, faptul că numele de Nicoară vine direct din latină nu mai comportă azi nici o discuţie [4].

La p. 12, acad. Al. Graur, citîndu-l pe Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea,* socoteşte că „în unele cazuri dispariţia obiectivelor a dus la schimbarea numelor: *Valea Mănăstirii* a devenit *Valea Hotarului* pentru că mănăstirea nu mai există; *Subcetate* a devenit *Onceşti* pentru că cetatea s-a ruinat". O asemenea supoziţie nu este însă confirmată de analiza toponimicelor din ţara noastră. Dimpotrivă, numeroase sînt numele de Cetatea, Cetăţuica, Cetăţuia [5], care s-au moştenit fără să se fi păstrat, în schimb, zidirile în sine. Cu alte cuvinte, toponimicele în cauză au supravieţuit înseşi monumentelor. Exemplele citate de acad. Al. Graur dovedesc mai degrabă că schimbarea toponimicelor este rezultatul schimbării comunităţilor omeneşti din locurile respective.

Autorul subliniază că etimologia se face numai atunci cînd alături de forma sonoră cunoaştem şi înţelesul originar al cuvîntului.

Extrem de instructiv este capitolul II din care aflăm lucruri interesante privind numele de oraşe, ţări şi continente. La p. 59 autorul se opreşte asupra chipului în care unele toponimice au fost traduse dintr-o limbă în alta. În Dobrogea, Petra a devenit Kamena [6], Cernavodă — Karasu, Duiungi —Nuntaşi. Atunci însă cînd traducerea vechilor toponimice s-a operat de către autorităţile administrative, ca n-a fost totdeauna dintre cele mai corecte. Spre edificare vom da două exemple, tot din Dobrogea. Biulbiu a devenit Ciocîrlia, deşi în turceşte înseamnă privighetoare, iar numele satului Băneasa (jud. Constanţa) se vrea a fi o tălmăcire a turcescului Parakioi (satul banului, adică al monedei), în pofida faptului că *băneasa* înseamnă *soţia banului* (de Craiova) şi nicidecum satul paralei.

Oprindu-se la p. 70 asupra sufixului *-eşti,* cel mai des folosit la formarea de nume de localităţi, autorul socoteşte că este de origine tracă. De remarcat că sufixul *-eşti* se întîlneşte şi la sud de Dunăre (vezi, de pildă, *Bukurišt,* în Albania [7]).

În legătură cu toponimicele în *sufixe diminutive* vom reţine observaţia că unele localităţi ca Blăjel, Sătmărel, se numesc aşa deoarece sînt situate lîngă alte localităţi cu numiri asemănătoare, Blaj, Satu-Mare (p. 72). În acest sens trebuie înţeleasă şi existenţa unor toponimice purtînd acelaşi nume, dar deosebindu-se între ele printr-un determinant, de cele mai multe ori adjectival, cu sens opus: mare — mic, nou — vechi, din deal — din vale etc. (Nicopol-Mare — Nicopol-Mic, Chilia-Veche — Chilia-Nouă, Dobromiru-din-Deal — Dobromiru-din-Vale). În toate cazurile de acest fel, localităţile sînt

---

[4] Evident, Nicoară era la origine tot un nume grecesc dar el s-a moştenit în limba română prin intermediul limbii latine.

[5] Topraisar — nume de sat din jud. Constanţa — înseamnă în limba turcă cetatea de pămînt. Satul se numeşte ca atare deşi a dispărut de acolo orice urmă de fortificaţie de pămînt.

[6] S-ar putea ca în cazul acesta să fie vorba despre o simplă coincidenţă.

[7] Socr. N. Liakou, Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀλβανῶν καὶ Ρουμάνων, Thessalonik, 1970, p. 13 harta.

situate în apropiere una de cealaltă[8]. De aceea silința unor istorici și geografi de a căuta ruinele localității Preslavul-Mic (sec. X—XI) la gurile Dunării, cînd Preslavul-Mare se afla lîngă Șumen, în munții Haemus, devine o operație inutilă[9].

Surprinzătoare apare suita toponimicelor din nord-vestul țării noastre: Baia-Mare, Carei-Mari, Satu-Mare, Oradea-Mare, fără ca în preajmă să existe o Baia-Mică, un Carei-Mici etc.

În cap. V (p. 100—101) găsim date instructive privind numele de ape, forme de relief și puncte cardinale (vezi considerațiile despre numele Dunării). La p. 102 se menționează că anumite localități și-au luat numele după cel al apelor pe care sînt așezate: Buzău, Curtea-de-Argeș, Piatra-Olt, Tîrgu-Jiu, Tîrgu-Mureș[10]. Despre Tecuci ni se spune că vine de la slavul *Tekucii* = curgătorul[11]. În cazul lui Roșiori-de-Vede, prima parte a numelui trebuie pusă în legătură, credem noi, cu niscaiva ruși în sensul de locuitori ai orașului Ruse (Rusciuk) care s-au mutat cîndva aci, pe malurile Vedei.

Desigur, acad. Al. Graur are dreptate cînd susține că anumiți munți „au fost uneori numiți după satul de unde veneau oile la vărat" (p. 107), dar exemplul pe care ni-l dă nu este edificator; Bîrsănescu, munte din Maramureș, s-a numit așa, nu pentru că „aici veneau cu oile *bîrsănenii* de la mare distanță"; numele lui trebuie să vină de la un Bîrsănescu — nume de persoană (compară cu Moldovanu, Negoiul, Drăgșanu și alte nume de munți).

În legătură cu punctele cardinale ar fi de remarcat faptul că la români și la celelalte popoare din sud-estul Europei vestul și nordul sînt indicate (uneori) prin negru[12], iar estul și sudul prin alb (vezi Cumania Neagră și Cumania Albă sau Marea Neagră și Marea Albă (Egee)).

În capitolul X autorul se oprește ceva mai pe larg asupra pronunțării și scrierii toponimicelor. Domnia-sa atrage atenția că pronunțarea numelor poate fi coruptă sub influența unei limbi străine. Astfel, Cibin în loc de Țibin, Cibleș în loc de Țibleș, Reșița în loc de Recița ș.a. (p. 165). (Vezi, de asemenea, Ispanar în loc de Iusuf—Punar, Tariverdi în loc de Tanrî-Verdi). Totdeodată se atrage luarea aminte asupra pronunțării greșite a unor nume ca Bascov în loc de Bîscov, Zalău în loc de Zălau, Beiuș în loc de Beinș. Un exemplu interesant — adăugăm noi — ni-l oferă numele satului Fundulea care a rezultat prin metateză din numele Afenduli[13].

În același capitol sînt dezbătute probleme de fonologie, cum ar fi, de pildă, transformarea lui *a* în *ă*, ceea ce a făcut ca astăzi să avem alături de *morar*, *morăriță*, alături de *casă*, *căsuță*. Firește, autorul ține să sublinieze că *a* inițial nu a suferit o atare transformare.

În sfîrșit, se insistă și asupra modului în care trebuie transcrise numele provenite din alte limbi.

Lucrarea acad. Al. Graur este fără doar și poate un foarte prețios instrument de lucru. Nu ne îndoim că ea va impulsiona cercetările și investigațiile în domeniul toponimiei.

În prezentarea noastră nu ne-am oprit asupra tuturor chestiunilor dezbătute. Am înțeles să subliniem numai o parte dintre ele, suficientă însă pentru a reliefa importanța cărții. Totdeodată am încercat să venim în întîmpinarea cîtorva dintre concluzii cu exemple noi.

---

[8] Desigur, aici ne referim la cazurile în care ambele localități poartă cîte un determinant și nu la situațiile de genul Niceea și Niceea-Mică, Amsterdam și New-Amsterdam, în care numai unul din nume e însoțit de un determinant.

[9] Cf. Petre Diaconu, RESEE, 3, 1965, 1—2, p. 37—56.

[10] Vezi *supra*, nota 2.

[11] Vezi o altă interpretare la Al. Philippide, *Originea Romînilor*, II, Iași, 1927, p. 370—372, care crede că numele Tecuci este cumanic.

[12] Cf. Miron Constantinescu, *Memoria Oeconomica*, XXVIII, p. 28.

[13] Un Afenduli a avut moșie în această regiune pînă în preajma celui de al doilea război mondial.

Unele scăpări (de mică importanță, de-altfel[14]) nu scad cu nimic din valoarea și meritul tomului.

Nu putem încheia fără a atrage luarea aminte că *Nume de locuri* este în egală măsură tratat științific și manual de cultură generală. Ineditul unora dintre capitole, noutatea subiectelor, competența cu care sînt dezbătute chestiunile, soluțiile date și claritatea limbii folosite, iată numai o parte a calităților cu care se recomandă această carte.

Petre Diaconu

[14] Alanii nu sînt o populație germanică (p. 39), ci iraniană, Sozopol nu e în Uniunea Sovietică, așa cum ne lasă autorul să înțelegem la p. 74, ci în Bulgaria, Honolulu nu este nume de țară (p. 88) ci nume de oraș.

Typentafeln zur Ur- und Frühgeschichte, Weimar, 1972.

Această lucrare neobişnuită a fost concepută ca un mijloc simplu şi operativ de determinare a descoperirilor, pentru a veni în ajutorul numeroşilor colaboratori neprofesionişti ai serviciilor de conservare a monumentelor arheologice (Bodendenkmalpflege) de pe lingă muzeele de pre- şi protoistorie din Dresda, Halle, Potsdam, Schwerin şi Weimar. Ea se prezintă sub forma unui mare număr de planşe tipologice, însoţite de texte explicative corespunzătoare, toate tipărite pe foi volante şi grupate într-o mapă. Sînt cuprinse antichităţile de pe teritoriul R.D.G., începînd cu paleoliticul vechi şi terminînd cu evul mediu tîrziu (pe la 1500). Avînd în vedere scopul practic al lucrării, nu s-a tins la prezentarea exhaustivă a tipurilor, formelor şi variantelor, ci au fost alese cele care se întîlnesc mai frecvent, care sînt mai caracteristice pentru un anumit facies cultural. Pe planşe tipurile sînt grupate după criteriul tipologic, cronologic sau al apartenenţei culturale. Uneia sau mai multor planşe, prezentînd un astfel de complex, le corespunde un text explicativ, care cuprinde date generale (originea, răspîndirea, cronologia, relaţiile culturii respective), precum şi date speciale despre structura social-economică, aşezări, rituri funerare. Partea cea mai importantă o constituie definirea tipurilor şi formelor caracteristice, cu trimitere la planşe. Se dă, de asemenea, o bibliografie selectivă.

Cercetătorului străin această lucrare îi va permite o familiarizare rapidă cu arheologia regiunilor de la Oder şi Elba, îi va uşura căutarea analogiilor atunci cînd are nevoie şi, în sfîrşit, îi va asigura folosirea corectă a terminologiei de limbă germană în domeniul tipologiei. Calitatea ştiinţifică a lucrării este garantată de colaborarea a numeroşi cercetători de valoare (B. Gramsch, H. Kelling, K. Peschel, H. Rempel, Th. Voigt etc.) sub redacţia lui R. Feustel.

Mircea Babeş

Gaston H. Halsberghe, *The cult of Invictus*, Leiden, 1972, XI + 175 p.

Studiul îşi propune să descrie situaţia politică şi viaţa religioasă din Imperiul roman în sec. III e.n., perioadă în care predomina cultul lui *Sol Invictus*.

Viaţa religioasă la romani trebuie pusă în relaţie cu politica de stat. Cultul soarelui, originar din Siria, a fost impus în Imperiul roman, la începutul sec. III, de către împăratul Elagabal, iar Aurelian va restabili şi romaniza acest cult, care pentru un scurt răstimp îşi pierduse din importanţă. Cu toate că doctrina esenţială a acestui cult nu este — din lipsă de documente — cunoscută, se simte totuşi în cultul respectiv o influenţă neoplatoniciană ca şi o trăsătură monoteistă. După părerea autorului, cultul soarelui a jucat în viaţa religioasă romană din sec. III e.n. un rol tot atît de important ca şi cultul lui Mithras, cu care, dealtfel, după unii cercetători, a fost asimilat. În faza lui

Typentafeln zur Ur- und Frühgeschichte, Weimar, 1972.

Această lucrare neobişnuită a fost concepută ca un mijloc simplu şi operativ de determinare a descoperirilor, pentru a veni în ajutorul numeroşilor colaboratori neprofesionişti ai serviciilor de conservare a monumentelor arheologice (Bodendenkmalpflege) de pe lîngă muzeele de pre- şi protoistorie din Dresda, Halle, Potsdam, Schwerin şi Weimar. Ea se prezintă sub forma unui mare număr de planşe tipologice, însoţite de texte explicative corespunzătoare, toate tipărite pe foi volante şi grupate într-o mapă. Sînt cuprinse antichităţile de pe teritoriul R.D.G., începînd cu paleoliticul vechi şi terminînd cu evul mediu tîrziu (pe la 1500). Avînd în vedere scopul practic al lucrării, nu s-a tins la prezentarea exhaustivă a tipurilor, formelor şi variantelor, ci au fost alese cele care se întîlnesc mai frecvent, care sînt mai caracteristice pentru un anumit facies cultural. Pe planşe tipurile sînt grupate după criteriul tipologic, cronologic sau al apartenenţei culturale. Uneia sau mai multor planşe, prezentînd un astfel de complex, le corespunde un text explicativ, care cuprinde date generale (originea, răspîndirea, cronologia, relaţiile culturii respective), precum şi date speciale despre structura social-economică, aşezări, rituri funerare. Partea cea mai importantă o constituie definirea tipurilor şi formelor caracteristice, cu trimitere la planşe. Se dă, de asemenea, o bibliografie selectivă.

Cercetătorului străin această lucrare îi va permite o familiarizare rapidă cu arheologia regiunilor de la Oder şi Elba, îi va uşura căutarea analogiilor atunci cînd are nevoie şi, în sfîrşit, îi va asigura folosirea corectă a terminologiei de limbă germană în domeniul tipologiei. Calitatea ştiinţifică a lucrării este garantată de colaborarea a numeroşi cercetători de valoare (B. Gramsch, H. Kelling, K. Peschel, H. Rempel, Th. Voigt etc.) sub redacţia lui R. Feustel.

Mircea Babeş

Gaston H. Halsberghe, *The cult of Invictus*, Leiden, 1972, XI + 175 p.

Studiul îşi propune să descrie situaţia politică şi viaţa religioasă din Imperiul roman în sec. III e.n., perioadă în care predomina cultul lui *Sol Invictus*.

Viaţa religioasă la romani trebuie pusă în relaţie cu politica de stat. Cultul soarelui, originar din Siria, a fost impus în Imperiul roman, la începutul sec. III, de către împăratul Elagabal, iar Aurelian va restabili şi romaniza acest cult, care pentru un scurt răstimp îşi pierduse din importanţă. Cu toate că doctrina esenţială a acestui cult nu este — din lipsă de documente — cunoscută, se simte totuşi în cultul respectiv o influenţă neoplatoniciană ca şi o trăsătură monoteistă. După părerea autorului, cultul soarelui a jucat în viaţa religioasă romană din sec. III e.n. un rol tot atît de important ca şi cultul lui Mithras, cu care, dealtfel, după unii cercetători, a fost asimilat. În faza lui

finală, cultul lui *Sol Invictus* a devenit cel mai puternic adversar al cultului creştin.

Pînă în sec. I e.n. soarele, considerat ca protector al fertilităţii şi sănătăţii, era prezent în Panteonul roman, dar în poziţie minoră. Este vorba de acel *Sol Indiges*, autohton, cunoscut la Roma încă din sec. IV î.e.n. În ultimele decade ale republicii, cultul soarelui a început să cîştige importanţă şi această tendinţă se accentuează sub Augustus, care voia să reîmprospăteze unele culte vechi romane. Începînd cu sec. III e.n. Zeul Soare sirian se va suprapune aceluia autohton, înlocuindu-l apoi. Elagabal se va identifica cu această divinitate siriană care, după noua teologie, devine izvorul vieţii din care purcedeau şi celelalte divinităţi, precum şi marele coordonator al cosmosului. Identificarea persoanei imperiale cu divinitatea solară va avea ca urmare transferarea asupra împăratului a tuturor acestor calităţi. Pătrunderea cultului solar oriental la Roma s-a datorat, în mare parte, armatei şi comercianţilor, precum şi sirienilor stabiliţi în capitala statului roman. Tuturor acestor factori li s-a adăugat şi tendinţa spre un sincretism religios, tendinţă care corespundea nevoilor spirituale ale societăţii timpului. Templele în care se săvîrşea cultul soarelui erau cel din Emesa, apoi din Nicomedia, Taurus şi Roma. Deşi aspru criticat de către unii contemporani, acest cult a avut totuşi şi unele elemente pozitive. Este de ajuns să fie citat rolul pe care l-a avut cultul soarelui în sistemul de conducere instituit de către Aurelian în 274 şi care i-a asigurat atît succesul său politic cît şi al succesorilor săi. *Deus Sol Invictus* a devenit garantul puterii imperiale : *Dominus Imperii Romani*.

După convertirea la creştinism a lui Constantin, cultul lui *Deus Sol Invictus* a început să-şi piardă din importanţă, iar încercarea lui Iulian Apostatul de a-l menţine nu a avut succes. Cea mai grea lovitură i-a fost dată de creştinism. Totuşi, atît cît a durat, acest cult a avut, în domeniul politic, un rol mult mai important decît cultul mithriac.

Problema influenţei pe care cultul lui *Deus Sol Invictus* a putut-o avea asupra creştinismului este foarte controversată. Se admite însă în unanimitate că, între anii 354—360, data sărbătorii Crăciunului a fost schimbată de la 6 ianuarie la 25 decembrie, luînd locul sărbătorii *Natalis Invicti*, care celebra, la aceeaşi dată, naşterea zeului Soare.

Suzana Dimitriu

Gascou Jacques, *La politique municipale de l'empire romain en Afrique proconsulaire de Trajan à Septime—Sévère*, Roma, 1972, 258 p.

Apărut ca al 8-lea volum în colecţia de publicaţii a Şcolii franceze din Roma, studiullui Jacques Gascou lărgeşte tema enunţată în titlu, încadrînd-o într-o sinteză a politicii imperiale romane în Africa, sub aspectul său politic, economic şi social. Studiul apare cu atît mai util, cu cît o lucrare de ansamblu asupra vieţii municipale din Africa, cît şi asupra progresului romanizării acestei provincii în perioada postaugusteică nu fusese, pînă la data actuală, concepută.

Limitele care încadrează acest studiu, sec. II — începutul secolului al III-lea, marchează limitele perioadei de vîrf a politicii de municipalizare a Africii proconsulare, oferind un contrast atît faţă de secolul precedent, cît şi faţă de perioada de după domnia lui Caracalla, cînd, în urma faimosului edict din 212, care acorda cetăţenia romană tuturor locuitorilor liberi din imperiu, dorinţa comunităţilor urbane de a căpăta dreptul municipal sau colonial a fost simţitor atenuată.

Prima parte a studiului este consacrată condiţiilor generale de dezvoltare urbană în Africa romană, în partea a doua sînt cercetate municipiile şi coloniile din această provincie, iar în ultima parte politica municipală a împăraţilor care s-au succedat în perioada enunţată.

Prima mişcare de colonizare în Africa a început odată cu Caesar şi Augustus. Acesta

finală, cultul lui *Sol Invictus* a devenit cel mai puternic adversar al cultului creştin.

Pînă în sec. I e.n. soarele, considerat ca protector al fertilităţii şi sănătăţii, era prezent în Panteonul roman, dar în poziţie minoră. Este vorba de acel *Sol Indiges*, autohton, cunoscut la Roma încă din sec. IV î.e.n. În ultimele decade ale republicii, cultul soarelui a început să cîştige importanţă şi această tendinţă se accentuează sub Augustus, care voia să reîmprospăteze unele culte vechi romane. Începînd cu sec. III e.n. Zeul Soare sirian se va suprapune aceluia autohton, înlocuindu-l apoi. Elagabal se va identifica cu această divinitate siriană care, după noua teologie, devine izvorul vieţii din care purcedeau şi celelalte divinităţi, precum şi marele coordonator al cosmosului. Identificarea persoanei imperiale cu divinitatea solară va avea ca urmare transferarea asupra împăratului a tuturor acestor calităţi. Pătrunderea cultului solar oriental la Roma s-a datorat, în mare parte, armatei şi comercianţilor, precum şi sirienilor stabiliţi în capitala statului roman. Tuturor acestor factori li s-a adăugat şi tendinţa spre un sincretism religios, tendinţă care corespundea nevoilor spirituale ale societăţii timpului. Templele în care se săvîrşea cultul soarelui erau cel din Emesa, apoi din Nicomedia, Taurus şi Roma. Deşi aspru criticat de către unii contemporani, acest cult a avut totuşi şi unele elemente pozitive. Este de ajuns să fie citat rolul pe care l-a avut cultul soarelui în sistemul de conducere instituit de către Aurelian în 274 şi care i-a asigurat atît succesul său politic cît şi al succesorilor săi. *Deus Sol Invictus* a devenit garantul puterii imperiale: *Dominus Imperii Romani*.

După convertirea la creştinism a lui Constantin, cultul lui *Deus Sol Invictus* a început să-şi piardă din importanţă, iar încercarea lui Iulian Apostatul de a-l menţine nu a avut succes. Cea mai grea lovitură i-a fost dată de creştinism. Totuşi, atît cît a durat, acest cult a avut, în domeniul politic, un rol mult mai important decît cultul mithriac.

Problema influenţei pe care cultul lui *Deus Sol Invictus* a putut-o avea asupra creştinismului este foarte controversată. Se admite însă în unanimitate că, între anii 354–360, data sărbătorii Crăciunului a fost schimbată de la 6 ianuarie la 25 decembrie, luînd locul sărbătorii *Natalis Invicti*, care celebra, la aceeaşi dată, naşterea zeului Soare.

Suzana Dimitriu

Gascou Jacques, *La politique municipale de l'empire romain en Afrique proconsulaire de Trajan à Septime—Sévère*, Roma, 1972, 258 p.

Apărut ca al 8-lea volum în colecţia de publicaţii a Şcolii franceze din Roma, studiullui Jacques Gascou lărgeşte tema enunţată în titlu, încadrînd-o într-o sinteză a politicii imperiale romane în Africa, sub aspectul său politic, economic şi social. Studiul apare cu atît mai util, cu cît o lucrare de ansamblu asupra vieţii municipale din Africa, cît şi asupra progresului romanizării acestei provincii în perioada postaugusteică nu fusese, pînă la data actuală, concepută.

Limitele care încadrează acest studiu, sec. II — începutul secolului al III-lea, marchează limitele perioadei de vîrf a politicii de municipalizare a Africii proconsulare, oferind un contrast atît faţă de secolul precedent, cît şi faţă de perioada de după domnia lui Caracalla, cînd, în urma faimosului edict din 212, care acorda cetăţenia romană tuturor locuitorilor liberi din imperiu, dorinţa comunităţilor urbane de a căpăta dreptul municipal sau colonial a fost simţitor atenuată.

Prima parte a studiului este consacrată condiţiilor generale de dezvoltare urbană în Africa romană, în partea a doua sînt cercetate municipiile şi coloniile din această provincie, iar în ultima parte politica municipală a împăraţilor care s-au succedat în perioada enunţată.

Prima mişcare de colonizare în Africa a început odată cu Caesar şi Augustus. Acesta

din urmă a întemeiat, cu precădere între anii 33—25 î.e.n., nu mai puţin de 13 colonii şi cîteva municipii în regiunile de coastă şi în cele mai fertile din interior. Un nou impuls a fost dat politicii de municipalizare de către dinastia Flavilor şi care va cîştiga încă în intensitate începînd cu domnia lui Traian. Cauzele au fost multiple: originea provincială a unor împăraţi, declinul economic şi demografic al Italiei, necesitatea de a stimula la maximum provinciile mai puţin obosite şi mai bogate, în sfîrşit necesitatea de a crea noi aşezări în regiunile mai recent romanizate precum şi aspiraţia populaţiilor autohtone de a se încadra într-un statut juridic roman. Civilizaţia romană s-a impus pe linie de instituţii, de limbă şi de religii. Toţi aceşti factori au contribuit la făurirea unei civilizaţii romano-africane, în sensul strict al noţiunii.

După enumerarea şi descrierea coloniilor şi municipiilor înfiinţate în decursul sec. II — începutul sec. III, se trece la înfăţişarea trăsăturilor generale ale politicii municipale dusă de împăraţii romani în această perioadă. Astfel, politica lui Traian poate fi caracterizată ca o politică expansionistă, conjugată cu necesitatea de a exploata resursele economice şi de a întări securitatea imperiului în regiunile mai puţin romanizate. Succesorul său, Hadrian, şi-a îndreptat, dimpotrivă, atenţia asupra sectoarelor celor mai romanizate, cele din NE Africii proconsulare, călăuzindu-se de ideea de a promova juridic aşezările indigene. Dinastia Antoninilor va urma această linie politică, pe care Severii o vor nuanţa şi mai mult, urmărind să stabilească o contrapondere faţă de puterea centrală, reprezentată prin Italia şi, respectiv, prin senat.

După această trecere în revistă autorul, încheind volumul, ajunge la concluzia că deşi a existat o linie directoare în politica municipală a Romei imperiale, aceasta nu trebuie considerată ca „mecanică şi automată", ci adaptată necesităţilor timpului în care era exercitată şi care a adus o serioasă contribuţie la romanizarea, pe cale paşnică, a Africii proconsulare.

Suzana Dimitriu

Cedric G. Boulter, *Corpus Vasorum Antiquorum, The Cleveland Museum of Art* 1 (U.S.A. 15), Princeton, 1971, 35 p. + 48 pl.

Al 15-lea fascicul din seria CVA, U.S.A., cuprinde colecţia de vase achiziţionată, în majoritate, la cîţiva ani după înfiinţarea muzeului de artă din Cleveland în 1916 şi căreia i s-au mai adăugat în 1930 cîteva piese. Colecţia a continuat să se îmbogăţească cu exemplare de valoare, ca de exemplu lekythosul pe fond alb atribuit lui Douris (pl. 32--35/1 şi amfora din 1970 atribuită pictorului lui Antimenes (pl. 13—14/1). Categoriile ceramice prezentate în acest volum sînt următoarele: attic geometric (pl. 1—3/1), protocorinthian (pl. 3/2—5), corinthian (pl. 4), attic figuri negre (pl. 5—22), attic figuri roşii şi pe fond alb (pl. 23—39), attic firnis negru (pl. 40/1—2), etrusc şi sud italiot (pl. 40/3—48/2), arretin (pl. 48/3—5). Volumul este completat cu doi indici. În primul este stabilită concordanţa între numerele de inventar vechi şi noi, în al doilea se prezintă lista pictorilor, a grupurilor stilistice, a claselor şi a atelierelor în care vasele comentate pot fi încadrate.

Suzana Dimitriu

Christiane Neuffer—Müller, *Das fränkische Gräberfeld von Iversheim* (*Kreis Euskirchen*), în seria Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, seria B, Die fränkischen Altertümer des Rheinlandes, Berlin, 1972, vol. 6, 4 fig., 46 pl., 2 anexe, 110 p.

Mica dar substanţiala monografie a necropolei de la Iverscheim reprezintă valorificarea modernă a acestui interesant monument arheologic, care din punct de vedere crono-

din urmă a întemeiat, cu precădere între anii 33–25 î.e.n., nu mai puțin de 13 colonii și cîteva municipii în regiunile de coastă și în cele mai fertile din interior. Un nou impuls a fost dat politicii de municipalizare de către dinastia Flavilor și care va cîștiga încă în intensitate începînd cu domnia lui Traian. Cauzele au fost multiple: originea provincială a unor împărați, declinul economic și demografic al Italiei, necesitatea de a stimula la maximum provinciile mai puțin obosite și mai bogate, în sfîrșit necesitatea de a crea noi așezări în regiunile mai recent romanizate precum și aspirația populațiilor autohtone de a se încadra într-un statut juridic roman. Civilizația romană s-a impus pe linie de instituții, de limbă și de religii. Toți acești factori au contribuit la făurirea unei civilizații romano-africane, în sensul strict al noțiunii.

După enumerarea și descrierea coloniilor și municipiilor înființate în decursul sec. II – începutul sec. III, se trece la înfățișarea trăsăturilor generale ale politicii municipale dusă de împărații romani în această perioadă. Astfel, politica lui Traian poate fi caracterizată ca o politică expansionistă, conjugată cu necesitatea de a exploata resursele economice și de a întări securitatea imperiului în regiunile mai puțin romanizate. Succesorul său, Hadrian, și-a îndreptat, dimpotrivă, atenția asupra sectoarelor celor mai romanizate, cele din NE Africii proconsulare, călăuzindu-se de ideea de a promova juridic așezările indigene. Dinastia Antoninilor va urma această linie politică, pe care Severii o vor nuanța și mai mult, urmărind să stabilească o contrapondere față de puterea centrală, reprezentată prin Italia și, respectiv, prin senat.

După această trecere în revistă autorul, încheind volumul, ajunge la concluzia că deși a existat o linie directoare în politica municipală a Romei imperiale, aceasta nu trebuie considerată ca „mecanică și automată", ci adaptată necesităților timpului în care era exercitată și care a adus o serioasă contribuție la romanizarea, pe cale pașnică, a Africii proconsulare.

Suzana Dimitriu

Cedric G. Boulter, *Corpus Vasorum Antiquorum, The Cleveland Museum of Art* 1 (U.S.A. 15), Princeton, 1971, 35 p. + 48 pl.

Al 15-lea fascicul din seria CVA, U.S.A., cuprinde colecția de vase achiziționată, în majoritate, la cîțiva ani după înființarea muzeului de artă din Cleveland în 1916 și căreia i s-au mai adăugat în 1930 cîteva piese. Colecția a continuat să se îmbogățească cu exemplare de valoare, ca de exemplu lekythosul pe fond alb atribuit lui Douris (pl. 32--35/1 și amfora din 1970 atribuită pictorului lui Antimenes (pl. 13–14/1). Categoriile ceramice prezentate în acest volum sînt următoarele: attic geometric (pl. 1–3/1), protocorinthian (pl. 3/2–5), corinthian (pl. 4), attic figuri negre (pl. 5–22), attic figuri roșii și pe fond alb (pl. 23–39), attic firnis negru (pl. 40/1–2), etrusc și sud italiot (pl. 40/3–48/2), arretin (pl. 48/3–5). Volumul este completat cu doi indici. În primul este stabilită concordanța între numerele de inventar vechi și noi, în al doilea se prezintă lista pictorilor, a grupurilor stilistice, a claselor și a atelierelor în care vasele comentate pot fi încadrate.

Suzana Dimitriu

Christiane Neuffer–Müller, *Das fränkische Gräberfeld von Iversheim* (*Kreis Euskirchen*), în seria Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, seria B, Die fränkischen Altertümer des Rheinlandes, Berlin, 1972, vol. 6, 4 fig., 46 pl., 2 anexe, 110 p.

Mica dar substanțiala monografie a necropolei de la Iverscheim reprezintă valorificarea modernă a acestui interesant monument arheologic, care din punct de vedere crono-

logic se încadrează în a doua jumătate a sec. al VII-lea şi în sec. al VIII-lea. Cele 243 de morminte sînt prezentate succint şi sistematic. Planşele, în care materialul arheologic este grupat *pe morminte,* completează în mod satisfăcător această descriere. După analiza principalelor rituri de înmormîntare, sînt înfăţişate piesele de inventar descoperite în mormintele de femei şi de bărbaţi. Concluzii de ordin sociologic şi demografic completează şi valorifică partea descriptivă. Catalogul mormintelor ne dă detalii asupra situaţiei fiecărui mormînt în parte, iar planşele, împreună cu cele două anexe, întregesc în mod fericit imaginea acestei necropole, care este atribuită unei comunităţi france situată la mai puţin de 3 km de actualul orăşel Münstereifel.

Subliniem încă o dată necesitatea unor astfel de monografii de necropole, care alcătuiesc o bază documentară deosebit de importantă (poate singura cu adevărat ştiinţifică) pentru cunoaşterea şi descifrarea unora dintre problemele epocii migraţiei popoarelor.

Radu Harhoiu

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AnnEp	— *Année Épigraphique*, Paris.
AnnIIN	— Annali. Instituto Italiano di Numismatica, Roma.
AUBIstoric	— Analele Universității București. Seria științe sociale și istorie.
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
CVA	— *Corpus Vasorum Antiquorum.*
DA	— Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines.*
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I–XII, 1924–1947; N.S., I, 1957...
DissPann	— Dissertationes Pannonice.
ForschVolksLandeskunde	— Forschungen zur Volks- und Landeskunde, București.
ILS	— Dessau, *Inscriptiones latinae selectae.*
IzvestijaVarna	— Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo, Varna; apoi Izvestija na Narodnija Muzej Varna.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	— Memoria antiquitatis, Piatra Neamț.
MIA	— Materialy i issledovanija po arheologii SSSR.
NEH	— Nouvelles études d'histoire, I–IV, București, 1955–1970.
RBN	— Revue belge de numismatique et sigillographie, Bruxelles.
RE	— Pauly-Wissowa, *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*
RevMuz	— Revista muzeelor, București.
RIN	— Rivista Italiana di Numismatica, Milano.
RIR	— Revista istorică română, București.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.
SRIR	— Studii și referate privind istoria României.
StCl	— Studii clasice, București.
StComPitești	— Studii și comunicări, Pitești.

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA", boîte postale 2001 — telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis — Bucureşti
tel. 16.40.79

SCIVA, tomul 25, nr. 1, București, 1974 p. 1—161

I. P. „Informația" — c. 1052

48 828

Lei 25. —